

144174

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ünal DEMİRER

**PİSİDİA ANTİOKHEİASI
BÜYÜK BAZİLİKA TABAN MOZAIKLERİ**

Danışman

Prof. Dr. Havva İŞKAN İŞİK

Arkeoloji Anabilim Dalı

144174

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı Programı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç.Dr. Engin Akçörek *Engin Akçörek*

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Havva İskan-Isık *Havva İskan-Isık*

Üye :

Üye : Doç. Dr. Taner Korkut *Taner Korkut*

Üye :

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.... /.... / 200..

Prof.Dr. Orhan KURUÜZÜM
Müdür

Orhan Kuruüzüm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	iv
ÖZET	vi
ÖZET (İngilizce)	ix
GİRİŞ	
1. COĞRAFİ DURUM	1
2. TARİHÇE	2
2.1. Hellenistik Dönem Öncesi	2
2.2. Hellenistik Dönem	2
2.3. Roma Dönemi	3
2.4. Erken Hıristiyanlık - Bizans Dönemi	5
2.5. Kentte Yapılan Araştırmalar	7
3. BAZİLİKAL PLANIN GELİŞİMİ	10
4. BÜYÜK BAZİLİKA - AZİZ PAULUS KİLİSESİ	15
4.1. Bazilika'da Yapılan Araştırmalar	15
4.2. 2002 Yılı Kazı ve Onarım Çalışması	17
4.2.1. İlk Gözlemler ve Yöntem Tesbiti	17
4.2.2. Kazı Çalışması	18
4.2.3. Onarım Çalışması	19
4.2.4. Belgeleme Çalışması	21
4.2.5. Sonuç	21
4.3. Mimari	22
4.4. Yapı Tipolojisi	28

5. MOZAİK SANATININ TARİHÇESİ VE MOZAİK TEKNİKLERİ	31
6. BÜYÜK BAZİLİKA TABAN MOZAİKLERİ.....	39
6.1. Tasarım.....	40
6.1.1. Birinci Panel.....	41
6.1.2. İkinci Panel.....	42
6.1.3. Üçüncü Panel.....	42
6.1.4. Dördüncü Panel.....	43
6.1.5. Beşinci Panel.....	43
6.1.6. Altıncı ve Yedinci Paneller.....	44
6.2. Yazıtlar.....	45
6.3. Figüratif Motifler.....	48
6.3.1. Tavus Kuşu.....	48
6.3.2. Sarmaşık Yaprağı Ve Filizleri.....	49
6.4. Geometrik Motifler.....	50
6.4.1. Eşkenar Dörtgenler.....	52
6.4.2. Dik Açılı Dörtgenler.....	53
6.4.3. Örgüler-Daireler.....	54
6.4.4. Dalga Motifi.....	55
6.4.5. İkili Halat.....	57
6.4.6. Hz. Süleyman Düğümü.....	57
6.4.7. Rozetler.....	59
6.4.8. Düz Şeritler.....	69
6.4.9. İç İç Geçmiş Karelerden Oluşan Sekizgen Yıldız.....	60
7. DEĞERLENDİRME.....	61
7.1. Mozaik Atölyeleri Sorunu.....	61
7.2. Karşılaştırmalar.....	62
7.3. Tarihleme.....	64
7.4. Sonuç.....	66
LEVHALAR DİZİNİ.....	67
LEVHALAR	
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

ÖNSÖZ

Akdeniz Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'ndeki dostlarım, Doç. Dr. Gül Işın, Araştırma Görevlileri Şükrü Özüdođru ile Fatih Gülşen'e, eşim Sit ve canım oğlum Ardıç'a, tamamı toprak altında bulunan bir kentin sorunlarıyla uğraşırken çalışmayı tamamlamaktan her ümidi kestiğimde verdikleri moral desteği ve yapıcı eleştirileri için minnettarım.

Kütüphane araştırmalarım sırasında en büyük desteği gördüğüm İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü yönetici ve çalışanlarına; Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde yardım ve önerileriyle yol gösteren Sayın Prof. Dr. Yıldız Ötüken, Dr. Meryem Acara ve Dr. Macit Tekinalp'e; Eskişehir'de beni evlerine ve kütüphanelerine konuk eden dostlarım, Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. H. Sabri Alanyalı ve eşi Yrd. Doç. Dr. Feriştah Alanyalı'ya; kitaplarından yararlanmama izin veren Sayın Prof. Dr. Ebru Parman ile Öğretim Görevlisi A. Oğuz Alp'e, birçok yayını bana ulaştıran sevgili Ayşe Zeynep Dalyancı'ya, çalışmanın özet bölümünü İngilizce'ye çeviren sevgili arkadaşım Meral Kocakasap'a, çizimlerin büyük bölümünü üstlenen mimarlık öğrencisi Tuğba Başer'e, sabahladığım gecelerde tein ve kafein takviyesi yapan Yalvaç Müzesi bekçilerine ve özellikle, mozaiklerin kazı-onarım çalışmalarını birlikte omuzladığımız kardeşlerim Arzu-Ercan Kafafçı çiftine çok teşekkür ediyorum.

Tez konusunu seçerken beni yüreklendiren, yaptıkları yüzlerce düzeltmeyle eksiklerimi tamamlayan, tezimin hemen hemen her satırına katkı sağlayarak beni yönlendiren danışmanım Sayın Prof. Dr. Havva İşkan Işık ve Doç. Dr. Taner Korkut'a ise ne kadar teşekkür etsem yetmeyeceğini belirtmek istiyorum.

Ocak 2004 Yalvaç.

Ünal Demirer

KISALTMALAR

Archäologische Bibliographie 1993 ve Archäologische Anzeiger 1997, 611 vdd.'nda önerilen kısaltmalar dışında, aşağıda verilen kısaltmalar da kullanılmıştır.

- Arundell 1975** Arundell, F. V. J., Discoveries In Asia Minor. Including A Description Of The Ruins Of Several Ancient Cities And Especially Antioch Of Pisidia (1975)
- Bayliss 1997** Bayliss, R., The Alacamii in Kadirli: Transformation of a Sacred Monument, AnatSt 42, 1997, 57-87.
- Bingöl 1997** Bingöl, O., Malerei und Mosaik der Antike in der Türkei (1997)
- Borchardt 1999a** Borchardt, J., Bericht der Grabungskampagne in Limyra, 1997, KST 20-2, 1999, 139-146.
- Borchardt 1999b** Borchardt, J., Limyra, Zemuri Taşları (1999)
- CIMA** Colloquio Internazionale sul Mosaico Antico (1983)
- Delvoye 1966** Delvoye, C., Apsis, RBK 1, 1966, 246-268.
- Eyice 1971** Eyice, S., Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler (1971)
- Eyice 1977** Eyice, S., Silifke Çevresinde İncelemeler: Kanlıdivan (Kanytelleis-Kantelideis) Basilikaları, AnadoluAraş 4-5 (1976-1977) 411-441.
- Hanfmann-Detweiler 1961** Hanfmann, G. M. A.-Detweiler, A. H., The Fourth Campaign at Sardis 1961, TürkAD 11, 2, 1961, 40-45.
- Karaman 1991** Karaman, D., Yalvaç Tarihi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Kayseri 1991)
- Kitzinger 2002** Kitzinger, E., A Fourth Century Mosaic Flor in Pisidian Antioch, Studies in Late Antique, Byzantine and Medieval Western Art Vol. 1, 2002, 296-305.
- Krautheimer 1965** Krautheimer, R., Christian and Byzantine Architecture (1965)
- Kriseleit 1982** Kriseleit, I., Antike Mosaiken. Altes Museum-Pergamon Museum (1982)
- Koch 1995** Koch, G., Frühchristliche Kunst, Eine Einführung (1995)
- Leithner 1999.** Leithner, M. M., Mosaik, Sehen und Gestalten (1999)

- Levi 1947** Levi, D., Antioch Mosaic Pavements (1947)
- Ling 1998** Ling, R., Ancient Mosaics (1998)
- Mitchell 1998** Mitchell, S., Geographical and Historical Introduction, bkz. S. Mitchell – M. Waelkens (Ed.), *Pisidian Antioch* (1998) 1-18.
- Özsait 1985** Özsait, M., *Helenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi* (1985)
- Öztürk – Mitchell 1998** Öztürk, J. - Mitchell, S., Three Churches at Antioch, bkz. S. Mitchell- M. Waelkens (Ed.), *Pisidian Antioch* (1998) 201-218.
- Parman 2002** Parman, E., *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya* (2002)
- Plinius** Plinius, *Historia Naturalis*, D. E. Eicholz (Çev.), *Natural History* (1971)
- Robinson 1924** Robinson, D. M., A Preliminary Report on the Excavations at Pisidian Antioch and at Sizma, *AJA* 28, 1924, 435-444.
- Robinson 1926** Robinson, D. M., Greek and Latin Inscriptions from Asia Minor, *TransactAmPhilAss* 57, 1926, 195-237.
- Ruggieri 2003** Ruggieri, V., *Il Golfo di Keramos: dal Tardo - Antico al Medioevo Bizantino* (2003)
- Strabon** Strabon, *Geographika*, A. Pekman (Çev.), (2000)
- Taşlıalan 1997** Taşlıalan, M., *Pisidia Antiocheiası 1995 Yılı Çalışmaları*, *MKKS* 7, 1997, 221-240.
- Taşlıalan 2002** Taşlıalan, M., Excavations at The Church of St. Paul, bkz. Th. Drew-Bear – C. Thomas – M. Taşlıalan (Ed.), *Actes du 1.er Congress International sur Antioche de Pisidie* (2002) 9-19.
- TürkAED** *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*.
- Vitruvius** Vitruvius, *Mimarlık Üzerine 10 Kitap*, S. Güven (Çev.), (1998)
- Waelkens 1992** Waelkens, M., Excavations in Sagalassos 1991, *KST* 14-2, 1992, 332-335.
- Waelkens 1998** Waelkens, M., The Plan and Development of the Roman Colony: Walls, Gates, Streets and the Theatre, bkz. S. Mitchell – M. Waelkens, (Ed.), *Pisidian Antioch* (1998) 91-112.

ÖZET

Pisidya Antiokheiası, Galatya, Pisidya ve Frigya bölgelerinin ortasında, bugün bilindiği kadarıyla İ.Ö. 3000 yıllarından günümüze dek uzanan kültür verileriyle var olan özgün bir antik başkenttir. Büyük Bazilika veya Aziz Paulus Kilisesi olarak bilinen yapı da, kentin en önemli kalıntılarında biri olarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

Kentte ve Bazilika'da günümüze dek sistemli bir kazı yapılmadığı, Michigan Üniversitesi tarafından 1924 yılında gerçekleştirilen kısa süreli kazının sonuçları da yeterince açıklanmamış olduğu için, orta nefte bulunan mozaikler ve yapının evreleri hakkında doyurucu yayınlar bulunmamaktadır.

2002 yılında, Büyük Bazilika'nın orta nef mozaığının dağılma ve yok olma sürecini durdurmak amacıyla Yalvaç Müze Müdürlüğü'nce başlatılan kazı ve onarım çalışması tamamlandığında, mozaikli alanın günümüze ulaşabilen yaklaşık 480 metrekarelik bölümünde yapılan belgelemeyle ulaşılan sonuçlar, tezin konusunu oluşturmaktadır.

Tez çalışmasında, kentin coğrafi konumu ve kısa tarihçesini kapsayan giriş bölümünden sonra, araştırma iki bölümde irdelenmiştir:

Birinci bölümde, bazilikal mimarinin genel gelişimi araştırılmış, kazı sonucunda elde edilen bilgiler daha önce yapılan araştırmaların elde edilebilen sonuçlarıyla karşılaştırılmış, bazilikal mimarinin en erken örneklerinden biri olan yapının özellikleri Anadolu ve dışındaki örneklerle karşılaştırılarak, Büyük Bazilika'nın, bazilikal planlı anıtsal yapıların genel gelişimi içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilikası, 70.47 x 26.50 m.lik boyutlarıyla, Erken Hıristiyanlık döneminde sadece Pisidya bölgesindeki saptanmış örnekler arasında değil, Anabazus, Korykos Bazilikaları gibi erken anıtsal örneklerin bulunduğu Kilikya ve yoğun dini mimari eserleri bulunan İsaurya, Kappadokya bölgelerindeki bazilikalar arasında da en görkemli örnektir. Yerel kireçtaşı malzemenin son derece düzgün işlenmiş olması, plan özellikleri tam olarak bilinmese de, orta nefte korunmuş mozaikli alandan bazilikal planlı olduğu anlaşılan mozaikli erken evrenin de anıtsal boyutlarda oluşu, batısındaki geniş nartheks, kuzeyinde ve batısındaki ortadaki geniş olmak üzere üçlü girişler, dıştan altıgen apsisi, düzgün bir dikdörtgen planla üç nefe ayrılmış klasik bazilikal plana sahip oluşu, korunan bölümlerinde göze çarpan sağlamlık ve sadelik gibi özellikler, bazilikanın İ.S. 4. yy.da şekillenmeye başlayan dinsel mimari içinde önemli bir örnek olduğunun kanıtlarıdır. Büyük Bazilika bu özellikleriyle, Suriye ve Kilikya Erken Hıristiyanlık kiliseleriyle benzerlikler ve bazı farklılıklar göstermektedir.

Suriye’de, genel hatlarıyla erken dönem kilise mimarisi, yerel kireç taşlarıyla örülmüş düzgün duvarlar ve geniş diyafram kemerlerle ayrılmış neflerden oluşmaktadır. Cepheler özellikle 4. yy.dan sonra oldukça süslüdür. Girişlerde geniş kemer açıklıkları bulunur ve gerek giriş, gerekse pencere kemerleri dışa taşan zengin silmelerle ve çoğu zaman sütunlarla zenginleştirilmiştir. Apsis bir çok örnekte dışta düzdür ve bu düz dış duvarla yan neflerin birleştiği bölümde pastophorionlar ve galeriler bulunmaktadır. Bir çok örnekte de, girişin her iki yanında kuleler ve giriş üzerinde galeriler vardır.

Kilikya örneklerinin Suriye ile olan benzerliklerinin daha fazla olduğu dikkat çekicidir ve bu durum doğal olarak coğrafi yakınlıktan ve iyi korunmuş olmalarından kaynaklanmaktadır. Hemen hemen tümü üç nefli bazilikal planda inşa edilmişlerdir. Duvarlar yerel malzemeyle inşa edilmiş olup, düzgün işçilik göstermektedir. Büyük bloklar yapının dışında veya köşelerinde sıklıkla kullanılmış olup, cephelerde süs ve gösterişten kaçınılmıştır. Apsisler dışarı çıkık, yarım daire ya da beşgen plana sahip olup, taştan bir yarım kubbe ile örtülmüşlerdir ve yapıların çoğunda kemerli pencereler bulunmaktadır. Bir çok örnekte, Suriye’de olduğu gibi apsis arkasında galeriler veya apsisin her iki yanında pastophorionlar vardır. Girişler batıdandır ama bazı yapılarda güney cephede de girişler ve pencereler bulunmaktadır. Ancak Kilikya mimarisi bir bütün olarak incelendiğinde de, etkilenmeler olsa da, bölgenin kendi tarzını belirlediği görülmektedir.

Büyük Bazilika’nın mevcut durumu, günümüze temel seviyesinde ulaşmış olmasına rağmen, Suriye örneklerinin aksine yapıda son derece sade ve duru bir biçem bulunduğunu, özellikle sütunçeli-kemerli pencereler, geniş açıklıklı kemerlere sahip girişler ya da yine üç ya da dört ayak üzerine bindirilmiş geniş kemerlerle ayrılmış nefler bulunmadığını göstermektedir. Apsis, özgün bir örnek olarak altı yüzeyle bir duvarla dışarı çıkıktır ve yan neflerde, doğu duvarının içinde ya da dışında apsidal nişler bulunmamaktadır ve belki de devşirme malzemenin işçiliğinden dolayı, Pisidya Bölgesi’nin klasik dönemlerdeki yapı geleneğinin Hıristiyanlık mimarisinde devam ettiği izlenimi uyandırmaktadır.

İkinci bölümde ise, mozaik sanatının genel gelişimiyle ilgili bilgi toplandıktan sonra, özellikle orta nefte bulunan mozaiklerin desen ve tekniğinden yararlanılarak, Büyük Bazilika mozaiklerinin Anadolu mozaik sanatı içindeki yeri, Erken Hıristiyanlık coğrafyası içindeki başka örneklerle etkileşim ve benzerlikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Büyük Bazilika’nın orta nefinde siyah, sarı, kırmızı, pembe ve beyaz tesseralarla döşenmiş, geometrik ve stilize bitkisel desenlerden oluşan, bantlarla 7 bölüme ayrılmış bir mozaik taban bulunmaktadır. Tabanın geneline, Akdeniz çanağındaki tüm yerleşimlerde benzerleri görülen örgü motifleri ve ikili halat, dalga motifi gibi desenler hakimdir. Örgülerin

ve bantların oluşturduğu dairesel alanlar ise rozetler, sarmaşıklar ve geometrik şekillerle doldurulmuştur. Bordürlerde kullanılan motiflerin kökeni Arkaik çağa kadar gitmektedir ve yayılımları yine Akdeniz havzasında gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Büyük Bazilika taban mozaiklerindeki motiflerin benzerleri araştırıldığında, sadece yoğun benzeşimlerin görüldüğü Anadolu, Kuzey Suriye ve Hellas'ta karşımıza binlerce örnek çıkmaktadır.

Taban mozaiklerinin özgünlüğü Erken Hıristiyanlık litürjisi ile ilgili bilgiler veren ve mozaikli evrenin kesin olarak tanımlanmasını sağlayan yazıtlardan kaynaklanmaktadır. Örgülerin hakim olduğu ilk beş bölümden sonra, apsise yakın olan ve tasarımı da farklı son iki paneldeki, Erken Hıristiyanlık kiliselerinde ilk örneğini gördüğümüz *solea* bölümünde, ikisinde Piskopos Optimus'un adı bulunan dört yazıtlı panel bulunmuştur ve Optimus ismi, İ.S. 4. yy.'ın ikinci yarısını tarihlemektedir. Bu özelliğiyle Antiokheia Bazilikası, Anadolu'nun kesin olarak tarihlenen en erken bazilikal kilisesidir.

Çalışma sonucunda, özellikle bazilikanın ilk evresinde yapıldığı anlaşılan mozaiklerdeki desenlerin kökenleri ile, Büyük Bazilika'nın Anadolu Erken Hıristiyanlık anıtsal mimarisi içindeki yeri konusunda önemli sonuçlara varılmış, gelecekte Geç Antik Çağ'ın sessiz tanıklarından biri olan Bazilika'da çalışacak araştırmacılara katkı sağlayacak yeni kanıtlara ulaşılmıştır.

THE MOSAIC FLOOR OF GREAT BASILICA IN PISIDIAN ANTIOCH

Pisidian Antioch, which takes place at the junction Galatya, Pisidia and Phrygia is an important metropolis with cultural evidences dating back to 3000 B.C. The monument known as "The Church of St. Paul" or Great Basilica is one of the most important remains of the site.

Since there has been no systematical excavation at the site or the basilica and the results of the excavation done by the Michigan University in 1924 haven't been published completely yet, there isn't much information about the mosaics in the nave and the phases of the building.

In situ conservation work aiming to stop the demolition of the mosaic at the basilica was done and completed by the Yalvaç Museum in 2002 and the documentation of the remains of ca. 480 squaremeters of the mosaic has become the subject matter of this study.

After the preface including geographical location and a short history of the site, the subject is examined in two chapters:

In the first chapter, general development of the basilical plan and the information of the 2002 excavation compared with the results of the excavations done before are handled by comparing the specifications of the basilica, which is one of the earliest examples of the basilical architecture, with the ones in Anatolia or abroad. It is aimed to figure out the position of the basilica in general development of the monumental buildings with basilical plan. The Great Basilica in Pisidian Antioch has got the dimensions of 70.47 x 26.50 m.s and it is the most glamorous example not only in Pisidia but Cilicia where the earliest monumental examples of early Christian basilicas of Anatolia such as Anabazus, Korykos can be seen and Isauria, Cappadocia with architectural masterpieces of the same age.

Some specifications like the way the local limestone is used, monumental dimensions also of the early phase with mosaics, large narthex in the west, triple entrances in the north and west, hexagonal apse, a classical rectangular plan divided into three naves, simplicity and solidity of the protected parts prove that the Great Basilica was an important example of religious architecture, which started to shape in 4th Century A.D. So, the Great Basilica has some similarities and differences with early Christianity churches in Syria and Cilicia.

Church architecture in Syria in earlier periods generally consists of walls with local limestone and naves separated with wide-diaphragm vaults. Façades are more ornamented after 4th Century. At the entrances there are wide vaults, the windows are ornamented with rich lines and columns besides in most of examples. Apse is usually round inside and flat on outer

walls and there are pastophoriums and galleries at the eastern sides of the churches. In most of the examples it is also possible to see towers on both sites or galleries on the entrances.

The similarities between Syrian and Cilician examples are closer. This is just because of geographical relationship as well as their being protected well. Nearly all of the Cilician churches are constructed in the basilical plan of three naves. The blocks are built of local material and stonemasonry is good. Huge blocks are outside of the building as well as in the corners can be seen. There is no ornamentation on the facades. Apses, which have got semi-circular or pentagonal outer walls are roofed with a semicircular dome and there are vaulted windows in most of the buildings. Many of the examples, as seen in Syria, have got galleries behind or pastophorium besides the apses. Entrances are from the west but some buildings have secondary entrances at the south sides. However, when Cilician architecture is studied as a whole, it is seen that the region has its own style although there are some influences.

As opposed to Syrian examples, the present situation of the Great Basilica proves that there is a very simple style, there are no entrances with wide vaults or naves separated by three or four wide vaults. The apse with a hexagonal wall is an original sample and there aren't any apsidal niches in or out of the external walls or inside the narrow naves and the similarities are closer to Cilician churches. Perhaps because of the stonemasonry of the spolia material, it gives the impression that the construction style in Pisidia in classical periods continued in the architecture of early Christianity.

In the second chapter, after collecting information about technique and development of mosaic art, it has been studied where to put the mosaics of Great Basilica in Anatolian mosaic art. Comparisons have been made to find influences and similarities between other examples in the geography of early Christianity.

In the middle nave of the basilica, there is seen a mosaic floor covered with black, yellow, pink, red and white tesserae. Mosaic is separated into seven panels consisting of geometrical and some floral designs. Designs of interlaced motives, waves, rosettes and lozenges are dominant as it can be seen everywhere in Mediterranean. The origins of the motives go back to the archaic age. That is the reason why we see thousands of examples with the same influences in Anatolia, Northern Syria or Hellas. The originality of the floor mosaic is the inscriptions which give information about the past of Antioch and define the phase of the building that mosaic paved.

After the first five panels dominated by interlacing lines, the last two panels close to the apse are different in design and there has been found four inscriptions on two of which is written the name of Bishop Optimus. Inscriptions are on the earliest dated example of a *solea*

so far discovered. The name of Optimus dated back to the second half of the 4th Century A.D., who is known to have held the see of Pisidian Antioch in Constantinople council in 381 A.D. This makes Antioch's Basilica the earliest basilical church in Anatolia can be dated.

Finally, the study concluded important results with some new evidences for further studies, especially about the phases of the building, the origins of geometrical designs on mosaic that paved at the first phase and it's position in monumental architecture of early Christianity in Anatolia.

GİRİŞ

1. Coğrafi Durum

Antiokheia, Akdeniz, Ege ve İç Anadolu bölgelerinin kesiştiği Göller Yöresi'nde, Isparta iline bağlı Yalvaç ilçesinin yaklaşık 1 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Lev. 1). En yüksek noktasında 1236 m.ye ulaşan bir tepenin üzerine kurulu kentin kuzeyinde, güneybatı yönünde Gelendost ilçesini geçerek Eğirdir Gölü'ne ulaşan Anthius nehri akmaktadır. Kentin kurulu olduğu arazi doğuda Sultan Dağları, kuzeyde Karkuş Dağı, güneydoğuda Kızıl Dağ, güneybatıda Kirişli Dağ ve Eğirdir Gölü'nün kuzey sahiliyle çevrilidir¹.

Harita üzerinde Akdeniz'e yakınlığından dolayı Akdeniz iklim özellikleri göstermesi beklenirken, Torosların yükseltisi, ılıman iklimin iç bölgelere ulaşımını engellemekte, bölgede Ege Bölgesi'nin iç kesimlerinin ve İç Anadolu'nun step iklimi görülmektedir. İklimin etkisiyle, yörede ormanlık arazi yoktur ve sulak alanlarda kültüre edilmiş bitkiler dışında, arazide maki toplulukları görülmektedir.

Bölgeye hayat veren Sultan Dağları, yıllık ortalama zirvede 1000, yamaçlarda 500 mm.lik yağış rejimiyle², kış boyunca aldığı kar ve yağmur yağışlarını nehirlerle dönüştürerek platoyu beslemektedir. Antiokheia, diğer yamaç kentleri Neapolis, Tyriaeum, Laodikeia Katakekaumene ve Philomelium gibi Sultan Dağları'nın bu bereketinden yararlanmışır (Lev. 2).

Kent akropolisi, surlarla çevrili olan alanda 46 hektarlık bir arazi üzerinde kuruludur (Lev. 3). Yerleşimin Sultan Dağları eteklerinde yayılmış olan yaklaşık 1700 km²lik territoriumu, güneydoğudaki tepe üzerinde kurulu olan Men Askaenos Kutsal Alanı'ndaki Men Tapınağı'ndan izlenebilmektedir. Bölgenin tarımsal ve ekonomik faaliyetlere uygunluğu göz önüne alındığında, Roma çağı popülasyonunun³ günümüz nüfusuna yakın sayıda olduğu düşünülebilir⁴.

¹ Pisidya bölgesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. M. Özsait, Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi (1985); V. Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (2001) 151 vdd.

² Mitchell 1998, 1 vd.

³ Levick 1950 sayımında km²ye düşen kişi sayısının 29 kişi olmasından yola çıkarak, territorium içindeki nüfusu kent merkezi ile birlikte 50.000 kişi olarak hesaplamaktadır, bkz. B. Levick, Roman Colonies in Southern Asia Minor (1967) 44 vd., 95 vd.

⁴ 1990 nüfus sayımı sonuçlarında, Antiokheia territoriumu üzerine konumlanan modern Yalvaç ilçesi sınırları içinde, ilçe merkezinde 28.000, köylerde 37.000 olmak üzere yaklaşık 65.000 kişinin yaşadığı tesbit edilmiştir, bkz. Batı Akdeniz Bölgesi Bölgesel Gelişim Raporu, TOBB (2003) 35.

2. TARİHÇE

2.1. Hellenistik Dönem Öncesi

Kentin tarihini yazan araştırmacılar arasında, İ.Ö. 3. yy.ın Hellenistik krallıklarından Seleukid Hanedanı tarafından kurulmuş olduğunu söylemek neredeyse gelenek haline gelmiştir⁵. Oysa kentin tarihini Göller Bölgesi - Pisidya tarihinden ayrı olarak incelemek olanaksızdır⁶. Göller bölgesi'nde yapılan araştırmalar, yerleşime uygun olan bölgenin paleolitik dönemden bu yana sürekli iskan edilmiş olduğunu göstermektedir. Yalvaç'ta sürdürülen yüzey araştırmalarında da, çevre köylerdeki yirmiye yakın höyükte İ.Ö. 3000 yıllarına dek inen İlk Tunç Çağı yerleşimleri bulunmuştur⁷.

Antiokheia'da, Anadolu'nun iç bölgelerinde hüküm sürmüş olan Proto-Hitit, Hitit, Frig ve Lidya uygarlıklarına ait kesin kanıtlar henüz bulunamamıştır⁸. Ancak Yalvaç Müzesi vitrinlerindeki köylüler tarafından getirilmiş ritonlar, depaslar, gaga ağızlı testiler ile Kumdanlı yakınlarındaki üçgen alınlıklı, Frig özellikleri yansıtan kaya mezarları⁹, kanıt yokluğunun araştırmamaktan kaynaklandığını gösteren örneklerdir¹⁰.

2.2. Hellenistik Dönem

Büyük İskender'in ölümünden sonra Anadolu topraklarını paylaşım kavgasına giren generalleri arasındaki uzun süren savaşlar sonucunda, Pisidya bölgesi Seleukid Hanedanı kurucusu I. Seleukos Nikator'un eline geçmiştir. I. Seleukos bölgedeki yerli halk üzerinde egemenliği sağlamlaştırma düşüncesiyle, stratejik öneme sahip yerlerde 60 kadar şehir kurduştur. Bu şehirlerden 16 tanesi, Seleukos'un babası Antiokhos'un adıyla anılmaktadır ki, Pisidya'daki Antiokheia da bunlardan birisidir¹¹.

Bu süreçte Anadolu'nun paylaşımı savaşı sürmektedir ve Avrupa'dan kopup gelen Galatlar da bu kavganın içinde yer almaktadırlar. Uzun süren savaşlarda bazen taraf değiştirmekte olan Galatları, birbirleriyle çıkar çatışmalarına girmiş olan Hellenistik krallıklar

⁵ Mitchell 1998, 5

⁶ Karaman 1991, 16.

⁷ Pisidya Bölgesi prehistorya ve protohistoryası ile ilgili geniş bilgi için bkz. M. Özsaıt, İlkçağ Tarihinde Pisidya (1980).

⁸ Özsaıt, age. 95 vd.; Karaman, age. 18.

⁹ W. M. Ramsay, Sepulchral Customs in Ancient Phrygia, JHS 5, 1884, 255 vd.

¹⁰ Konuyla ilgili kaynaklarda da Hitit Devleti sınırları gösterilirken İç-Batı Anadolu yerleşimlerinin kapsamlı araştırılmamış olduğu görülmektedir. Toroslar üzerinde yayıldıkları düşünülen Ahhiyawa-Arzawa-Kizzuwatna bölgeleri hakkında geniş bilgi için bkz. E. Akurgal, The Hattian And Hittite Civilisations (2001) 111 vd.

¹¹ M. Özsaıt, Anadolu'da Hellenistik Dönem, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II (1982) 322; Karaman 1991, 20.

bir türlü Anadolu'nun iç bölgelerinden atamamışlardır¹². I. Seleukos Nikator'un oğlu olan I. Antiokhos da (İ.Ö. 281-261) Galatlar'la savaşmış; vahşi, savaşçı, ancak hiç fil görmemiş Galatları ordusundaki filler yardımıyla Toroslar'da sıkıştırarak İ.Ö. 270 yıllarında yenmiştir. I. Antiokhos, Suriye'ye döndükten sonra zaferini kutlayarak *Soter* = Kurtarıcı ünvanını almıştır¹³.

Antiokheia'nın tüm bu karışıklıklar arasında, daha önce mevcut olan bir yerleşimin tahkimiyle, Pisidya ve Frigya bölgelerinin sınırında bulunmasından dolayı Galat akınlarını kontrol eden bir ileri karakol olarak, İ.Ö. 270 yıllarında I. Antiokhos Soter tarafından kurulmuş olabileceği en mantıklı yaklaşım olarak görülmektedir.

2.3. Roma Dönemi

İ.Ö. 2. yy.dan itibaren, Avrupa'nın en güçlü devleti haline gelmiş olan ve doğuya doğru yayılma politikası izleyen Romalılar, Anadolu'daki paylaşım kavgasına katılarak, Makedonya'dan başlattıkları işgal hareketiyle Trakya, Çanakkale Boğazı, Menderes kıyısındaki Magnesia ve Pisidya üzerinden Frigya'ya dek ulaşmışlardır.

Galatları da sindiren Romalılar, İ.Ö. 188 yılında Apameia (Dinar)'da imzalanan bir antlaşmayla III. Antiokhos'dan aldıkları Pisidya topraklarını müttefikleri olan Bergama Krallığı'na bırakmışlardır ve böylece güçlenmiş olan Bergama Krallığı bölgede egemen olmuştur¹⁴.

İ.Ö. 133 yılında ölen son Bergama Kralı III. Attalos'un bıraktığı bir vasiyetnameyle de, Bergama Krallığı'nın egemenliği altındaki tüm topraklar ile birlikte Pisidya da Roma egemenliğine girmiştir. Bergama tahtında hak iddia eden Aristonikos'u İ.Ö. 129 yılında yapılan savaşta yenen¹⁵ Roma, gelecek yüzyıllar boyunca etkin kültürüyle Anadolu'da derin izler bırakmıştır.

Anadolu topraklarının Asia Eyaleti olarak Roma egemenliğine girmesine karşın, Pisidya bölgesi Roma'nın müttefiki Kappadokia Krallığı'na verilmiştir. Roma'nın egemenliği sürecinde merkez yönetimden uzaklaşan krallıkların engelleyemediği otorite boşluğu, özellikle Kilikya ve Pisidya bölgelerinde çok güçlü korsan krallıklarının kurulmasına neden olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Roma yönetimi korsanlara karşı büyük bir mücadele vermiş, Kilikya, Pamfilya, Frigya ve Pisidya korsanlardan tamamen temizlenerek, İ.Ö. 102

¹² Galatlarla ilgili geniş bilgi için bkz. M. Arslan, *Galatlar* (2000).

¹³ Arslan, age. 72.

¹⁴ Özsaıt 1985, 69 vd.; Karaman 1991, 22.

¹⁵ Arslan, age. 129.

yılından itibaren Kilikya Eyaleti adıyla birleştirilmiş olarak tekrar Roma egemenliğine girmişlerdir¹⁶.

Bölgenin coğrafi ve stratejik yapısı kontrolü güçleştirdiğinden, sürekli bir barış sağlanamamıştır. Bu kez de, Konya - Antalya arasında Toros Dağları'nın ulaşılmaz bölgelerinde yerleşmiş olan Homanadlar Roma'ya sürekli sorun çıkarmışlardır. Pisidya'yı Pamfilya'ya bağlayan yolları korumak zorunda olan Marcus Antonius, müttefik Pisidya Kralı Amyntas'ı Homanadlarla mücadeleyle görevlendirmiş, Amyntas Roma adına girdiği mücadelede Homanadlar tarafından öldürülmüştür¹⁷.

Atanan yöneticilerin başarısızlığına çözüm bulmak için askeri lejyonları kullanarak kolonileşme hareketine başlayan Roma, İ.Ö. 25 yılında Galatya eyaletini kurarak Antiokheia'yı da buraya bağlamıştır. Kolonileşme ve Latin kültürünün bölgeye yerleşimi sürecinde Homanadlara karşı sürdürülen mücadele sırasında, Galatya Eyaleti'ne vali olarak atanan Cornutus Arrutius Aquila tarafından, bu mücadeleyi lojistik olarak destekleyecek olan Antiokheia merkezli "Via Sebaste" adı verilen yolun inşasına başlanmıştır. Via Sebaste, Antiokheia'dan ikiye ayrılarak Homanadları saracak şekilde güneydoğu ve güneybatıya yönlendirilmiş (Lev. 2), her iki kolun arasına da ikincil bağlantı yolları yapılmıştır¹⁸. Bölgeyi kontrol altına alan Roma, Via Sebaste'nin bitirilmesini takiben, P. Sulpicius Quirinus'un başarısıyla İ.Ö. 3 yılında Homanadları tarihten kesin olarak silmeyi başarmıştır¹⁹.

Augustus döneminde (İ.Ö. 27 - İ.S. 24) Antiokheia'ya Caesareia ünvanı verilmiş ve *Ius Italicum* = Serbest Şehir olma hakkı tanınmıştır²⁰. Kent Colonia Caesareia adıyla, hakim olduğu Pisidya bölgesinde başkent konumuna yükselen önemli bir Roma kolonisi haline gelmiştir²¹. Eserini Milat'ın ilk yıllarında tamamlayan Strabon Antiokheia'yı anlatırken, Antiokheia'nın Frigya'nın Paroreia bölgesinde bulunduğunu, kentte bir Roma kolonisinin oturmakta olduğunu söylemekte, ancak kentin zamanında Menderes Magnesiası'ndan gelen getirilen Magnetlerce iskan edilmiş olduğunu da eklemektedir²². Ramsay de, Antiokheia'nın Pisidya'daki Antiokheia olarak bilinmesine rağmen, aslında Galatya Eyaleti'nin Frigya bölümünde olduğunu belirtmektedir²³.

¹⁶ Özsait 1985, 81; Karaman 1991, 25.

¹⁷ Özsait 1985, 82 vd.

¹⁸ Özsait 1985, 90.

¹⁹ Özsait 1985, 94.

²⁰ Karaman 1991, 30; K. Belke - N. Mersich, Phrygien und Pisidien, TIB 7, 1990, 185.

²¹ Augustus döneminde kurulan diğer koloniler, Cremna (Colonia Iulia Augusta Felix Cremna), Komama (Colonia Iulia Augusta -Prima Fida-Comama), Parlais (Colonia Iulia Augusta Parlais) ve Olbasa (Colonia Iulia Augusta Olbasa)'dır, bkz. Özsait 1985, 131 vd.

²² Strabon, XII-8, 82.

²³ W. M. Ramsay, Studies in the Roman Province of Galatia, JRS 16, 1926, 106.

Hellenistik dönemde kurulan koloni kentlerinde görülen Hellenize etme çabaları Roma döneminde Latinize etme çabalarına dönüşmüştür ve bunun en iyi uygulandığı yerlerden biri Antiokheia olmuştur²⁴. Kent, imarı sırasında *vicus* adı verilen ve aynı Roma kentinde olduğu gibi 7 tepe üzerine kurulmuş 7 mahalleye bölünmüştür. İ.S. 3. yy. sonlarına dek resmi dil Latince'dir. Toprağın verimliliği, Roma'nın getirdiği barışla kolonist olarak yerleşen veteranlarla yerli halkın kaynaşmasını kolaylaştırmıştır²⁵.

Bu bağlamdaki bir başka önemli kanıt, İmparator Augustus'un soylu eylemlerini anlattığı ünlü yazıt *Res Gestae Divi Augusti*'nin bilinen üç kopyasından biri olan ve *Monumentum Antiochemum* olarak bilinen kopyanın, Antiokheia'da Augustus Tapınağı önünde bulunmasıdır. Orijinali İmparator Augustus'un Roma'daki mozolesi önünde sergilenmek üzere bronz yazılan ve zamanla yitmiş olan bu önemli belgenin özellikle Latince olarak burada bulunması, askeri bir üs ve ileri karakol olarak kente verilen önemin belirtisidir. (Diğer iki metinden Grekçe-Latince olanı Ankara'da Augustus Tapınağı duvarındadır; Grekçe olanı ise Apollonia-Uluborlu'da bulunmuştur ve Monumentum Antiochemum ile birlikte Yalvaç Müzesi'nde sergilenmektedir).

2.4. Erken Hıristiyanlık - Bizans Dönemi

Antiokheia, çağımızın metropolleri gibi, başkentlik konumu yanında ekonomik, askeri ve dinsel faaliyetler nedeniyle döneminde birçok kültürün bir arada yaşadığı bir kent durumuna gelmiştir. Kentin önemini fark ederek Hıristiyanlığın temellerini burada atan Aziz Paulus'un üç yolculuğu bunun en iyi kanıtıdır²⁶.

Frigya ve Galatya bölgelerinde, buraya ilk ne zaman yerleştikleri kesin olarak bilinmeyen Yahudi toplulukları yaşamıştır. Bu topluluklar bölgede yaşayan pagan köylüler gibi, ulaşılamayan bir soyut tanrı inancına ve köy-kır yaşamının getirdiği dayanışmayla pekişen sıkı ahlak kurallarına bağlı topluluklar olmuşlar ve farklı inançların birlikteliğini kolaylaştırmışlardır. Hıristiyan öğretileri bölgede yayılırken de, Hysistrianizm adı verilen bu inancın, yeni dinin kabullenilmesinde etkisi büyük olmuştur²⁷.

İmparator Constantinus'un İ.S. 311 yılında Hıristiyanlığı serbest bırakması ve ardından teşvik edici kanunlar çıkarması, Aziz Paulus'un tohumlarını yaklaşık 250 yıl önce atmış olduğu bu yeni dinin çok kısa bir sürede benimsenmesine neden olmuştur. Antiokheia

²⁴ Özsait, koloni hareketlerinin Pisidy'a'nın kuzeyinden yani Frigya Paroreia bölgesindeki Antiokheia'dan başlamış olması gereğini, kentin stratejik konumuyla ilişkilendirmektedir, bkz. Özsait 1985, 89.

²⁵ Mitchell 1998, 8.

²⁶ Yeni Ahit, Resullerin İşleri XIII 13 vdd.; S. Lloyd, Türkiye'nin Tarihi (1989) 251 vdd.

²⁷ E. Parman, Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (2002) 31 vdd.

artık büyük bir Hıristiyan kenti olarak, toplanan konsillerde kendine bağlı çevre kentlerin metropoliti sıfatıyla söz sahibidir ve İ.S. 4. yy. başlarında kurulan Hıristiyan Pisidya eyaletinin eyalet valisi ve piskoposlarına ev sahipliği yapmaya başlamıştır²⁸.

6. yy.a gelindiğinde, Antiokheia'nın koloni olmasını ve önemini sürdürmesini sağlayan en önemli sebeplerden biri olan paylaşım kavgaları ve iç savaşlar ortadan kalkmış bulunmaktadır. Kent dinsel bir merkez olma özelliğini korumasına rağmen, benzer bir çok koloni gibi yavaş yavaş ticaret yollarının dışında kalmaya ve ekonomik yönden gerilemeye başlar. Gibbon'un deyiimiyle, "Avrupa barbarlarla, Asya ise keşişlerle dolup taşmaktadır". Bu belirsizlik ve karmaşa içinde, Arap Yarımadası'ndan yayılmaya başlayan yeni bir dinin savaşçıları da imparatorluğun uzak sınırlarını zorlamaktadır ve hala Roma adıyla anılan imparatorluk, ekonomik, siyasi ve askeri ağırlığını doğuya kaydırmaya başlamıştır²⁹.

6. yy.ın sonlarından itibaren başlayan akınlar imparatorluğu zayıflatmaya başlamış; defalarca karadan ve denizden Anadolu'ya saldıran Araplar, imparatorluk başkenti Constantinopolis'e ulaşabilmek için istila yoları üzerindeki tüm yerleşimleri yağmalamışlardır³⁰. Dağılmakta olan imparatorluğun başkentini beslemekten ve sayısız akınlardan sürekli yıpranan, içlerinde Antiokheia'nın da bulunduğu önemli Anadolu kentleri, ekonomik çöküntü, sürekli nüfus kaybı ve doğal afetlerin de etkisiyle giderek ıssızlaşmışlardır.

8. yy. Arap akınlarının en yoğun olduğu dönem olmuştur ve Antiokheia'ya yapılan saldırıların en şiddetlisi Halife Velid döneminde, halifenin oğlu Abbas tarafından 713 yılında yapılmıştır. Büyük bir yıkım yaşayan Antiokheia bir daha toparlanamamış ve yüzlerce yıllık parlak geçmişi veda ederek karanlığa gömülmeye başlamıştır³¹.

²⁸ Antiokheia Metropoliti 325 yılındaki İznik Konsili'ne İsaurya listesinden katılmış olmasına rağmen, sonraki konsillerin tümünde Pisidia listesinin başında yer almaktadır, bkz. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Mihri Pektaş (Çev.), (1961) 400-401, İsaurya listeleri; 430-431, Pisidya listeleri; Sevin, age. 158; Belke - Mersich, age. 185. Buna göre Galeria Valeria'nın 308-311 yıllarında Augusta olarak onurlandırıldığı bir yazıtla Pisidya ilk kez Roma eyaleti olarak görülmektedir. Bundan önce Galatya-Kappadokya ve Pamphylia Eyalet topraklarının bir parçasıdır.

²⁹ E. Gibbon, Bizans, Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi (1994) 69.

³⁰ Karaman 1991, 42.

³¹ Karaman 1991, 43. Arap akınları Anadolu'nun her yerinde etkili olmuştur. Eyice, Restle ve Ramsay'in İç Anadolu'daki kiliselerde tarihleme ile ilgili dayanaklarının Arap akınları olduğunu belirtmektedir, bkz. S. Eyice, Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler (1971) 137. Edwards ise, Kilikya'da kilise mimarisinin sona eriş nedenlerini, 7.-9. yy.lar arasındaki Arap akınları ve 803 yılındaki büyük depreme bağlamaktadır. bkz. R. W. Edwards, "Two New Byzantine Churches in Cilicia" AnatSt 32, 1982, 29 vd.

Haçlı seferleri sırasında stratejik durumu nedeniyle Haçlılara da ev sahipliği yapan Antiokheia'nın tarihinde yeni bir halk 11. yy.dan itibaren görülmeye başlar³². Selçuklu Türkleri, Bizans'ın otorite boşluğu olan bölgelerini hızla ele geçirirler ve İç Anadolu'da bir Anadolu Selçuklu Sultanlığı kurulur.

Antiokheia 12. yy.a dek, gelip geçen orduların konakladığı ve sürekli el değiştiren bir askeri üs konumundadır. Sonunda, Doğu Roma İmparatoru Manuel Komnenos ve Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın orduları, yeri tam olarak saptanamayan ancak araştırmacıların çoğu tarafından Yalvaç yakınları olarak benimsenen Myriokephalon'da karşı karşıya gelirler ve savaşı Türkler kazanır³³. 11 Eylül 1176 günü kazanılan savaşın ertesinde yapılan anlaşmayla, Anadolu topraklarında günümüze dek kesintisiz gelen Türk kültürü yerleşmiştir³⁴.

Türklerin, bölgedeki diğer akropol yerleşimlerinin tümünde olduğu gibi, ovayı tercih edip, ne zaman terk edildiği bilinmeyen Antiokheia akropolünde yerleşmemiş olmaları, Anadolu'nun tümüyle Türkleşmeye başlamış olmasıyla açıklanabilir. Savunma kaygısı duymayan yeni halk sur duvarları olmaksızın, güvenle, tarıma elverişli olan düz ovada yerleşmiştir³⁵.

Anadolu'da bir çok yerleşim Hellenistik, Roma ve Bizans isimleri taşımalarına, hatta bazen efsanelerle beslenerek Türkçe'ye uydurulmalarına rağmen, Antiokheia'nın eski adının, örneğin Antakya olarak kullanılmayış nedeni bilinmemektedir. Olasılıkla, Antiokheia ismi 12. yy.da tamamen unutulmuş olduğu ve yerli Hıristiyan halk bulunmadığı için³⁶, yeni kurulan yerleşim 13. yy. başında bölgede egemen olan Hamidoğulları Beyliği döneminden itibaren, peygamber, elçi, yol gösterici anlamına gelen Yalvaç adıyla anılmaya başlamıştır³⁷.

2.5. Kentte Yapılan Araştırmalar

1822-1834 yılları arasında İzmir'de papaz olarak görev yapan İngiliz Francis Vyvyan Jago Arundell, Antiokheia'da ilk detaylı araştırmayı yaparak kenti ve Büyük Bazilika'yı tanımlayan kişidir (Lev. 4, 1-2)³⁸.

³² J. - Cl. Cheynet, *La Pisidie Entre Byzance et les Turcs Seljoucides*, bkz. Th. Drew-Bear – C. Thomas- M. Taşalan (Ed.) *Actes du I.er Congress International sur Antioche de Pisidie* (2002) 447 vd.

³³ H. H. Yaprakçı, *Myriokephalon Savaşı* (1983) 34.

³⁴ Yaprakçı, age. 37.

³⁵ Karaman 1991, 69 vd.

³⁶ Karaman 1991, 46 vd.

³⁷ Ramsay, age. 434 vdd., Karaman 1991, 66 vd.

³⁸ F. V. J. Arundell, *A visit to the Seven Churches of Asia Minor* (1828); F. V. J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor. Including A Description Of The Ruins Of Several Ancient Cities And Especially Antioch Of Pisidia* (1975) 267 vd.

W. J. Hamilton ise 1835 yılında Afyon'dan Sultan Dağları'nı aşarak gelir ve kendisini ilk önce su kemerleri, hamam ve bazilika karşılar. Bu araştırma gezisinin sonuçları da 1842 yılında yayınlanır³⁹. 19. yy.ın bir özelliği olan arkeolojik araştırma ve keşif yolculuklarının çoğuna ev sahipliği yapan Anadolu'yu gezip dolaşan ve bu arada Antiokheia'ya da uğrayan Tchiatcheff⁴⁰, Laborde⁴¹ gibi pek çok ismin çeşitli zaman dilimlerinde yaptığı değişik amaçlı araştırmalar, Arundell'in kapsamlı araştırmasını aşamamıştır.

1880'lerde, ünlü araştırmacı W. M. Ramsay Anadolu'ya ilk yolculuğunu yapar ve kentin gelecek 50 yıllık arkeolojik araştırmalar sürecinde en önemli isim olur⁴². Ancak 19. yy. sonundaki en önemli bilgiler, 1884 ve 1885 yıllarında Anadolu'ya iki yolculuk yapan ve bölgedeki yazıtları inceleyen J. R. S. Sterret'e aittir⁴³. 1904'de Weber su kemerleri üzerinde araştırmalarını yoğunlaştırmış, Antiokheia'nın su iletim sistemini incelemiş ve kentin anıtsal nympheumunu tanımlamıştır⁴⁴. Ramsay'ın 1905'te bölgeye dönerek yaptığı araştırmaların sonuçları ise 1907'de yayınlanmıştır⁴⁵.

1911'de Bay ve Bayan Ramsay, W. M. Calder ve M. M. Hardie Antiokheia'da kamp kurmuş ve araştırmalara başlamışlardır. Calder ve Hardie araştırmaları sırasında Sterret'in farkına varamadığı, Antiokheia'nın 5 km. güneydoğusundaki Gemen Korusu olarak bilinen Karakuyu Tepesinde, Men Kutsal Alanı'nı keşfederler. Ve ertesi yıl Princeton Üniversitesi'nin desteğiyle Antiokheia'da ilk kazı çalışmaları Ramsay önderliğinde başlatılır⁴⁶.

1914'e dek aralıklarla sürdürülen çalışmalarda, kent ve çevresinde önemli yapılar ortaya çıkarılmış, 1914'te arkeolojinin heyecan verici buluntularından olan "*Res Gestae Divi Augusti*"nin ilk fragmanları Lady Ramsay'ın Augustus Kutsal Alanı önünde önerdiği yerde yapılan kazıda ele geçmiştir⁴⁷.

I. Dünya Savaşı'nın ara verdirdiği çalışmalar, 1923'te Michigan Üniversitesi'nden F. W. Kelsey ile birlikte izin müracaatı yapan Ramsay'ın çabalarıyla yeniden başlatılmıştır. 1924'te D. M. Robinson başkanlığında kazılara başlayan Michigan ekibi, Tiberia Plateia, Augustus Kutsal Alanı, önündeki Propylon ve kentin anıtsal batı kapısını toprak üzerine çıkararak, Büyük Bazilika'da da mozaikler üzerinde çalışmıştır. Ancak iki bilim adamı

³⁹ W. J. Hamilton, *Researches In Asia Minor, Pontus, Armenia* (1984) 472-476.

⁴⁰ P. de Tchiatcheff, *Asie Mineure, Description Physique III* (1869) 312 vd.

⁴¹ L. L. Laborde, *Voyage de l'Asie Mineure* (1838). Laborde'un araştırması da fizyo-jeolojik içeriklidir.

⁴² Mitchell 1998, 24.

⁴³ Mitchell 1998, 24.

⁴⁴ G. Weber, *Wasserleitungen in Kleasiatischen Städten*, Jdl 19, 1904, 96 vdd.

⁴⁵ W. M. Ramsay, *The Cities Of St. Paul: Their Influence On His Life And Thought* (1907) 246-314.

⁴⁶ W. M. Ramsay, *Studies in The Roman Province Galatia, Dedications at the Sanctuary of Colonia Caesarea*, JRS 8, 1918, 107 vdd.

⁴⁷ S. Mitchell, *The Discovery of Antioch: Travellers, Epigraphers and Archaeologists*, bkz.: S. Mitchell - M. Waelkens (Ed.), *Pisidian Antioch* (1998) 28.

arasındaki problemlerden dolayı bu çalışma sadece bir sezon sürer ve kazı sonuçları tatmin edici olarak yayınlanamaz⁴⁸.

1925 ve 1927'de Ramsay'ın kendi çabalarıyla yürüttüğü kazılardan sonra 1950'lere dek araştırmalar durur⁴⁹. Bu duraklama sürecinde, kazılar sırasında ortaya çıkarılan mimari parçaların bir çoğu modern Yalvaç'ın inşasında kullanılır. Yalvaç Müzesi'nin kurulmaya başlandığı 1960 başlarında ise, Antiocheia yeniden toprağa gömülmüştür.

1976'da kente gelen K. Tuchelt'in çalışmaları Augustus Alanı hakkındaki tartışmaları canlandırır⁵⁰. En son olarak, Michigan Üniversitesi'nin 1924 kazı kayıtlarından da yararlanarak, 1982 ve 1983 yıllarında gerçekleştirdikleri yüzey araştırması ve belgeleme çalışmasıyla, Antiocheia hakkındaki tüm bilgileri, yeni bulgularla "Pisidian Antioch" kitabına dönüştüren Stephen Mitchell ve Marc Waelkens'in çalışmalarını görülmektedir⁵¹.

1980-2002 yılları arasında Yalvaç Müzesi Müdürü olarak görev yapan Mehmet Taşlıalan, gerçekleştirdiği kazı ve temizlik çalışmalarıyla kentin bugünkü görünümünü kazanmasını sağlamıştır. Doktora tezini Augustus Kutsal Alanı üzerine veren Taşlıalan, Yalvaç Müzesi'nde sergilenmekte olan ve Bazilika'dan getirildiğini saptadığı, Erken Bizans Dönemi'nde vaftiz teknesi olarak yeniden kullanılmış bir Bizans altarındaki yazıttan dolayı; yıllarca Büyük Bazilika olarak bilinen yapıyı "Aziz Paulus Kilisesi" olarak tanımlamakta, Büyük Bazilika'nın alt tabakalarında Paulus'un ilk vaazlarından birini verdiği sinagogun bulunduğunu ve kilisenin, Hıristiyanlığın resmi din oluşunu takiben Aziz Paulus anısına bu sinagog üzerine inşa edildiğini, hatta sinagogun güney duvarının görüldüğünü bildirmektedir⁵².

Söz konusu altarı 1911 yılında Yalvaç içindeki bir hamamda bulan W. M. Calder ise daha temkinli davranarak, yeri bilinmeyen bir Aziz Paulus Kilisesi'ne ait olabileceğini belirtmektedir⁵³.

⁴⁸ D. M. Robinson, A Preliminary Report on the Excavations at Pisidian Antioch and at Sizma, AJA 28, 1924, 195-237; W. M. Ramsay, Studies in the Roman Province of Galatia, JRS 16, 1926, 201 vdd.

⁴⁹ Mitchell 1998, 30.

⁵⁰ K. Tuchelt, Bemerkungen zum Tempelbezirk von Antiochia ad Pisidiam, Beitrage zur Altertumskunde Kleinasien, Festschrift für Kurt Bittel (1983) 501-522.

⁵¹ S. Mitchell - M. Waelkens, Pisidian Antioch (1998). 1982-1983 yıllarındaki araştırmaların sonuçları iki araştırmacı tarafından birlikte hazırlanmıştır ve M. Taşlıalan, J. Burdy, J. Öztürk ve M. Byrne'in de katkıları bulunan bir derleme niteliği taşımaktadır.

⁵² Taşlıalan 1997, 240.

⁵³ W. M. Calder, Colonia Caesarea Antiocheia, JRS 2, 1912, 98. Calder'e rehberlik eden Yunanlı memur Prodromos, altar üzerindeki yazıtları ilk okuyan ve kaydeden kişidir.

3. BAZİLİKAL PLANIN GELİŞİMİ

Bazilika sözcüğü, Grekçe βασιλική=Basilike'den türemiştir. Grekçe “çok büyük”, “krala ait ev -*basileios oikos*” ya da “saray” gibi anlamlar içerir⁵⁴. Roma Dönemi'nde evlerin büyük salonları yanında, yargı ve ticaret amaçlı, çoğunlukla iki sıra sütunla üç bölüme ayrılmış, yargıcın oturduğu yarım daire şeklinde bir ya da iki apsisi bulunan uzun dikdörtgen planlı toplantı salonlarının adlandırılmasında da kullanılmıştır. Bu Roma yapılarına *basilicae* denmiştir⁵⁵. Bazı araştırmacılara göre de, Atina Agorasında Arkhon Basileus tarafından İ.Ö. 5. yy.da yaptırılan stoanın *Basileios Stoa* olarak adlandırılması, basilika sözcüğünün “krala ait” anlamıyla kullanmasına neden olmuş ve sütunlarla desteklenen ardıl kurumsal yapı türü de bazilika olarak adlandırılmıştır⁵⁶.

E. Langlotz ise, bazilikal planlı yapıları hem işlevsel hem de mimari form bakımından Roma'da inşa edilmiş İsis, Serapis gibi yabancı kökenli tanrıların tapınaklarıyla ilişkilendirmektedir⁵⁷.

Forum'a bitişik kapalı çarşılar olarak düşünülebilecek bu adli-ticari yapıların en erken örnekleri İ.Ö. 2. yy.a tarihlenmektedir⁵⁸. Kiremit örtülü ve ahşap çatılı bu yapıların iç bölünmesi tam olarak bilinmemektedir ve ana girişler yapının uzun kenarındadır. Roma dünyasında forum ve bazilikanın işlevleri⁵⁹ ve inşa yöntemleri Vitruvius tarafından detaylı olarak açıklanmıştır⁶⁰.

Bu erken örnekler, toplantı mekanı ihtiyacını çağında en uygun karşılayabilecek mimari özellikler ve genişliğe sahip oldukları için, Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde beliren ilk kilise planlarına esin kaynağı olmuştur. Ve Geç Antik Çağ'dan⁶¹ günümüze dek, dinsel mimarinin başlıca örnekleri bazilikal planla inşa edilmiş, sivil amaçlı örnek yapının adındaki

⁵⁴ T. Lorenz, Überlungen zur Vorgeschichte der frühchristlichen Basilika, Boreas 23-24, 2000-2001, 115.

⁵⁵ S. Germaner, “Bazilika”, bkz. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 1 (1997) 207.

⁵⁶ Lorenz, age. 113 vdd.

⁵⁷ Hatta bu apsizli yapıların kökenlerini İ.Ö. 1. bine dek götürmektedir. Bkz. E. Langlotz, Der architekturgesichtliche Ursprung der Christlichen Basilika, RWAW G 172 (1972) 1-56. Res. 63, Melos Kült Yapısı; Res. 64, Lebadcia Kült Yapısı; Res. 65, Samothrake Kült Yapısı; Res. 67, Basilica Sotteranea; Res. 68, Basilica Hilariana.

⁵⁸ Erken dönem bazilikalari için ayrıca bkz. B. Andreae, Die Römische Kunst (1999) 505 Res. 701 (Ulpia); 518 Res. 736 (St. Peter); 581 Res. 780 (Leptis Manga); 596 Res. 915 (Pompeii) bazilikalari.

⁵⁹ F. A. Bauer, Stadt, Platz und Denkmal in der Spatantike (1996) (Traian Forumu'na bitişik Ulpia Bazilikası); 194 Res. 63 (Theodosius Bazilikası), bazilika-forum arasındaki bağı en iyi erken örneklerdir.

⁶⁰ Vitruvius, alçakgönüllülükle, “en soylu bazilikalikar benim Fano'da yaptığım bazilika gibi olmalıdır” demektedir, bkz. Vitruvius, V- I, 6.

⁶¹ Mitchell, İ.S. 300 ve 600 yılları arasını “Geç Antik”, İ.S. 600'lerden İstanbul'un fethine kadar olan bölümü de “Bizans” olarak adlandırmaktadır, bkz. S. Mitchell, The Settlement of Pisidia in Late Antiquity and the Byzantine Period: Methodological Problems, TIB 7, 2000, 139 vdd.; Cameron, Geç Antik Çağ tanımını Büyük Constantinus ile İustinianus arasındaki döneme vermekte ve İ.S. 4. yy.ı Arianların yüzyılı olarak da tanımlamaktadır, bkz. A. Cameron, The Mediterranean World in Late Antiquity: AD 395-600 (1993) 7.; Koch ise, Geç Antik ya da Erken Hıristiyanlık Dönemini 200-600 yılları arasına almaktadır, bkz. Koch 1995, 7.

anlam sivillliğini yitirerek, zaman içinde dinsel bir kimlik kazanmıştır. Forumda süregiden günlük yaşam sırasında ortaya çıkan ufak tefek ticari anlaşmazlıklarda görev yapan yargıcın apsis içindeki yerini *Göklerin Kralı* İsa Mesih almış, aslında adalet ve ticaret işlevi gören bu yapıların işlevi de böylece sadece isimsel olarak değişmiştir⁶². Bazı araştırmacılar kiliselerin bazilika olarak adlandırılmasını, 4. yy. başlarında ilk kez bu terimi kiliseler için kullanan Caesarea'lı Eusebios'a dayandırmaktadırlar⁶³.

Hıristiyanlığın Constantinus ile resmileşip ivme kazandığı 4. yy. başından, İustinianus ile tüm Anadolu'nun Hıristiyanlaştığı 6. yy. ortalarına dek, Anadolu'nun ve Avrupa'nın her yerinde yeni dinin coşkusuyla bir çok anıtsal kilise inşa edilmiştir. Bu inşa sürecinde de öncül pagan kültürlerin kentsel ve mimari özellikleri bir anda ortadan kalkmamış, işlevsel özelliklerini yeni dinin kurumsal yapılarına aktararak varlıklarını sürdürmüşlerdir⁶⁴.

Antik dinlerin aksine, Hıristiyanlığın getirdiği eşitlik insanları bir tapınakta, *ekklesia*'da toplamıştır ve bu tapınak artık sadece rahiplerin girebildiği gizemli, yapının bütününe oranla dar bir hacme sahip *cella* değildir. Kiliseye dönüştürülen Atina Parthenon⁶⁵ veya Sagalassos Apollon Klarios Tapınağı⁶⁶ gibi özel örnekler dışında, yeni dinin inananlarını bir araya toplayabilecek daha geniş hacimde, yeni bir yapı tipi gereksinimi ortaya çıkmıştır ve bazilikal plan bu gereksinimi en kolay karşılayacak mimari tip olarak kabullenilmiştir⁶⁷.

⁶² M. İ. Tunay, İstanbul'da Bizans Sanatı, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi 1, 1987, 40. Hıristiyan bazilikasının antik bazilikadan kaynaklanmış olması savına karşı çıkan Grant, antik çağ bazilikalarını gündelik - din dışı, pazar yerine katılmış bir ek yapı olarak görmekte ve Hıristiyan bazilikasının bağımsız planı ve imparator-tanrı kültürünü yüceltmeye yönelik eksenyle farklı bir gelişim gösterdiğini öne sürmektedir, bkz. M. Grant, Roma'dan Bizans'a, Z. Z. İlkelen (çev.), (2000) 98. Ostrogorsky ise Bizans'ı "Roma devlet anlayışı, Grek kültürü ve Hıristiyan inancının bir sentezi olarak" görmekte ve Bizanslıların kendilerini Fatih'e dek Romalı = Πομοιοι olarak bildiklerini ifade etmekte, dolayısıyla, Roma bazilikalarının Hıristiyan kiliseleri için doğrudan örnek oluşturmalarını normal karşılamaktadır. Aynı durum kurumsal kavramlar için de geçerli olmuştur. Örneğin *Pontifex Maximus* = Büyük Rahip ünvanı imparatorlar 379 yılına dek kullanılmıştır. 325 İznik Konsili'nin dinsel başkanı olmasına rağmen kendini *Helios* = Güneş kültüne adanmış olan ve ancak ölüm döşeginde vaftiz edilen Constantinus'un inşa ettirdiği ilk kiliselerin anıtsal bazilikalara benzerlik nedeni de bu Romalılık geleneğidir, bkz. G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, F. Işıltan (çev.), (1986) 25 vdd.

⁶³ J. M. Johnson - J. Wilkinson, The Oxford Dictionary of Byzantium (1991) 264 (Basilica); R. Milburn, Early Christian Art & Architecture (1988) 85.

⁶⁴ C. Mango, Byzantine Architecture (1978) 7 vd.; H. Stierlin, Orient, von Konstantinopel bis Armenien von Syrien bis Athiopien, M. Huber (çev.), (1996) 16. Sosyal yaşamla bu iç içeliğin ve öncül mimariden yararlanmanın bir gelenek devamı olduğunu kanıtlayabilecek en erken örneklerden biri de, Gerasa St. Theodor Kilisesi'dir, bkz. Huber, age. 22. Res. 18. Roma kentinin *Cardosu* üzerine konumlanan yapı, 12'şer sütunlu iki sıra ile üç nefli ayrılmıştır ve Roma Gerasası'nın aksları üzerinde konumlandığı için de, kuzeydoğu-güneybatı aksında yönelmiştir.

⁶⁵ S. Yerasimos, Aziz Polyeuktos'tan Ayasofya'ya Kubbeli Bazilika'nın Doğuşu, bkz. Sanat Dünyamız, Yapı Kredi Yayınları (1998) 167.

⁶⁶ M. Waelkens, Sagalassos 1989. The Temple of Apollo Klarios, AST 8, 1991, 262 vd. Sagalassos Apollon Klarios Tapınağı 5. yy.da bazilikaya dönüştürülmüş ve 6 x 11 düzenli İonik sütunları neflerin ayrılmasında kullanılmıştır.

⁶⁷ Hill, Kilikya'da Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde bu yaygınlıktan bahsederken, bazilikal planlı olmayan kilise bulunmadığını da eklemektedir, bkz. S. Hill, Matronius, Comes Isauriae: An Inscription From An Early Byzantine Basilica At Yanıkhān, Rough Cilicia, AnatSt 35, 1985, 97.

Yeni dinde imparator, Hıristiyanların tanrısı tarafından seçilmiş kişi olarak kabul edilmiştir. İmparator, seçilmekle ilahi iradeyi gerçekleştirmiştir, tanrının yeryüzündeki temsilcisidir ve bu olgu, Ostrogorsky tarafından “Bizans doktrininin Alpha ve Omega’sı” olarak açıklanmaktadır⁶⁸.

Bazilikal kilise, bir orta nef ve bundan sütun sıralarıyla ayrılmış yan neflerden meydana gelir (Lev. 5). Sütunlu bazilika da denilen bu yapıların doğu ucunda çoğunlukla yarım daire şeklinde bir apsis, batı ucunda ise nartheks adı verilen bir dış giriş hacmi ya da revakla çevrili açık bir avlu olan atrium bulunur. Roma bazilikasında apsis içinde yargıcın oturduğu taht (*kathedra*), apsis önünde ise altar yer almıştır⁶⁹. Bazı yapılarda nartheks ve atrium birlikte kullanılmıştır. Doğu örneklerinde, apsisin her iki yanında birer oda bulunur. Bunlardan kutsal kitaplar, armağanlar ve tören giysilerinin saklandığı kilise görevlilerinin odasına *diakonikon*, törenler sırasında sunulacak kutsal ekmek ve şarabın hazırlandığı odaya da *prothesis* adı verilir⁷⁰.

Bazilikalarda çatı konstrüksiyonu açıktır, ya da tavanla gizlenmiştir. Başlangıçta, klasik geleneğin devamı olarak üç nefi de iki pahlı tek bir çatı örtmüş, daha sonra kimi yapılarda orta nef yan neflerden yüksek inşa edilerek, ana mekanı aydınlatan ışık, orta nef ile yan nefler arasındaki kot farkının sağladığı alanlarda açılmış pencerelerden (*klerestorion*) sağlanmıştır⁷¹. Nefleri ayıran ve tavana ulaşarak çatı örtüsünü taşıyan sütunlar birbirine arşitrav ya da diyaftram kemerlerle bağlanmıştır.

İ.S. 4. yy. Hıristiyanlık için huzur yüzyılı olmuştur. İ.S. 3. yy. sonlarından itibaren, 300 yıllık takip ve baskı sürecinden kurtulan Hıristiyanlar, inançlarını yerine getirebilecek, toplanabilecek kurumsal yapıların inşasına hız verirler. İmparator Constantinus ile birlikte, dinsel mimari birörnekleşmeye gider, resmi bir anlayışla yaygınlaşır ve gelişir⁷². İmparator bizzat Costantinopolis⁷³, Roma, Milano, Aquilea⁷⁴, Nikomedia, Orontes Antiokheiası ve

⁶⁸ G. Ostrogorsky, *Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni*, Cogito 17, 1999, 51 vd.; Cameron, age. 59. Roma St. Pudenziana Kilisesi mozaiği hala Roma İmparatorluk özellikleri taşımaktadır. İsa ve Havariler, imparator ve çevresindeki senatörler gibi resmedilmişlerdir.

⁶⁹ Koch, altanın *mensa* veya *trapeza* olarak da adlandırılabilceğini belirtmektedir, bkz. Koch 1995, 46 Res.21; 49 Res. 24.

⁷⁰ Eyice 1971, 194 vd.; Germaner, age. 208. Bazilikalardaki bölümler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Koch 1995, 44 vd.; L. Rodley, *Byzantine Art And Architecture* (1994)

⁷¹ Bazilikalarda çatı konstrüksiyonu ve aydınlatma örneği için bkz. Koch 1995, 25 Res. 4; 27 Res. 6.; Jerusalem Golgotha Bazilikası çatı konstrüksiyonu, Hellenistik geleneğin devamı ve ışıklandırma konusunda iyi bir örnektir, bkz. Krautheimer 1965, 40 Res. 17.

⁷² Cameron, inşa edilen bu kiliselerle, “Hıristiyan başkentleri yaratılmıştır” demektedir, bkz. Cameron, age. 58.

⁷³ İstanbul örnekleri için bkz. T. F. Mathews, *The Byzantine Churches of İstanbul. A Photographic Survey* (1976), *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgie* (1977); S. Kırmıtay, *Converted Byzantine Churches in İstanbul. Their Transformation into Mosques and Masjids* (2001).

⁷⁴ Aquilea önemli bir mozaik merkezidir, ayrıntılar için bkz. G. C. Menis, *La Basilica Paleocristiana nella Diocesi Settentrionali della Metropoli d’Aquilea* (1958). Ayrıca Zuglio Kilisesi mozaiklerindeki rozet, eşkenar dörtgen ve Hz. Süleyman düğümleri için bkz. Menis, age. 56 Res. 2; 61 Res. 9.

Kutsal Topraklar'da kiliseler inşa ettirir. Aynı inşa faaliyetini, imparatorun annesi Helena da sürdürmektedir⁷⁵.

Özellikle Hunların 515'teki yenilgisinden sonra⁷⁶, Iustinianus ile birlikte Hıristiyan kültürünün tam egemenliği başladığında ise, tüm Anadolu'da 7. yy.a dek çok sayıda kilise inşa edilir ve bu kiliselerin de çoğu bazilikal planlıdır⁷⁷. Genellikle üç nefli inşa edilen bazilikalardan neflerini Hellenistik yapı geleneğinin devamı olarak sütun sıraları ayırır⁷⁸. Ancak Priene Bazilikası⁷⁹ ve Hierapolis Katedral Kilisesi⁸⁰ gibi az sayıda örneklerde, nefleri ayıran sıralarda Suriye'de karakteristik olan diyafraim kemerler kullanılmıştır⁸¹.

Anadolu bazilikalılarının kökenleri konusunda çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Bazı araştırmacılar Hellenistik ve Roma geleneğini öne sürerken, bazıları Suriye etkisine değinmiş, bazı araştırmacılar da kökenlerin Anadolu'nun kendi geçmişinden kaynaklandığını ve Kilikya, İsaurya, Lykaonya, Kappadokya gibi bölgelerde hatta başkent Constantinopolis'te özgünleşen Erken Hıristiyanlık mimarisinin kendi tarzını belirlemiş olduğunu, örneğin kubbe mimarisinin Anadolu mimarisinden kaynaklandığını ve bunun en güzel örneğinin Aya Sofya olduğunu öne sürmüşlerdir⁸².

Bazilikalılar kendi içlerinde de gereksinimlere göre değişik plan uygulamalarıyla çeşitli adlar almışlardır. Örneğin yan neflerle orta nefin aynı yükseklikte olduğu Gotik örneklere *pseudobazilika*, bazilikal planla kubbeyi birleştiren Aya Sofya gibi örneklere de *kubbeli*

⁷⁵ Konya Sille'de bulunan Aya Eleni Kilisesi'nin temelini bizzat İmparator Constantinus'un annesi Helene tarafından atıldığı bulunan bir yazıttan bilinmektedir. Bunun etkisiyle çevresinde bir çok dinsel merkezler, irili-ufaklı manastırlar ve ayazmalar da sonraki iki yüzyıl boyunca inşa edilmiştir, bkz. O. Ermişler, Konya Selçuklu Tatköy Manastırın Mozaik Kurtarma Kazısı, MKKS 2, 1992, 35 vd.

⁷⁶ A. Berger, Viranşehir (Mokisos) Eine Byzantinische Stadt in Kappadokien, IstMitt 48, 1998, 419. Mokisos'taki çoğu tek nefli şapelardan ibaret, bazıları da transept planlı, hemen hepsi beşgen apsisi yirmiden fazla kiliseyi inceleyen Berger, yapı yoğunluğunu bu nedene bağlamaktadır.

⁷⁷ B. Ceylan, Geç Antik Dönem Batı Anadolu Bazilikaları, OLBA 4, 2001, 189 vd. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. B. Ceylan, Batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Antik Dönem Anıtsal Yapılarından Dönüştürülmüş Bazilika Planlı Kiliseler, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara 2000).

⁷⁸ H. Rott, Kleinasiathe Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien (1908) 44 vdd. Rott Anadolu bazilikalılarını sınıflandırırken, genellikle antik yapılardan dönüştürülmüş olanların bulunduğu bir "Hellenistik Tip" ve İsaurya Bazilikaları olmak üzere iki grup belirlemiştir. Hellenistik tipe örnek olarak Aphrodisias Aphrodite Tapınağı üzerindeki bazilikayı (44 Res. 28), Ankara Augustus Tapınağı, üzerindeki bazilikayı (45 Res. 29), Bergama Agora Kilisesini (46 Res. 30), İzmir Gülbahçe Bazilikasını (49 Res. 35) ve Sagalassos E Bazilikasını göstermektedir (50 Res. 30). İsaurya Bazilikaları örnekleri olarak ise, Hierapolis-Kastabala Bazilikası (53 Res. 39), Andaval Constantinus Kilisesi, Binbirkilise'deki IV-VI. Kiliselerini göstermektedir. Diğer Erken Hıristiyanlık yapı tiplerini de Oktagonlar, Kubbeli Bazilikalılar gibi farklı ölçütlere göre sınıflamaktadır.

⁷⁹ S. Westphalen, Die Basilica von Priene, Architektur und Liturgische Ausstattung, IstMitt 48, 1998, 237 vd.

⁸⁰ D. de Bernardi-Ferrero, Hierapolis di Frigia 1957-1987 (1987) 125.

⁸¹ Suriye kiliseleri hakkında geniş bilgi için bkz. H. C. Butler, Early Churches in Syria (1929).

⁸² Meryemlik Kilisesi beşgen apsis ve konik kubbeye sahip olduğu düşünülen çatı örtüsüyle, Aya Sofya gibi anıtsal yapılara esin kaynağı olmuştur, bkz. M. Gough, The Emperor Zeno and Some Cilician Churches, AnatSt 22, 1972, 203 Res. 2. Eyice ise kubbeli bazilikalardan ilk örnekleri arasında Meryemlik yanında Alahan Manastırını Doğu Kilisesi'ni ve Dağpazarı Kilisesi'ni de saymaktadır, bkz. Eyice 1971, 162 vd.

bazilika adı verilmiştir. Ya da zamanla bazilikaların içine transept adı verilen karşı nefler de eklenmiş, haçvari bir plan kazanan yapılar genişleyerek *transeptli bazilika* adını almışlardır.

Anadolu'daki bazilikal planlı yapıların çoğunda ayırt edici kimi özellikler, özellikle sağlam dış duvarlar içindeki bölümler, kötü korunmuş durumdadır⁸³. Ayrıca, imparatorluğun dinsel yapı işlerini tek merkezden yönetmiş olması, özellikle 5.-6. yy.lardaki dinsel mimaride bölgesel farklılıkların azalmasına neden olmuştur⁸⁴. İ.Ö. 2. yy.dan başlayan bazilikal plan da, Roma ve Hellas'tan kaynaklanarak geldiği Anadolu'da ve Ortadoğu'da çeşitli bölgesel farklılıklar edindikten sonra edindiği farklarla kaynağına dönmüş, sonuçta Akdeniz çanağındaki her yerleşimde benzer planlı bazilikalar var olmuştur.

⁸³ Benzer durum Kilikya ve İsaurya kiliseleri için de geçerlidir, bkz. A. Aydın, Kilikia ve İsaurya Bölgesi Kiliselerindeki Galeriler, TürKAED 2, 2001, 117 vd.

⁸⁴ Limyra Piskoposluk Kilisesi'nde bu durum belirgindir. Bulunan bir çok mimari parça Constantinopolis atölyelerinden çıkmış gibidir ve Borchardt'a göre "bulunduğu yerde Constantinopolis'e bakarak işlenmişlerdir", bkz. Borchardt 1999b, 112.

4. BÜYÜK BAZİLİKA - AZİZ PAULUS KİLİSESİ

4.1. Bazilika'da Yapılan Araştırmalar

Antiokheia'nın anıtsal kilisesinin bilim dünyasına tanıtılması 19. yy. başlarına rastlar. 1826 yılında bölgeye gelen F. V. J. Arundell, 1833 yılındaki ikinci ziyaretinde kenti bularak çalışmalarında özellikle bazilika üzerinde durur ve ilk kayıtları gerçekleştirir. Ayrıca ayrıntılı olmayan bir plan da bu tanıma eklenir⁸⁵ (Lev. 4,2).

1924 yılında Michigan Üniversitesi adına W. M. Ramsay ve D. M. Robinson, Pisidya Antiokheiası kazıları kapsamında, bazilikada ilk kazı çalışmalarını başlatırlar. Kazının amacı yapının geçirdiği evreleri ve özellikle taban mozaiklerini araştırmaktır. Gerçekleştirilen bu sınırlı kazının sonuçları, günümüze dek arkeolojik araştırmalara temel oluşturur. Bazilika'nın planını yeniden çizdiren Robinson, mimari özelliklerinin kısa tanımını yanı sıra özellikle taban mozaiklerini ve bunların üzerindeki yazıtların tanıtımını yapar⁸⁶. Kazı mimari Woodbridge'in planında, kuzey, güney ve doğudaki ek mekanların gösterilmemesini, söz konusu kazının sadece taban mozaikleri üzerinde yoğunlaşmasıyla ve o yıllarda 5-6 m. yüksekliğindeki moloz dolgusuyla açıklayabiliriz (Lev. 6). D. M. Robinson, çalışmasıyla ilgili notlarını ve birkaç plan ile resmi Kitzinger'e yollamış, Kitzinger de eldeki verilerden yararlanarak, geniş bir çalışmaya ışık tutması amacıyla bir makale yayınlamıştır⁸⁷.

Kitzinger'in de belirttiği gibi, 1958 yılında Robinson'un ölümüyle birlikte eldeki veriler ve dokümanlarla daha kapsamlı bir yayın umudu da yitip gitmiştir. Tüm dokümanlar Michigan Üniversitesi bünyesindeki Kelsey Müzesi'ndedir ve Michigan Üniversitesi'nin 78 yıldır kentle ilgili bir projesi olmadığı için ve ilgililerin tamamı ölmüş olduğu için, araştırmalara en baştan başlamak gerekmektedir.

Ulaşılabilen arşiv bilgileri, Michigan Üniversitesi'nde bir yüksek lisans tezi olarak 1924 kazılarının web tasarımını yapan, iletişim öğrencisi Zilia Estrada'nın hazırladığı, ancak 2002 yılı sonunda kullanım dışı kalan web sayfalarında bulunmuştur. 1924 kazılarını finanse eden F. W. Kelsey adına üniversite bünyesinde kurulmuş bulunan ve Antiokheia'dan götürülmüş bir çok eserin de sergilendiği Kelsey Müzesi arşivi ise hala araştırmacılara kapalıdır.

1982-1983 yıllarında S. Mitchell, M. Waelkens ve M. Taşlıalan'ın birlikte sürdürdükleri yüzey araştırmaları sırasında kent planı hazırlanırken, Büyük Bazilika üzerinde

⁸⁵ Arundell 1975, 267 vd.

⁸⁶ Robinson 1924, 435 vd.; Robinson 1926, 195 vd.

⁸⁷ Kitzinger 2002, 296-305.

özellikle durulmuştur⁸⁸. Bu yüzey araştırmasından sonra yapıda kazı yapılması gerektiği düşünülerek, Yalvaç Müzesi Müdürü Dr. Mehmet Taşlıalan tarafından 1985 yılında kazı çalışmaları başlatılmıştır. Bu tarihten itibaren bazilikada 10 yıl boyunca yürütülen çalışmalar Dr. Taşlıalan tarafından 10 yıllık bir sonuç raporunda özetlenmiştir:

1985-1987 yılları arasında ana yapının kuzey yönündeki girişleri ile bunların önündeki taş döşeli avlunun 100 m²lik bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. 1988-1990 yıllarının çalışma programında kilisenin kuzey avlusunda taban seviyesine dek inilmek suretiyle tamamen temizliği gerçekleştirilmiştir. 1991-1992 yıllarında kilisenin doğu yönünde yoğun bir çalışma yapılmış, yaklaşık 4 m. yüksekliğe sahip moloz dolgu temizlenerek apsisin dış duvarı ile açık avlu ortaya çıkarılmıştır. 1993-1994 yıllarında yürütülen çalışmalarda ise, binanın güney duvarı ve güney duvarına ekli boyutları farklı mekanların içindeki yaklaşık 2 m.lik dolgu temizlenerek tabana inilmiş ve bu mekanlar hakkında fikir verecek bulgular elde edilmiştir. Yapının batısındaki sınırlayıcı duvar da bu sezonda temizlenerek ortaya çıkarılmış ve binanın dış hatları tamamen belirlenmiştir. Son olarak 1995’de, kilisenin kuzey avlusunu üç yönden çevreleyen portiko içindeki moloz dolgu kaldırılarak ayrıntılı bilgi elde edilmiştir. Portikoya batı yönden eklenen ve kiliseye paralel uzanan mekanların da temizliği gerçekleştirilmiştir. Bu mekanların ana binaya sonradan eklendikleri ve zaman içinde başka eklentiler yapıldığı ara duvarların yapısından anlaşılmaktadır. Bu sezon sonunda 1924 yılında kazılmış olan mozaikli tabanın durumunu kontrol etmek ve mozaığın niteliğini tam olarak ortaya koymak amacıyla orta nefin bazı yerlerinde açmalar gerçekleştirilmiştir. Kontrol ve fotoğraflama çalışmalarından sonra açmalar tekrar kapatılmıştır⁸⁹.

1985-1995 yılları arasında Yalvaç Müzesi tarafından gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, yapıda kullanılan malzeme, mimari ve plan konularında önemli noktalar açığa kavuşturulmuş, kilisenin tek başına duran bir bina olmadığı, kuzey ve güney yönlerinde kilise görevlilerinin barınağı veya idari işlerin yürütüldüğü, ölçüleri farklı bazı mekanlar ile yine kuzey ve doğu taraflarında avluların yer aldığı anlaşılmış, ana yapıyla birlikte çevresindeki farklı büyüklükte mekanların taban düzeyinin bulunmasıyla yapının anıtsallığı belirginleşmiş, öncül araştırmacılar tarafından verilen ölçülerin⁹⁰ doğrulukları saptanarak, yapının gerçek boyutları ortaya çıkmıştır (Lev. 7).

⁸⁸ Öztürk – Mitchell 1998, 201-218.

⁸⁹ Taşlıalan 1997, 221-251.

⁹⁰ Arundell’in verdiği 160’ x 80’ (yaklaşık 40 x 20 m.) ana bina ölçülerinin kazısı yapılmamış bir yapı için gerçeğe oldukça yakındır. Bugün rölöve çizimleriyle saptadığım içten içe ölçüler ise 47.37 x 23.17 m. dir.

Bazilika'da yapılan son çalışma, 2002 yılında Büyük Bazilika mozaiklerinde durum tesbiti ve korumaya yönelik kazı-onarım-belgeleme çalışması olmuştur ve yine Yalvaç Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir.

4.2. 2002 Yılı Kazı ve Onarım Çalışması

1985-1995 yılları arasında yapılan çalışmalar sırasında, bazilikanın apsisi tamamen boşaltılmıştır. Çalışmaların yarım kalması sonucunda, kazılan alan içinde ortaya çıkan tonoz kalıntısı üzerindeki mozaikler tahrip olmuş (Lev. 8,1), apsis içindeki kesit kayma tehlikesi yaratmış (Lev. 8,2) ve orta nef üzerinde bulunduğu bilinen mozaiklerde tahribat olasılığı artmıştır.

Michigan ekibinin kazısı ardından geçen 78 yıl içinde, mozaiklerin tamamı bir daha açılmamıştır. Yapılan küçük sondajlarda; yağış, ardından gelen don ve izleri her yerde görülebilen bitki ve köstebeklerin yapmış olduğu tahribat gözlemlenmiş, sürekli parçalanmakta ve eksilmekte olan mozaığın bir an önce açılarak temizlenmesi ve çizim-fotoğraflama çalışmalarıyla belgelenmesinin bitirilip konservasyonunun yapılması gereği, kentte yapılacak çalışmalarda öncelik haline gelmiştir.

Onarım çalışmaları sırasında kullanılan malzeme sadece hidrolik kireç ve elenmiş ince dere kumundan ibaret olup, herhangi bir kimyasal kullanılmamıştır.

4.2.1. İlk Gözlemler ve Yöntem Tesbiti

Çalışmaya, çalışılacak alanın karelajının yapılmasıyla başlanmıştır. Apsis içinde önceki yıllarda kazılarak boşaltılmış olan ve çökme tehlikesi gösteren alanda 6.35 m. boşluk bırakıldıktan sonra, narthekse kadar olan 40 m. uzunluğunda ve 12 m. genişliğindeki alan 6 x 5 m.lik 16 eşit parçaya bölünerek numaralandırılmıştır (Lev. 9). Orta nefin biterek nartheksin başladığı ve bir duvarla ayrılmış olduğunu düşündüğümüz dar alan da A9 ve B9 açmaları olarak çalışma programına eklenmiştir.

1924 yılında yapılmış olan kazılar sonucunda, açılan neflerden sadece ortadaki geniş nefte mozaiklerin bulunduğu bilinmekteydi. Bu nedenle, apsisten, ilk açmamız olan A1 açmasına kadar olan 6.35 m.lik alanda mozaik bulunma olasılığı az olmasına karşın, yine de bir sondaj açılmış ve kazılacak orta nefin durumuyla ilgili ilk gözlemler yapılmıştır.

İlk ortaya çıkarılan mozaiklerden, diğer bölümlerin de oldukça kötü durumda olduğu hemen anlaşılmıştır. Çeşitli nedenlerle altüst olmuş mozaiklere ait tesseraların, orta nef

üzerindeki dolgu toprağı içinde dağılmış olarak bulunduğu (Lev. 10,1), mozaik tabakası üzerindeki dolgu içinde değişik büyüklüklerde molozların da olduğu görülmüştür. Orta nefin yüzeyindeki kot farklarından, mozaik üzerindeki koruyucu dolgunun farklı kalınlıklar gösterdiği, alanın bazı yerlerinde 30 cm. iken, bazı yerlerinde de 3 cm.ye dek incelendiği tesbit edilmiş; bu da, daha çalışmanın başlangıcında, iyi korunagelmiş mozaik parçalarının az olabileceğini göstermiştir.

St. Paul Kilisesi olarak tanımlanan Bazilika'nın inanç turizminin odağında olması, mozaiklerin yıllar boyunca bilinçsizce eşelenmesine ve koruyucu dolgunun zamanla orta nef üzerinde yer ve kalınlık değiştirmesine neden olmuştur. Ayrıca yine ilk çapa darbeleriyle, bitki köklerinin (Lev. 10,2) ve köstebeklerin (Lev. 11, 1-2) yol açtığı zararların boyutuna ait ilk bulgular da gözlemlenmiştir.

Çalışma için iki ekip oluşturulmuş, kazısı bitirilen açmanın mozaiklerini bir ekip onarmakta iken, diğer ekip ikinci açmanın kazısını sürdürmüş ve açmalar bu şekilde dönüşümlü olarak kazılmış, onarımlar hemen tamamlanmış; fotoğraf ve çizim çalışmaları bitirilir bitirilmez de açmalar önce ince elenmiş dere kumu, daha sonra da molozlarından arındırılmış dolgu toprağıyla kapatılmıştır. Toplam 18 açmada çalışmalar bu sistemle sürdürülmüştür.

Yapının değişik evrelerindeki mimari uygulamalar da belgelenmiş, mozaiklerin üzerindeki duvar veya taban harçlarına dokunulmamıştır.

Kazı alanından çıkarılan dolgunun içinde yüz binlerce tessera bulunmaktadır. Bu nedenle kazı toprağı, ileride yapılacak kapsamlı bir onarım için renklerine göre tekrar ayrılarak kullanılmak üzere gerekli olacak tesseraların kaybolmaması için kazı alanında muhafaza edilmiştir.

4.2.2. Kazı Çalışması

Orta nef üzerindeki dolgu kalınlığının belirsiz olması nedeniyle, mozaiklerin ne zaman ve hangi derinlikte ortaya çıkacağı bilinmediği için, kazı son derece dikkatli yapılmıştır. Kalınlığın fazla olduğu alanlarda kazmayla başlayan çalışma, mozaik yüzeyine yaklaşık 10 cm. kaldığında bırakılarak, kazıya küçük aletlerle devam edilmiştir. İlk tesseraların belirmesiyle birlikte ince mala ve spatulalarla açılan mozaikler, ince fırçalarla temizlenerek bölüm bölüm ortaya çıkarılmıştır (Lev. 12,1).

Tessera altındaki kırmızı renkli harç tabakası sağlam olmasına rağmen, tessera aralarındaki harcın boşalmış olduğu görülmüş, bu nedenle çalışmalar sırasında gerektiğinden fazla su kullanmamaya özen gösterilmiştir.

Mozaiklerin dağılmasında en büyük faktörlerden biri olan bitki köklerinin tamamı yerlerinden sökülemeyeceği için, çoğu dipten bağ makasıyla kesilerek temizlenmiştir (Lev. 12,2). Ancak önümüzdeki yıllarda devam edilmesi gereken onarım çalışmalarında ilaçla köklerinin kurutulması zorunludur.

Kazılan alandan çıkarılan ve içinde tesseralar bulunan dolgu toprağı daha sonra örtme işleminde kullanılmak üzere yan neflerde toplanmış, onarım ve dokümantasyon çalışmaları biter bitmez de tekrar çıkarıldığı alana doldurulmuştur.

4.2.3. Onarım çalışması

Ortaya çıkarılan mozaikler ilk olarak fırça ve süpürgeyle temizlenmiştir. Daha sonra mozaikli bölümlerin çevresindeki toprak, tesseraların altındaki kırmızı harca ulaşınca dek temizlenmiş; tozdan arındırılarak, kenarlara uygulanacak koruma harcının alttaki harçla organik bağı sağlanmıştır(Lev. 13).

İki ölçü kireç ve bir ölçü ince elenmiş dere kumuyla hazırlanan harç, temizlenmiş kenarlara spatulayla uygulanmış, mozaiklerin çevresinde dağılmalarını engelleyen, bağlayıcı koruma kuşakları oluşturulmuştur (Lev. 14; Lev. 15, 1-2). Çatlak ve ayrılmaların fazla olduğu alanlarda, üç ölçü kireç ve bir ölçü kumla hazırlanan daha sulu ve ince bir karışım dolgu malzemesi olarak kullanılmış, tesseraların yerlerinden sökülmemesi için azami özen gösterilmiştir⁹¹.

Çalışma iki bölümde tamamlanmıştır; İlk olarak iki haftalık bir süreç içinde A1, A2, A3, A4 ve B1, B2, B3, B4 açmaları sırayla kazılıp, ortaya çıkarılan mozaikler temizlenerek yerinde onarılmış (Lev. 16, 1-2), ikinci iki haftalık süre içinde de, aynı yöntem A9 ve B9 açmalarına dek orta nefin batı bölümüne uygulanmıştır. Özellikle nartheks önündeki alanlarda açılan geniş yüzölçümlü mozaiklerin bir bölümünün altında boşalmalar olduğu tesbit edilmiştir. Bu alanlara enjeksiyon yöntemiyle uygulamalar yapılması gerekmektedir. Ancak bu mozaiklerin tesseraları arasındaki bağlayıcı harç çok sağlam olduğundan ve mozaığın

⁹¹ Tesseralar arası harç enjeksiyonu ile sağlamlaştırma ve koruyucu harç bandı öncesi temizlik işlemleri gibi benzer uygulama örnekleri için bkz. G. Cucco, L'insulaire de l'Episcopo de Naples, Mosaicos Conservacion In Situ 5, 1990, 117 vd.; L. Demitry, Misure Preventive di Conzervazione In Situ di Mosaici Pavimentali, Mosaicos Conservacion In Situ 5, 1990, 169 vd.

bütününde sağlamlık görüldüğünden, bu enjeksiyon uygulamaları ileride yapılacak olan daha kapsamlı koruma ve onarım çalışmalarına bırakılmıştır.

Mozaik altındaki zeminin yapısı kazı sırasında geniş sondajlar yapılmadığı için tam olarak bilinmemektedir. Ancak orta nefin kuzey kenarında, A3-A4 açmalarının birleştiği ve mozaiklerin tamamen yok olduğu bir bölümde açılan 4 x 2 m.lik sondajda, mozaik kotunun yaklaşık 10 cm. altında anakaya bulunduğu tesbit edilmiştir (Lev. 17). Dolayısıyla, mozaiklerin fazla kalın olmayan toprak tabakasının içereceği tuz ve saklayacağı nemin zararlarından kısa vadede uzak kalacağı görülmüştür. Bu arada yapılan sondaj, kilisenin mozaik tabanı altında başka bir yapı tabakası olamayacağını da kanıtlamıştır.

Çalışmalar sırasında, özellikle orta nefin kuzey kenarındaki ve nartheks önündeki mozaiklerde, geç dönem yapılaşması nedeniyle mozaikler üzerinde yoğun kireç tabakaları (Lev. 18,1) ve duvar kalıntıları (Lev. 18,2) bulunduğu görülmüştür. Mozaiklerin günümüze sağlam ulaşmalarına katkı sağlayan bu tabakalar, mozaiklerin belgeleme çalışmalarının aksamasına neden olmuştur; bu alanların temizliği yapılamadığından, kireç altındaki desenlerin fotoğraf ve çizim çalışmaları tamamlanamamıştır. Söz konusu tabakaların kaldırılması geniş zaman ve kalabalık bir konservatör ekibi gerektirdiği için, 2002 yılında herhangi müdahalede bulunulmamıştır. Ancak ileride yapılacak çalışmalarda alttan sağlam mozaikler çıkacağı kesindir.

Çalışmanın başladığı A1-B1 açmalarından, narthekse doğru gidildikçe koruyucu dolgu kalınlaşmış ve özellikle kuzey kenarın orta kısımlarında yapılaşmalar nedeniyle neredeyse hiç mozaik kalmamış olmasına rağmen, nartheks önünde oldukça sağlam kalabilmiş mozaikler olduğu kazı ilerledikçe ortaya çıkmıştır (Lev. 19,1).

Çalışmalar bittikten sonra mozaiklerin üzerine örtülen yaklaşık 15 cm. kalınlığındaki kum tabakası (Lev. 19,2) ve bu tabaka üzerine örtülen yaklaşık 30 cm. kalınlığındaki dolgu toprak (Lev. 20,1), temizlenen bitkilerin eskisi kadar kök salıp boy vermesini engelleyecektir.

Çalışmanın bitiminden 10 ay sonra yapılan kontrollerde orta nefte köstebek tümseği bulunmaması, kum tabakası içinde tünel açmak zor olduğundan, köstebeklerin yeni tüneller açmalarının da engellenmiş olduğunu göstermektedir.

4.2.4. Belgeleme Çalışması

Kazı ödeneğinin azlığı, koruma güçlüğü ve mevsim yağışları gibi nedenlerden dolayı, çalışmalar bu genişlikteki bir alan için oldukça hızlı sürdürülmüştür. Ekibin bir kısmı kazı, diğer kısmı onarım ile ilgilenirken, bir yandan da belgeleme çalışmalarına devam edilmiştir (Lev. 20, 2-3).

Hızlı çalışma temposu nedeniyle, kenarlara uygulanan koruma harcı tam kurumayacağından, mozaiklerin üzerindeki kir tabakası olabildiğince az su kullanarak yeterli ölçüde temizlenmeye çalışılmıştır. Yaklaşık 12 x 45 m. boyutlarındaki mozaikli alanda ortaya çıkan tüm mozaiklerin bu kısa süre ve yetersiz personelle dokümantasyonunu mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde bitirebilmek için, belgeleme çalışması daha çok dijital fotoğraf çekimleri ve orta nefin 1:20 ölçekli plan-çizimleriyle tamamlanmıştır. Daha sonra, desenler fotoğraflar yardımıyla plan üzerine aktarılmış, mozaikli alanın tümü ilk kez, ileride yapılacak kapsamlı koruma-onarım çalışmalarına temel oluşturmak üzere detaylı olarak belgelenmiştir (Lev. 21).

1924 kayıtlarının saklandığı Michigan Üniversitesi bünyesindeki Kelsey Müzesi arşivine ulaşmak mümkün olmamıştır. Yapılan yazışmalara yanıt gelmediğinden, aradan geçen 78 yılın getirdiği tahribatı anlamak için yapmayı düşündüğümüz karşılaştırma, ancak elimizdeki belgelerin elverdiği ölçüde gerçekleştirilebilmiştir.

4.2.5. Sonuç

Kazı ve onarım çalışmaları sonucunda, Anadolu'nun Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait çok önemli bir yapısının, tarihe tanıklık eden ve ait olduğu kentle ilgili önemli bilgiler veren mozaiklerinin dağılma süreci durdurulmuştur. Konusunda uzman bir ekiple, özveriyle çalışılarak, çok kısa bir sürede, çok geniş bir alanda hatasız bir koruma uygulaması tamamlanmıştır. Daha da önemlisi, çalışmalara devam etme şansı doğmuştur. Yıllardır önlem alınamayan çözümlenme süreci durdurulduktan sonra, büyük önem taşıyan bu anısal yapının kazısının bitirilip, mozaiklerini in situ sergilemeye yönelik projelendirilmesi de düşünülebilecektir.

4.3. Mimari

Büyük Bazilika, kentnin kurulu olduğu oviden 60 m. yükseklikteki akropolisin batı yamacındaki aşağı teras üzerinde sur duvarlarına bitişik olarak konumlandırılmıştır (Lev. 22). Doğu-batı doğrultusunda yerleşik yapının boyutları, (apsis dış uç noktasından nartheks dış duvarına dek) 70.47 x 26.50 m.dir. Arazinin eğimi güneye doğru arttığından yapı bu yönde yerin doğal durumundan yararlanılarak, mevcut anakaya temel kesilerek ve eksik kalan kısımlar kalın duvarlarla desteklenerek sağlam bir zemine oturtulmuştur (Lev. 23, 1-2). Sahip olduğu bu ölçülerle, Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilikası; sadece Ariassos⁹², Cremna⁹³ ve Sagalassos'taki⁹⁴ bazilikalar dahil olmak üzere Pisidya bölgesinde saptananlar arasında değil, Anadolu'nun en eski ve anıtsal kiliselerinin bulunduğu Kilikya'daki Meryemlik-Aya Tekla⁹⁵, Korykos⁹⁶ ve Anabazus⁹⁷ Kiliseleri gibi benzerleri arasında da, en büyük ve görkemli örnektir.

Kilisenin doğusunda dışarıya taşan, dışta beş köşeli-altı kenarlı, içte yarım daire bir apsis bulunmaktadır (Lev. 24, 1-2). Yapının doğu duvarının ortasına rastlayan çokgen apsisin dışarıya çıkıntısı 7.71 m., yarım yuvarlağın iç çapı 10.82 m.dir. Apsisin, yapının doğudaki en uç noktasında gemi burnu gibi keskin bir uç oluşturması, kilisenin en ilginç mimari özelliğidir. Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde apsisin dıştan çokgen olması sıkça görülür fakat genelde tercih edilen formlar beşgen⁹⁸, üçgen trapez hatta yedigendir⁹⁹. Ve bu çokgen dış duvarlarda yapının aksını, apsisin dış çokgenlerinden genellikle pencere açıklığı bulunan bir düz kenar keser. Yani apsis aksında ışık kaynağı bulunur. Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilikası'nda ise, yapının uzunlamasına ekseni, apsis dışındaki üçer kenarın birleştiği zırh olarak tanımlanabilecek, gemi burnunu andıran keskin birleşim noktasından geçmektedir.

⁹² Ariassos Merkezi Bazilikası için bkz. S. Mitchell, Ariassos, AnatSt 41, 1991, 166 Res. 5.

⁹³ Cremna Bazilikası, kemerli girişi ve yaklaşık 45x 17. 5 m.lik uzun planı ile Pisidya'daki ikinci büyük bazilikadır. Foruma bitişik olarak inşa edilmiş olması klasik geleneğin takipçisi olduğunu göstermektedir, bkz. S. Mitchell - M. Waelkens, Cremna and Sagalassos, AnatSt 38, 1988, 54 Lev. 2.

⁹⁴ Apollo Klarios Tapınağı üzerine konumlanan trapez üçgen apsisli bazilika transept planlıdır bkz. S. Mitchell-E. Owens - M. Waelkens, Ariassos and Sagalassos 1988, AnatSt 39, 1989, 63-77. Ayrıca Sagalassos E Bazilikası için bkz. Rott, age. 50 Res. 36.

⁹⁵ F. Hild - H. G. Hellenkemper, Kommagene-Kilikien-Isaurien, RBK 4, 1990, 231-232 Res. 20; Krautheimer 1965, 83 Res. 29; M. Gough, The Emperor Zeno and Some Cilician Churches, AnatSt 22, 1972, 203 Res. 2.

⁹⁶ Hild - Hellenkemper, age. 211 vd. Res. 12.

⁹⁷ Anabazus Büyük Bazilikası beşgen apsisli ve apsisinde üç pencere açıklığı saptanmıştır, bkz. Bayliss 1997, 74 Res. 4. Anabazus Bazilikası ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. M. Gough, Anabazus, AnatSt 2, 1952, 85 vdd.

⁹⁸ Beşgen apsis formuna bölgeden uzak bir örnek vermek gerektiğinde, Anadolu'nun kuzeyinde Trabzon bölgesinde de bu formun yaygın olduğu görülmektedir. Trabzondaki kiliselerin çoğu beşgen apsislidir ve bu durum apsisdeki aydınlatma pratikliğiyle, ya da kolay yerleştirilen simetrik pencere açıklıklarıyla açıklanabilir, bkz. S. Ballance, The Byzantine Churches of Trebizond, AnatSt 10, 1960, 141-175.

⁹⁹ Apsis tipleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Delvoye 1966, 246-268.

Antiokheia Büyük Bazilikası ile, bu özelliği ve uzunluk-genişlik oranları yönünden tam benzerlik gösteren tek yapı, Adriyatik kıyısında bulunan Parenzo-Porec kentindeki 550 yıllarına tarihlenen Eufrosiana Katedralidir (Lev. 25)¹⁰⁰. Iustinianus döneminde yaygınlaşmaya başlayan uzun bazilikal plana sahip katedral, dokuzar sütunlu iki sıra ile üç nef ayrılmıştır ve altıgen apsisinde simetrik dört pencere kullanılmıştır.

Apsisi bu şekilde sonlanan yapılara Lesbos Messa Kilisesi (Lev. 25)¹⁰¹ ya da Korykos Katedrali¹⁰² de örnek gösterilebilir. Ancak iki yapının apsisi, yine ender örnekler olarak dıştan dörtgendir. Anadolu'da benzer özellik gösteren bir başka yapı, 6. yy.a tarihlenen Assos Gymnasion Kilisesidir. Ne var ki, Assos kilisesinin uzun aksı keskin kenardan geçmesine rağmen, apsis sekizgendir¹⁰³.

Pisidyada Antiokheia Bazilikası apsisinin duvarlarında, asimetrik 3 adet kör pencere açıklığı bulunmaktadır. M. Taşlıalan, pencerelerden bir tanesinin düzgün taş levha ile kapatılmakla birlikte diğerlerinin ahşap pencerelere sahip olduğunun iki yandaki taş bloklarda görülen bağlantı yerlerinden anlaşıldığını belirtir¹⁰⁴. Ancak yapıdaki kot farkları ve apsis dış duvarlarının yapı tekniği dikkate alındığında, bu kotta dışarı açılan pencere bulunması olanaksız görünmektedir. Apsis zemininin mozaik tabandan 2.80 m. aşağıda olması, apsis üzerinde ahşap bir taban kullanılmış olabileceğini ortaya çıkarmaktadır ve iç kısımda synthronon bulunmadığı da yapılan son kazı çalışmasıyla anlaşılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, 2002 yılı çalışmaları sırasında apsisde görülen derinliğin orta nef boyunca devam edip etmediğini anlamak için, A2 ve B1 açmalarında iki adet sondaj yapılmış ve mozaikli tabanın 20 cm. altında ana kayaya ulaşılmıştır (Lev. 17). Bazilikanın güney duvarı altında görülen kayalıktan da, yapının doğu bölümü dışında tamamının ana kaya üzerinde inşa edildiği, güney duvarlar altında başlayan kayalığın, kuzeydeki portikolu avluya kadar bazilika zemini altında sağlam bir temel oluşturarak devam ettiği anlaşılmaktadır.

Apsisin kuzey ve güney neflerine bağlandığı duvar başlangıçlarında, kripta olabilecek tonozlu mekanlar M. Taşlıalan'ın yaptığı kazılar sırasında iz vermiştir; ancak kazı bitmediği için plan ve işlevleri bilinmemektedir (Lev. 26,1). Dışarıdan körleştirildiği anlaşılan pencere açıklıklarının, apsisin iç kısmında nasıl bir işleve sahip oldukları ve orta nefte zeminin apsis nasıl uzandığı, altarın nerede durduğu gibi konular ise, ancak tonozlu mekanların kazısından sonra anlaşılabilir.

¹⁰⁰ Krautheimer 1965, 197 Res. 78; Delvoye 1966, 249 vd. Res. 10.

¹⁰¹ Delvoye 1966, 249 vd. Res. 11.

¹⁰² Hild - Hellenkemper, age. 211 vd. Res. 12.

¹⁰³ Üzerine konumlandığı Gymnasion'un revaklarının bir bölümünü avlusu içine alan kilise sekiz sütunlu üç nef ayrılmıştır, bkz. Ceylan, age. 512 Lev. 227. Ayrıca orta nefinde oldukça zengin dalga, rozet ve eşkenar dörtgen motifleri işlenmiş bir mozaığa de sahiptir, bkz. Ceylan, age. Lev. 124.

¹⁰⁴ Yapının mimari özellikleriyle ilgili bir çok saptama ve ölçüler Taşlıalan'a aittir, bkz. Taşlıalan 1997, 224 vdd.

Genelde, yapının kuzey bölümü daha iyi korunmuş durumdadır (Lev. 26,2)¹⁰⁵. Orta nef stylobat köşelerinden ölçüldüğünde 11.90 m. genişliğinde, yan nefler-ya da yan koridorlar- 4.93 m. genişliğindedir. Nef ile yan koridorları ayıran mermer stylobat bloklarından üçü kuzey, biri güney yönlerde iyi korunmuş olarak görülmektedirler (Lev. 27,1). Roma dönemi yapılarından devşirilmiş olduğu anlaşılan bu blokların yüksekliği 0.60 m., genişliği 1.00 m. olup, uzunlukları 1.00 - 2.50 m. arasında değişmektedir. Stylobat blokları, işlenmemiş taşların kireç harcıyla sağlamlaştırıldığı kaba bir temel üzerine yerleştirilmiştir. Sütunların oturtulmuş oldukları yerlerde bırakmış oldukları 0.90 m. çapındaki kaide izleri ile sütun eksenleri arasındaki 3.33 m. mesafe açık bir şekilde görülmektedir. Stylobatın toplam 44.80 m. uzunluğunda olması, Woodbridge'in her iki sırada 13'er sütunun ve bir pilaster sütunun durmuş olduğu teziyle gerçekleştirdiği çizimin doğruluğunu kanıtlanmaktadır¹⁰⁶.

Kuzey koridorun batı ucunda, çimento özelliği taşıyan sıkıştırılmış bir taban bulunduğu 1924 kazısında tesbit edilmiştir. Robinson'a göre bu taban ve üzerindeki yapı orta nefe dek ulaşmaktaydı. Çizim ve fotoğraflarının alınmasından sonra kaldırılan kalıntıların, görünen evreden daha erken evredeki başka bir kiliseye ait olabileceği de Robinson tarafından belirtilmiştir¹⁰⁷.

Yapının batısında enine yerleşik dikdörtgen şeklinde ve önünde Woodbridge'in planından¹⁰⁸ 6 sütun bulunduğu anlaşılan nartheks yer almaktadır. 1995 yılında son kez kazıldıktan sonra tekrar toprakla dolan, dıştan dışa 13.50 x 27.00 m. ölçülerindeki narthekesteki orta nefe daha geniş, yan neflere-koridorlara-ise dar kapılarla geçilir. Orta nef kapı genişliği 4.10 m., yan kapıların genişliği ise 2'şer m.dir. Bazilika'nın sadece kuzeydeki ana girişi, eşik ve her iki yanında yer alan bloklarla yaklaşık 1 m. yüksekliği korumuştur. Diğer kapılar ise sökülmüş olup sadece moloz-harç örgülü temelleri durmaktadır. Kapılarla ilgili yeterli mimari parça bulunmadığı için görünüşleri ve yapıları hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir. Bununla birlikte nartheksin ana mekandan 0.50. m. aşağıda olduğu söylenebilir (Lev. 27,2).

¹⁰⁵ F. J. Woodbridge'in çizdiği planın ve birkaç fotoğrafın Robinson tarafından kendisine iletildiğini belirten Kitzinger de bu kamuya varmaktadır, bkz. Kitzinger 2002, 296 vdd.

¹⁰⁶ Taşlıalan 1997, 242 Plan 2; Öztürk - Mitchell 1998, 212 Res. 42; Kitzinger, kuzey koridorun iki sütununun "more or less" *in situ* olduğunu belirtir. Ancak bu yanlış bir gözlemdir ve bazilika içinde kiliseye ait olabileceği şüpheli bir sütun altlığından başka taşıyıcı eleman bulunmamıştır, bkz. Kitzinger 2002, 297 vd.

¹⁰⁷ Robinson 1924, 443. Bu gözlem, mozaikli evre ile görünen evre arasında ikinci bir evre olabileceği sonucu doğurmaktadır. Ancak, sıkıştırılmış zemin mozaiklerin hemen üzerinde bulunmaktadır ve ikinci bir kullanımdan çok, acele yapılmış bir tamirata benzemektedir. Ya da birinci evrenin yıkılmasından hemen sonra, bazı yerlerde duvar izleri de bulunan, kısa sürmüş bir kullanım evresine ait olabilir. Başka bir olasılık da, Suriye kiliselerinde bulunan bemanın bir benzerinin orta nef üzerinde inşa edilmiş olmasıdır. Ancak bu olasılıklar içinde doğru olanı, sıkıştırılmış zemin 1924'de kaldırıldığı için belki de hiç anlaşılamayacaktır.

¹⁰⁸ Kitzinger 2002, 297; Öztürk - Mitchell 1998, 212 Res. 42. Her iki planda da, Woodbridge'in çizimi kullanılmıştır. Nartheks girişinde 6 sütun ve uzun yan duvarlarda birer pilaster sütun bulunmaktadır.

Kilisenin batısında yer alan narthekse, batı yönde dıştan dışa 5.46 x 26.50 m. boyutlarında ikinci bir nartheks ya da yapının her iki uzun duvarının uzatılmasıyla oluşturulmuş dikdörtgen bir atrium eklenmiştir. Ancak bu kesimde tahribat fazla olduğundan, alanı her iki yönde sınırlayan duvarlar dışında tam olarak tesbitler yapmak mümkün olmamıştır. Uzun dikdörtgen formlu atrium, önündeki dar bir caddeye açılmaktadır ve binaya batı girişi buradan sağlanmıştır¹⁰⁹. Batı duvarının hemen önünde kazılarla ortaya çıkarılan 10 m. genişliğindeki temel kalıntısı ya da rampa, burada bir merdivenin varlığını göstermektedir¹¹⁰.

Binada yapı malzemesi olarak gri renkli yerel taş kullanılmıştır. Ancak, kesin kanıtlar olmasa da, taşıyıcı yapı malzemesi için beyaz ve renkli mermerin de kullanılmış olabileceği bazilika içinde ve çevresinde mevcut mimari parçalardan anlaşılmaktadır (Lev. 28,1). Doğu-batı yönünde konumlandırılmış olan kilisenin apsisinde görülen iç ve dış formların farklılığı yanı sıra duvar örgülerinde de değişik teknik ve işçilik göze çarpmaktadır. Dış cephede altta 0.35 m. yüksekliğinde su basmanı, bunun üzerinde 1.14 m. yüksekliğinde bir orthostat sırası, yüksekliği 0.70 m. olan dar bir sıra ve bundan sonra 1.14 m. yüksekliğinde geniş bir sıra gelmektedir. Yani duvarda kullanılan bloklar her sırada değişik boyutlarda tutulmuş, böylece bitişmelerin üst üste gelmesi önlenmiştir.

Ayrıca taş sıraları bölmelerde veya köşeye geldiğinde köşe taşı daha büyük olarak seçilmiş, böylece köşeler daha sağlam inşa edilmiştir¹¹¹. Buna ek olarak, büyük kalın sıranın taşları arasında kilit işlevi gören ince taşlar kullanılmıştır. Duvarın iç kısmına doğru uzanan bu sıraların dış yüzeyi ince tarakla işlenmiştir. Yarım daire formlu apsisin iç bölümünde duvar, köşe ve açıklıklarda dörtgen bloklardan, ara kısımlarda ise harçlı molozdan oluşmuştur. Doğu duvarında apsisde korunan yükseklik 3.30 m., kalınlık ise 1.52 m.dir.

Yapının kuzey duvarının mevcut uzunluğu 50 m., korunan yüksekliği 0.40-1.40 m. arasında değişmekte olup, kalınlığı 1.34 m.dir. Duvarda, alttan itibaren yüksekliği 0.60 m., kalınlığı 1.65 m. olan düz su basmanın üzerine 1.14 m. yüksekliğindeki orthostat sırası gelmektedir. Burada duvarın dıştan içe çift blokla bindirme tekniğinde örölmüş olduğu,

¹⁰⁹ Taşhalan yaptığı son kazılardan sonra ortaya çıkan ve Woodbridge'in planında bulunmayan kuzey-güney cephelerdeki girişleri plana eklemiş, narthekse de bir atrium ekleyerek, giriş önündeki alanı genişletmiştir, bkz. Taşhalan 1997, 242 Plan 2.

¹¹⁰ "Zeminden portiko tabanına olan yükseklik 1.50 m. dir. Buna göre batı yönde her biri 0.25 m. yükseklik ve 0.35 m. genişliği bulunan 5 basamaklı bir merdivenin kullanıldığı ortaya çıkmaktadır", bkz. Taşhalan 1997, 226. Bugün kazılan alan yeniden toprakta kapanmış olduğu için, sözü edilen merdiven veya rampa görülememektedir.

¹¹¹ Harçsız yığma yöntemiyle veya harçlı moloz dolgu yöntemiyle inşa edilen kagir yapıların çoğunda benzer teknik kullanılmıştır. Ayrıca, özellikle süslemesiz cephelerde alıştırılmış ya da farklı ölçülerdeki bloklar yapıdaki hareketsizliği ortadan kaldırmaktadır. Konuyla ilgili bilgi için bkz. Eyice 1971, 145; Eyice 1977, 436 vd.; S. Hill, *Matronius, Comes Isauriae: An Inscription From An Early Byzantine Basilica At Yanıkhan, Rough Cilicia, AnatSt 35, 1985, 94.*

bundan sonra gelen sıranın bir dar bir geniş olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Çünkü doğu duvarıyla kuzey duvarı arasında teknik ve işçilik yönünden yakın benzerlik bulunduğu görülmektedir.

Kuzey duvarında, geç dönemlerdeki sökülmelerden dolayı eksiklikler var ise de, boşluklardan sonra sıra devam etmektedir. Açığa çıkan kesimlerde pişmiş toprak tozu katkılı, kırmızımsı horasan harç malzemesi kullanılmıştır (Lev. 28,2).

Kilisenin kuzey duvarında, genişlikleri farklı üç kapı açıklığı yer almaktadır¹¹². Kuzeydeki portikoyla çevrili 13 x 26.50 m. boyutlarındaki atriumdan ana mekana geçişi sağlayan kapıların genişliği, merkezi girişte 3.98 m., merkezi giriş batısındaki kapıda 2.83 m. ve doğusundaki kapıda ise 2.76 m.dir. 1.14 m. yüksekliği korunan ana girişin söve taşları kaybolmuştur. Ancak giriş tabanındaki döşeme taşında görülen zıvana yuvalarından binaya 3.50 m. genişliğinde iki kanatlı bir kapı ile girildiği anlaşılmaktadır (Lev. 29,1).

1996 yılındaki kazılar sırasında, bu kapının eşiğinde uzunluğu 4.00 m. genişliği 0.25 m. ve kalınlığı 5 cm. olan yazıtlı bir mermer levha bulunmuştur.

Üzerinde :

ἔσχη Ἀβερκίου κόμητος καὶ οἰκονόμου = *komes ve oikonomos olan Aberkios'un şükranı* ibaresi bulunan yazıt, bulunduğu gün çalınmıştır¹¹³. *In situ* eşik taşı ile taş döşeli avlu arasında 25 cm.lik seviye farkı olmakla birlikte binaya giriş ve çıkışın kolaylıkla sağlandığı anlaşılmaktadır.

Kilisenin güney tarafında, arazinin eğimi ve anakaya yapısı nedeniyle farklı bir duvar örgüsü ve taş malzeme kullanıldığı görülmektedir. 63 m. uzunluğundaki duvarda 2.10-2.60 m.lik bir yükseklik korunmuş durumdadır ve duvar kalınlığı 1.30-1.40 m. arasında değişmektedir. Güney duvarının orta kesimi kayalık olduğundan, burada doğal kaya düzelterek, duvar için düzgün zemin elde edilmiş ve alt sıra anakayada oluşturulan tabana yerleştirilmiştir. Diğer kısımlar ise doğrudan toprak zemin üzerine inşa edilmiştir (Lev. 29,2).

Yapının güneyindeki duvar, genel olarak devşirme veya moloz taşların yapı elemanı olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Düzgün dörtgen bloklar dış yüzeyde köşelere yerleştirilmiş, aralar düzgün olmayan taşlarla, harç kullanılarak örülmüştür. Diğer taraftan bu duvarda görülen bir başka özellik ise, duvarın batı bitiminde aralıkları 3.90 m. olan, 0.60 m.

¹¹² Öztürk – Mitchell 1998, 212 Res. 42; Kitzinger 2002, 297. Woodbridge tarafından çizilen plan incelendiğinde bazı bölümlerin aceleyle oluşturulduğu izlenimi oluşmaktadır. Örneğin kuzey yandaki kapılardan doğudaki 2.73 m., batıdaki 2.86 m. olmasına rağmen, Woodbridge'in ölçeksiz planında tek giriş narthekste görünüp, kuzey girişleri gösterilmemiştir.

¹¹³ Taşlıalan 1997, 227.

genişliğinde, duvar yüzeyinden 0.45 m. çıkıntı yapan iki paye olmasıdır. Duvarın yer yer bu desteklerle sağlamlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Güney duvarının doğu köşesinden 4.93 m. uzaklıkta bir kapı aralığı bulunmaktadır. 2 m. genişliğinde korunagelmış olan kapı açıklığının eşik ve söve taşları kayıptır ve her iki yanındaki duvarlar 1.50-2.60 m.lik yüksekliklerini korumuşlardır. Bu kapının sonradan bir duvarla kapatıldığı, alt sırada görülen tuğla örgüsünden anlaşılmaktadır.

Yapının güney duvarının ortasına rastlayan yerinde, yüksekte olan kiliseye ulaşmak için bir merdivenin varlığı, günümüze kadar gelen alt basamaklardan anlaşılmaktadır. Merdiven basamakları bugün tamamen sökülmüş durumdadır. Ancak korunan ilk iki basamaktan, gri renkli kireç taşından yapılmış basamakların kırma taş dolgu üzerine kireç harcı ile bir düzeltici tabaka yapıldıktan sonra, merdivenin doğal kaya üzerine yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Lev. 30,1).

Kalıntılara dayanarak, merdiven basamaklarının ayrı bloklar olarak birbirleri üzerine yerleştirilmiş oldukları veya başka bir deyişle aşağıdan yukarıya doğru düzenlendiklerini söyleyebiliriz. Basamaklara temel oluşturan doğal kayanın kademeli bir biçimde yukarıya doğru yontulması bu görüşü desteklemektedir. 3.88 x 2.80 m. ölçülerindeki bir sahanlıktan sonra, her biri 0.30 m. yükseklikte ve 0.34 m. genişlikte olan, 11 basamaklı bir merdivenin varlığı ortaya çıkmaktadır. Aslında merdivenin yatay düzlemde kapladığı uzunluk 11 x 0.34 m. olup, bu da 3.74 m. demektir ki, mevcut mesafe bu görüşü doğrulamaktadır.

Bugün harap durumda olan merdivenin batısında, güney duvarın dış yüzünde 2.50 m. çıkıntı yapan ve büyük olasılıkla sonradan eklenmiş olan , içten içe ölçüleri 1.40 x 7.60 m. ve 1.50 m. derinliğe sahip, olasılıkla su ile ilgili bir yapı yer almaktadır (Lev. 30,2). Bol kireç harcı kullanmak suretiyle küçük taşlardan yapılmış duvarların kalınlığı 0.90-1.05 m.dir. Bu yapının doğu tarafında toprak künk ile ana su yoluna bağlantılı taştan yapılmış dağıtım yeri bulunmaktadır. Yapıya güney yönden eklenen, zemin ve duvarları mermerle kaplı olan bu mekanın yıkanma ile ilişkili olduğunu düşünülebilir¹¹⁴.

Batı duvarı 26.50 m. uzunluğunda 1.45 m. kalınlığında olup, korunan yüksekliği 0.50-1.50 m. arasında değişmektedir. Bu yöndeki duvarın arazinin eğimine uyumlu olarak kademeli inşa edildiği görülür.

Kilisenin üst örtüsüne ait mimari elemanların çok büyük bir bölümünün ortadan kalkması, bu konuda kesin bir yargıya varmamızı güçleştirmektedir. Bununla birlikte günümüze dek ulaşan pişmiş topraktan düz kiremitler ve mahya kiremitleri çatı örtüsü hakkında fikir vermektedir (Lev. 31,1). Bazilika olasılıkla balık pulu şeklinde düzenlenmiş

¹¹⁴ Mermerlerin tümü ertesı yılı çalışmıştır, bkz. Taşlıalan 1997, 229.

kiremitlerle, ahşap iskeletli, çift pahlı bir çatı ile örtüldü. Orta nefin çatısı olasılıkla daha yüksekti ve yan koridorların üzerini örten daha alçak kotlu, tek pahlı çatının ortaya çıkardığı açıklıktaki pencerelerden ana mekana ışık girmesi sağlanıyordu¹¹⁵.

Nartheksin yapı durumu da bu kesimde çatı örtüsünün tek pahlı olduğuna işaret etmektedir. Kiremitle kaplı, tek eğimli çatı konstrüksiyonunun, kapatılması gereken açıklığın genişliği göz önüne alındığında ahşap malzemedeki yapıldığını söyleyebiliriz. Burada eklememiz gereken bir diğer özellik de, çatıya asıl biçimini veren elemanların, yani çatı kiremitlerinin boyutlarının büyük olmasıdır. Bu da çatı eğiminin az olduğunu göstermektedir. Apsis üzerinin ise, bazilikal planlı kagir kiliselerde gelenekselleşmiş olduğu üzere, taştan örülü yarım kubbeye örtülmüş olabileceği düşünülebilir.

4.4. Yapı Tipolojisi

Büyük Bazilika'nın boyutları, duvar tekniği, yerel kireçtaşı malzemenin son derece düzgün işlenmiş olması, korunan bölümlerinde göze çarpan sağlamlık ve sadelik, yapıya özgün bir görünüm kazandırmaktadır. Plan özellikleri tam olarak bilinmese de, mozaikli erken evrenin de anıtsal boyutlarda oluşu, batısındaki geniş nartheks, kuzeyinde ve batısındaki üçlü girişler, çokgen apsisi ve düzgün bir dikdörtgen planla üç nef ayrılmış klasik bazilikal plana sahip oluşu gibi özellikler de göz önüne alındığında, Suriye¹¹⁶, Kilikya ve İsaurya Erken Hıristiyanlık kiliseleriyle benzerlikler ve bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Erken Hıristiyanlık Döneminin ev ya da gemi şekilli ilk kiliselerinin inşa edildiği Suriye'de¹¹⁷, genel hatlarıyla bazilikal kilise mimarisi, yerel kireç taşlarıyla örülmüş düzgün duvarlar ve geniş diyafram kemerlerle ayrılmış neflerden oluşmaktadır¹¹⁸. Cepheleer özellikle

¹¹⁵ B. Brenk, *Spatantike und Frühes Christentum* (1977) 121; Antiokheia ile plan ve duvar işçiliği yönünden benzerlikler gösteren Kilikya'daki 6. yy. a tarihlenen Cambazlı Kilisesi'nde, çatı örtüsünün iki pahlı tek çatıdan oluşuyor olması, hiçbir iz kalmamış olan Antiokheia Bazilikası çatısı hakkında tahminde çekinik olmayı düşündürmektedir, bkz. H. Stierlin, *Byzantinischer Orient, von Konstantinopel bis Armenien von Syrien bis Athiopien*, (çev.) M. Huber (1996) 41 Res. 19-21.

¹¹⁶ Suriye Erken Hıristiyanlık mimarisi ile ilgili geniş bilgi için bkz. G. Tchalenko, *Villages Antiques de la Syrie du Nord. Le Masif du Belus a l'Epoque Romaine* (1953); E. Baccache, *Eglises de Village de la Syrie du Nord* (1979) Tchalenko'nun çizimleri ile; I. Pena, *The Christian Art of Byzantine Syria* Garnet Publishing (1996).

¹¹⁷ Pena, "Suriyeli mimarlar ilk ev-kiliselere inşa etmek için 313 Milano Edikti'ni beklemediler" demektedir Ayrıca ilk ev-kilisesinin Qirkbize yakınlarındaki bir köyde olduğunu belirterek 313'ten önceye tarihlemekte ve 4. yy.dan itibaren bazilikal planın belirlediğini eklemektedir. Suriye'deki ilk bazilikal kilise 350'lerde Bangusa'da inşa edilmiş, bu yapıyı 4. yy. içinde Sinkhar, Kharab Shams, Ruweiha Güney Kilisesi ve 372 yılına tarihlenen Fafertin kiliseleri takip etmiştir, bkz. Pena, *age. 63 vd.* Benzer bir yorum için bkz. Eyice 1971, 150. Koch ise ilk ev kilisesinin Dura Europos'ta 232-233 yılları arasında inşa edildiğini belirterek, bu tarihlemeyi yaklaşık 80 yıl geriye çekmektedir, bkz. Koch 1995, 20 vd. Rcs. 1.

¹¹⁸ Krautheimer 1965, 112 Res. 44. Qalaat Seman St. Simeon Bazilikası anıtsal dört bazilikalın ortadaki martyrionla birleşmişliğiyle, Antakya St. Babylas Martyrionu'na benzemektedir. Ancak girişlerdeki zengin kemer ve silme mimarisi Suriye yapılarının karakteristiğidir.

4. yy.dan sonra oldukça süslüdür. Girişlerde geniş kemer açıklıkları bulunur ve gerek giriş, gerekse pencere kemerleri dışa taşan zengin silmelerle ve çoğu zaman sütunlarla zenginleştirilmiştir¹¹⁹. Suriye kiliselerinin tipik özelliklerinden biri, çoğunun kadın ve erkekleri ayırmaya yaradığı düşünülen bir bemaya sahip oluşudur¹²⁰. Apsis bir çok örnekte dışta düzdür ve bu düz dış duvarla yan neflerin birleştiği bölümde pastophorionlar ve galeriler bulunmaktadır. Bir çok örnekte de, girişin her iki yanında kuleler ve giriş üzerinde galeriler vardır¹²¹.

Suriye örnekleriyle yapılan karşılaştırmalarda, doğrudan bir etkileşimin bulunmadığı görülmektedir. Benzerlikler, yerel malzeme kullanımıyla klasik plan özelliklerinden kaynaklanmaktadır¹²². Neredeyse temel düzeyinde korunagelmış Antiokheia Bazilikası'nın duvar, pencere, çatı örtüsü özelliklerini tam olarak bilememekteyiz. Ancak mevcut durum, Suriye örneklerinin aksine yapıda son derece sade ve duru bir biçem bulunduğunu, özellikle sütunçeli-kemerli pencereler, geniş açıklıklı kemerlere sahip girişler ya da yine üç ya da dört ayak üzerine bindirilmiş geniş kemerlerle ayrılmış nefler bulunmadığını göstermektedir¹²³. Apsis doğu duvarda dışarı çıkıktır ve yan neflerde, doğu duvarının içinde ya da dışında apsidal nişler veya galeriler bulunmamaktadır.

Kilikya ve İsaurya kiliseleri farklı bölge adlarıyla anılmakta olsalar da, coğrafi yakınlıkları nedeniyle bir çok ortak özellikler taşımaktadırlar¹²⁴. Hemen hemen tümü üç nefli bazilikal planda inşa edilmişlerdir. Duvarlar yerel malzemeye inşa edilmiş olup, düzgün işçilik göstermektedir. Büyük bloklar yapının dışında veya köşelerinde sıklıkla kullanılmış, cephelerde süs ve gösterişten kaçınılmıştır. Apsisler dışarı çıkık, yarım daire ya da beşgen

St. Theodor Kilisesi bazilikal planlı kiliselerin ilk doğu örneklerinden biridir. Gerasa Ruweida Bizzos Kilisesi'nde de benzer özellikler görülmektedir ve kemerli-kısmi alınlıklı bu cephe yapısı Pamphylia kentlerindeki tiyatro ve nympheumların cephe mimarisini çağrıştırmaktadır. Qalboze Bazilikası da, üç nefli planı, geniş kemerli girişi ve yan nefleri ayıran geniş diyafram kemerleriyle 6. yy.ın 2. yarısına tarihlenen tipik örneklerden biridir, bkz. Stierlin, age. 16-29.

¹¹⁹ Pena, age. 73. En iyi örneklerden biri olan Brad Katedralinde (İ.S. 399-402) cephede alt katta sekiz sütun, üst katta üç kemer taşıyan iki sütun ve üç alınlık penceresi mevcut olup, tüm kemer ve sövelerde silmeler bazen rozetlerle bezenerek, son derece zengin işlenmiştir.

¹²⁰ Aydın, age. 119.

¹²¹ Eyice 1971, 148 vd. Eyice, Binbirkilise ile Suriye örneklerini karşılaştırırken, özellikle giriş cephesindeki bu farklılıklar üzerinde durmaktadır.

¹²² Baccache, age. 358. Zebed Kilisesi bu benzerliğe çok iyi bir örnektir. Klasik bazilikal planlı yapı planı, Pisidya Antiokheiası Bazilikası'ndaki oranlarla benzeşmektedir ve aynı şekilde, iki sıra 13'er sütunun kullanıldığı üç nef bölümlenmesine sahiptir. Bu tür benzerlikler başka bölgelerde de görülür ama sonuçta bir çok örnek, Anadolu'nun kendi özgün mimarisini yarattığını kanıtlamaya yaramaktadır. Ermeni kiliseleriyle benzerlikler gösteren Kappadokya Kiliseleri için bkz. M. Restle, Studien zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens (1979).

¹²³ Qalat Seman'ın 6 adet sütunçe ile desteklenmiş, 5 pencereli apsisi, ayrıca yan neflerdeki apsidal çıkımların alt ve üst katlarda birer pencereye sahip oluşu, Suriye tipinde cephedeki süsleme anlayışının niteliğini yansıtmaktadır. Qalb Lauza Bazilikası neflerinin de payeler üzerine oturan çok geniş diyafram kemerlerle ayrılmış olduğu görülür ki bu da Suriye bazilikalarının en önemli ayırt edici özelliklerinden biridir, bkz. Brenk, age. 223-239.

¹²⁴ Hild - Hellenkemper, age. 211 vdd. Res. 12.21.30.31.65.

plana sahip olup, taştan bir yarım kubbe ile örtülmüşlerdir ve çoğunda üç pencere bulunmaktadır. Bir çok örnekte pastophorionlar vardır. Girişler batıdandır ama bazı yapılarda güney cephede de girişler ve pencereler bulunmaktadır. Çatı örtüleri genelde ahşap kırma çatıdır, ancak merkezi plan denemelerinin ilk kez bu bölgelerde başladığına dair kanıtlar da bulunmaktadır¹²⁵.

Kilikya ve İsaurya ¹²⁶ örnekleriyle yapılan karşılaştırmada ise, benzerliklerin Suriye ile olanlara göre daha fazla olduğu görülür. Özellikle, Anadolu'daki en sağlam korunagelmiş erken örneklerden, Phlabias Bazilikası olarak da bilinen Kadirli'deki Alacami'nin (Lev. 31,2) üç pencereli beşgen apsisi, düzgün ve sade duvar işçiliği ile¹²⁷ ve Cambazlı Kilisesi'nin bazilikal plan özellikleri ile¹²⁸ dikkate değer benzerlikler bulunmaktadır.

¹²⁵ Meryemlik Kilisesi beşgen apsis ve konik kubbeye sahip olduğu düşünülen çatı örtüsüyle, Aya Sofya gibi anıtsal yapılara esin kaynağı olmuştur, bkz. M. Gough, The Emperor Zeno and Some Cilician Churches, AnatSt 22, 1972, 203 Res. 2. Eyice ise kubbeli bazilikaların ilk örnekleri arasında Meryemlik yanında Alahan Manastırı Doğu Kilisesi'ni ve Dağpazarı Kilisesi'ni de saymaktadır, bkz. Eyice 1971, 162 vd.

¹²⁶ Özellikle Binbirkilise bölgesindeki Kilise III, üç pencereli beşgen apsisi, duvar işçiliği ve yan neflerindeki üçer açıklık bakımından Antiokheia Büyük Bazilikası ile benzerlik göstermektedir, bkz. J. Strzygowski, Kleinasien. Ein Neuland der Kunstgeschichte (1903) 14 Res. 9.

¹²⁷ Bayliss 1997, Lev. 16.

¹²⁸ Stierlin, age. 41 Res. 19-21.

5. MOZAİK SANATININ TARİHÇESİ VE MOZAİK TEKNİKLERİ

Mozaik, çeşitli renklerde doğal çakıl taşlarının, metal, cam, çini, deniz kabukları ve terrakotta gibi malzemenin elde edilen parçacıkların harç ya da sıva üzerine belli dizilerle yapıştırılmasıyla elde edilen desenlerin tümüne verilen addır .

Binlerce yıllık bir süreç içinde çok uzun deneme-yanılmalardan sonra olgunluğa ulaşmış, bugün de aynı uygulama zorluğuyla estetik geçerliliğini sürdüren mozaik sanatının, resim sanatından kaynaklanmış olabileceğini savlamak pek doğru görünmemektedir¹²⁹. Çünkü amaç, resimde olduğu gibi nesnelerin anlam ve etkilerini yansıtmak ise, mozaik uygulamasını yapan sanatçının daha da etkili ve anlamlı kompozisyonları çok daha az zaman ve emek harcayarak gerçekleştirmesi mümkündür.

Buna rağmen, zaman ve para açısından resimden çok daha fazla götürüsü olan mozaik sanatının, antik çağdan sonra aralıklı canlanan ilgiyle, farklı dönemlerin sanat akımlarının etkisiyle de şekillenerek günümüze dek gelişinde başka bir mantık vardır: Mozaik, insanoğluna resim sanatının bazı durumlarda veremediği derinlik ve gerçeklik eksikliğinin doyumunu sağlamaktadır¹³⁰. Sağlamlık, taban döşemelerinde bile kullanışlılık ve kalıcılık da insanların bu sabır sanatını uygulamaya devam etmelerinde itici güç olmuştur. Mozaik sanatçıları, duvar ve pano ressamlarının yaptığı gibi, ellerindeki malzemeyi geliştirip kullanarak, birikim ve yaratıcılıklarının sağladığı illüzyonlarla taşı boyamışlardır.

Mozaiğin yapılış ve kullanımına yönelik yazılı ilk teknik bilgileri, Vitruvius'un İ.Ö. 30-20 yılları arasında yazdığı eserlerden alıyoruz: Vitruvius "Mimarlık Üzerine On Kitap" isimli eserinin döşemeler bölümünde irice kesilmiş parçalar için *sectile* ve küçük kübik parçalar için *tessera* sözcüklerini kullanmıştır¹³¹. Plinius ise mozaik kullanımının Sulla döneminde (İ.Ö. 82-79) başladığını ve ilk uygulamanın Palestrina'daki Fortuna Tapınağı'nda yapıldığını ileri sürer ve mozaikleri tanımlamak için *lithostrata* = başak sırası sözcüğünü kullanır¹³².

Romalılar, mozaiği en çok kullandıkları dönemlerde dahi, bu döşem tekniğine genel bir ad verememişlerdir. Sadece küçük küplere "tessera" veya "tessela" adını vermişler; ve bu küçük kübik taşlardan yaptıkları yer döşemelerini *pavimentum tesseris structum* olarak

¹²⁹ Ling 1998, 2 vd.

¹³⁰ Ling 1998, 3.

¹³¹ Vitruvius, VII – I, 3.

¹³² Plinius, XXXVI, 149.

adlandırmışlardır¹³³. Latince *musiuim opus*, Grekçe *mousa* ve Fransızca *mosaique* sözcükleri, kavrama bugünkü adını kazandırmıştır.

Antik çağda mozaik genellikle - hatta sadece - mimari yüzeylerde kullanılmıştır. Kendi içinde değişik malzeme ve tekniklerle farklı isimler alan mozaiklerin en karakteristik olanı, tesseraların, en yakın tanımla küp biçiminde kesilmiş taş, terrakotta ya da cam parçacıklarının bir araya getirilmesiyle oluşan döşemdir. Bu tür mozaik, duvar resimlerinin yerini alarak, İ.Ö. 4. yy.dan Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne dek geometrik desenlerin, bitkisel motiflerin ve canlı figürlerinin betimlenmesinde kullanılmıştır¹³⁴.

Yamalardan yapılmış olarak tanımlayabileceğimiz bir diğer mozaik türü ise, taş veya cam ham maddenin, boyutları yaklaşık 5 cm.den daha büyük parçalar halinde kesilip döşenmesiyle yapılan, Latince “kesmek” fiilinden türemiş “*opus sectile*”dir¹³⁵. Opus sectile parçaları dörtgen, üçgen, çokgen hatta canlı figürlerinde kullanılmış olanlar gibi¹³⁶ kıvrımlı dış hatlara sahip parçalardan oluşabilir. Ancak opus sectile türü her zaman daha fazla ayrıntı ve dolayısıyla etki yaratabilen tessera döşemin gölgesinde kalmıştır.

Mozaik sanatında sınıflamalara gidilmeye çalışıldığında, kesin hatlarla tür ve sınıflar belirlemek zordur. Ancak, mozaikleri “taban mozaikleri” ve “duvar ve kubbe mozaikleri” gibi geniş anlamlı tanımlarla ayırmayabiliriz. Taban mozaikleri *opus tessellatum*, duvar-kubbe mozaikleri ise *opus museum* ya da *musivum* olarak adlandırılmışlardır. Taban mozaiği uygulayan sanatçılar *tessellarius* veya *tesserarius*, duvar mozaiği uygulayanlar ise *musearius* isimleriyle bilinmişlerdir¹³⁷.

Mozaik sanatıyla ilgili bilgi ve buluntuların günümüze dek gelmesinde en büyük pay tessellatum mozaiklere aittir. Bunun nedeni, şiddet, deprem veya terkedilmişlik gibi nedenlerle kullanım dışı kalan yapının ilk önce çatı ve duvarlarının çökerek, taban mozaiklerini mühürlencesine kapatmasıdır. Üst yapıya ait kalıntılar, sonraki yüzyıllar boyunca gerçekleşen yeniden kullanım aşamaları, tarımsal etkinlikler, doğa olayları gibi bir çok yok edici etkiye karşı taban mozaiklerini korumuşlardır. İnsan, hayvan, bitki kökleri ve sel, don gibi doğa olaylarının fazla yıkıcı olmadığı durumlarda ise, mozaikler kalıcılık özellikleri sayesinde günümüze dek bozulmadan ulaşabilmişlerdir. Bunun yanında, volkanik tortuların

¹³³ Ling 1998, 6 vdd.; S. Orcasberro, *Mozaiğin Kısa Bir Tarihi, Sanat Dünyamız, Yapı Kredi Yayınları (1998)* 149.

¹³⁴ Orcasberro, *age.* 152 vd.

¹³⁵ Leithner 1999, 11 Res. 2; Ling 1998, 6.

¹³⁶ Romadaki Iunius Bassus Bazilikası'nda serbest kıvrımlı sectile tekniğin çok güzel bir örneği olan, dışı bir kaplan tarafından öldürülen boğa figürü betimlenmiştir, bkz. W. Jobst, *Römische Mosaiken aus Ephesos I, FiE VIII/2 (1977)* 193.

¹³⁷ Antik çağda “musearius”lar her zaman “tessellarius”lardan % 20 daha fazla ücret almışlardır. Bunun nedeni, çalışılan duvar, tavan, tonoz, kemer ve kubbelerde, düşey yüzeylerde uygulama zorluğu ve düşme tehlikesidir, bkz. Ling 1998, 7.

adeta zaman kapsülü içine aldığı Pompeii ve Herculaneum kentlerinde veya mezarlar gibi yer altı yapılarında kullanılan duvar-kubbe mozaikleri de günümüze sağlam ulaşabilmişlerdir¹³⁸.

Ancak günümüze dek ayakta kalabilmiş yapılarda bile, taban mozaikleri sağlam iken, aynı yapının duvar ve kemer mozaikleri yok olabilmektedir. Bu tahribatın en önemli nedeni, iklim koşullarıdır. Sürekli nem ve sıcaklık farkları, tesseraları bağlayan harç veya sıvanın gevşemesine neden olduğundan, tesseralar yerçekiminin kurbanı olmuşlardır. Bazı durumlarda, yapıların duvar ve kubbelerinin bir zamanlar mozaikle kaplanmış olduğu sadece tesseraların sıva içinde bıraktığı dörtgen izlerden anlaşılabilir. Yine de, Geç Antik Çağ'dan Erken Hıristiyanlık Dönemi sonuna dek, duvar-kubbe mozaiklerinin güzel örnekleri üretilmiştir ve bunlardan bazıları ayaktaki yapılarda bile hala görülebilmektedir¹³⁹.

Taban mozaiklerinin daha fazla bulunuyor olması sadece korunma koşullarından dolayı değildir. Yapı tabanlarının mozaikle kaplanması, duvar ve kemerlere göre çok daha yaygındır. Opis musivumun daha az yaygın olma nedeni, maliyet ve gözlem pratiklerinden kaynaklanmıştır. Yine de, özellikle saraylar, bazilikalar ve kiliseler gibi bir çok prestij yapısının duvarı, resmin veremediği etkileri vermek, suya karşı dayanıklılık ve kalıcılık gibi faktörlerin etkisiyle mozaikle kaplanmıştır.

Sectile ve tessera mozaiklerinin en yaygın tür olduğu her dönemde, başka mozaik teknikleri de kullanılmıştır ve bunlardan biri mozaik sanatının başlangıcı olan "çakıl taşı" mozaiklerdir¹⁴⁰. Frig Krallığı'nın başkenti Gordion (Yassihöyük)'de araştırmacılar tarafından Megaron 2 adıyla tanımlanan yapı, geometrik desenli bir çakıl mozaik ile döşenmiştir¹⁴¹. İ.Ö. 8. yy.a tarihlenen bu mozaik, bilinen en eski çakıl taşı mozaik örneğidir ve bugün bir kısmı Gordion Müzesi'nde sergilenmektedir (Lev. 32). Gordion mozağinde üç ayrı renkteki taşlarla gelişigüzel yerleştirilmiş izlenimi veren ve Yeni Hitit etkisinde yaratıldığı savlanan¹⁴² haç, dörtgen ve üçgen ve rozet gibi geometrik motifler 300 yıllık bir boşluk döneminden sonra, 5.

¹³⁸ Bkz. Ling 1998, 8. Hıristiyanlık kültürü, mozaige yeni bir işlev yüklemiştir. Kutsal resimler ayak altında kalmamalıdır. Bu nedenle, yeni dinin ikonografisine yanıt veren resimler genellikle duvar ve tavanlara yapılmaya başlanır. Zeminlerde ise geometrik desenler yaygınlaşır.

¹³⁹ Ravenna'da Galla Placidia Mausoleumu (İ. S. 5. yy.) mozaikleri için bkz. Leithner 1999, 14. Res. 8. Aya Sofya, Kariye gibi İstanbul örnekleri için bkz. F. Cimok, *Mosaics in İstanbul* (1997). İmparatorluğun ikinci başkenti ve Hıristiyan mozaik sanatının başlangıç noktalarından biri olan Ravenna için bkz. R. Farioli, *Pavimenti Musivi di Ravenna Paleocristiana* (1975).

¹⁴⁰ Leithner 1999, 11 Res. 1-2. Uruk (Warka) da bulunan ve bugün Berlin Pergamon Museum'da sergilenmekte olan, İ.Ö. 3000'lere tarihlenen sütun bezemeleriyle, El Ubaid'de bulunan ve 2400'lere tarihlenip bugün British Museum'da sergilenen sütunlarda bulunan kaplamalar *sectile* türü parçalar olarak kabul edilirse, en erken örneklere Mezopotamya'da rastlandığı söylenebilir.

¹⁴¹ S. Young, *Gordion Excavations 1956*, *TürkAD* 6, 1, 1957 Lev. 21 Res. 5; Ling 1998, 20 Res. 10; D. Salzmänn, *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken* (1982) Lev. 2, 2; 3, 1.

¹⁴² F. Işık, Frigler, *Bir Trak Halkının Anadolu'da Doğuşu*, 2002 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları (2003) 33; Salzmänn, age. 6 vd. Salzmänn, *Gordion mozaigine Arslantaş ve Altintepe çakıl taşı tabanlarını etkileşim örneği olarak göstermektedir*, bkz. Salzmänn, age. Lev. 1, 3; 1, 4.

yy. sonlarında tekrarlanarak varlığını korumuştur¹⁴³. Ancak 5. yy.a gelindiğinde Gordion örneğindeki bezeklerin motif oranları büyümüş ve geometrik şekiller yanında canlı figürleri de yavaş yavaş kompozisyonlarda yer almaya başlamışlardır. Pella¹⁴⁴ ve Olynthus¹⁴⁵ mozaikleri bu dönemdeki gelişime örnek olarak gösterilebilirler. Daha sonra, özellikle Hellenistik dönem içinde, sanatçılar farklı renklerdeki çok küçük çakıl taşlarını kullanarak, olağanüstü incelik ve çeşitlilikte eserler yaratmışlardır. Bu eserlerde soyut ve geometrik desenler yanında canlı figürleri de çok başarılı bir şekilde betimlenebilmişlerdir.

Çok küçük tesseraların (cm²'de 63 tessera'ya kadar) kullanılmasıyla çok değişik renk tonları ve gölgeleri elde edilmiştir ve bu teknik "*opus vermiculatum*" (Lat. *Vermis* = küçük kurt, tırtıl) adıyla tanınmıştır¹⁴⁶. Bu döşeme tekniği sayesinde, betimlenen insan ve hayvan figürlerinde gerçeğine en yakın görünüm elde edilmiştir. Tesseralar küçük parçacıklar halinde kesilip hazırlandıklarında, daha sıkı yerleştirilebilmekte ve renklerine uygun şekilde dizildiklerinde farklı renklerdeki figürlerin belli mesafeden bakıldığında şaşılacak derecede canlı ve etkileyici görünmelerine neden olmaktadır. İ.Ö. 2. yy.a tarihlenen ve bilinen en erken örneklerden biri olan Sophilos imzalı İskenderiye mozaïği, bu canlılığın en iyi örneklerinden biridir¹⁴⁷. Bu tür mozaikler, etkilendikleri geleneksel duvar ressamlarının eserlerinin benzerlerini, bazen daha da zarif ve derinlik boyutu katarak yansıtabilmişlerdir. Bu etkinin sağlanmasında tesseraların boyutu kadar, sanatçının uygun boyut ve renk tonlaması seçimleri de önemlidir.

Bir başka teknik, "yonga" tekniğidir. Özellikle İ.Ö. 4. yy.dan sonra kullanılan, küçük parçacıklardan oluşan yonga mozaikler günümüzün modern *terrazzo* tekniğine benzemektedir¹⁴⁸.

Kökeni Kuzey Afrika'da kurulmuş Fenike şehirlerine dayanan ve İ.Ö. 3 - İ.S. 1. yy.lar arasında Sicilya ile İtalya'nın güneyinde yaygın olarak kullanılmış diğer bir teknik ise "*opus signinum*"dur¹⁴⁹. Bu teknikte, öğütülmüş kiremit veya çömlleklerden elde edilen terrakotta veya lav kırıntıları ile hazırlanmış oldukça kalın agregalı ve dayanıklı bir harç tabana

¹⁴³ Bingöl 1997, 70.

¹⁴⁴ Pella (Makedonya) örnekleri için bkz. Leithner 1999, 12; Ling 1998, 9 vdd.

¹⁴⁵ D. M. Robinson - J. W. Graham, Excavations at Olynthus VIII (1938) 284 vdd. Delos, Korinth ve Sikyon mozaiklerinde de, vazo resimlerinde kullanılan mitolojik sahneler ile dolgu ve bant motiflerinden etkilenilmiş olduğu görülmektedir, bkz. Salzman, age. Lev. 12-42.

¹⁴⁶ Leithner 1999, 12.

¹⁴⁷ B. R. Brown, Ptolemaic Painting and the Alexandrian Style (1957) 67 vdd. Kat. No. 48 Lev. 38-40.

¹⁴⁸ Ling 1998, 9. Bu tür mozaiklerde kullanılan parçalar, heykeltıraş ve taş ustalarının atölye artıklarından elde edilmiş olmalıdır.

¹⁴⁹ Ling 1998, 10. Bu teknikte tesseraların görevi, bu dayanıklı ancak sade zemin kaplamasına dekoratif bir görünüm kazandırmaktır. Dayanıklılık yanında üstlendiği bu estetik rol, *tessera* mozaiklerinin başarı ve yaygınlığını arttırmıştır.

serildikten sonra, tesseralar birbirlerinden ayrı, diziler halinde geometrik çizgisel desenler oluşturmaktadır.

En çok kullanılan renkler taş ve terrakotta malzemedden sağlanmıştır. Beyaz ve siyah, çeşitli kireçtaşı türlerinden, özellikle mermer çeşitlerinden elde edilmiş, siyah için arduvaz veya volkanik bazalt da kullanılmıştır. Kırmızı, sarı ve renk tayfinin diğer örnekleri genellikle doğal taşlardan ve terrakottadan sağlanmıştır. Roma Britanyası'nda, mozaiklerde, Galler Bölgesi'nin çeşitli yörelerinde üretilen parlak kırmızı Samian çömlüklerinin parçaları kullanılmıştır¹⁵⁰.

Cam tesseralarda renkler daha geniş bir yelpazede üretilebilmiştir. Ancak camın elde edilmesindeki görece zorluklar ve yüksek maliyet, yeşil, mavi, kırmızı, sarı gibi renklerin çok zengin, değişik tonlarına ulaşılmasına rağmen kullanımı sınırlamıştır. Ayrıca cam tesseralar çatlama ve kırılmalara karşı dayanıksız olduğundan, estetik çekiciliklerini de çok daha iyi yansıttıkları duvar ve kubbelerde kullanım tercih edilmiştir.

Mozaik döşemin hazırlanışı hakkındaki ilk yazılı bilgiler de Vitruvius'tan gelmektedir. Vitruvius, oldukça idealist bir şekilde teknik reçeteler hazırlamıştır ancak günümüze ulaşan örneklere baktığımızda, uygulayıcıların bu öğütlere pek uymadıkları anlaşılmaktadır. Vitruvius'un önerisinde (Lev. 33,1), mozaik taban hazırlanırken ilk önce küçük molozlardan bir tabaka (*statumen*) hazırlanmalı, bunun üzerine 20 cm.den az olmamak üzere iyi sıkıştırılmış kaba agregalı bir harç (*rudus*), rudus üzerine en az 15 cm. kalınlığında terrakotta karışımı bir harç (*nucleus*) yayılmalı, tesseraların yapıştırılacağı ince harç tabakası hazırlanan bu katmanlar üzerine serilmelidir¹⁵¹.

Vitruvius'un bu öğütleriyle yaklaşık 45-50 cm.ye ulaşan, 4 tabakalı taban harcının pratikte günümüze gelen örneklerinde; tesseraların içinde bulunduğu yapıştırma tabakasının altında, genellikle en fazla 8 - 10 cm. kalınlığında, bir veya iki hazırlık harcı tabakası olduğunu gözlemlemekteyiz. Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilika taban mozaiklerinde de, küçük boyutlu molozlarla ve gevşek doldurulmuş statumen üzerinde, rudus mu yoksa nucleus mu olduğunu kestiremeyeceğimiz, aceleyle hazırlanmış izlenimi veren, 8 - 10 cm. değişik kalınlıkta, öğütülmüş terrakotta katkılı bir harç kullanılmıştır (Lev. 33,2).

Vitruvius, eserlerinde tesseraların nasıl üretildiği ve yere yayılmış yapıştırma harcı üzerinde dekoratif şema veya şablonların nasıl oluşturulduğu hakkında ise bilgi vermemektedir. Ancak aynı işe soyunan bir taş ustasının mantığıyla, bugün de benzer teknikler ve malzemeler kullanıldığı için, geçmişte üretimin nasıl yapıldığı kolaylıkla anlaşılabilir (Lev. 34,1).

¹⁵⁰ Ling 1998, 11.

¹⁵¹ Vitruvius 151 vd.; Ling 1998, 11; Leithner 1999, 31.

Taşçı, edindiği taş, terrakotta gibi ham maddeyi önce taşınabilecek büyüklüklerde keski ve çekiç ile böler (Lev. 34,2). Daha sonra küçük küpler koparmaya ve şekillendirmeye elverişli ve olasılıkla sadece bu iş için üretilmiş, ağız keskin ağır bir keski-çekiç kullanarak, seri ve tok darbelerle sürekli küçülterek istenilen boyuttaki tesseraları üretir. Son olarak, üretilen tesserae, renk ve boyuta göre sınıflanarak kullanıma hazır hale getirilir¹⁵².

Cam tesseraların üretimi de benzer bir süreçtedir: Fırından ince bir kek dilimi gibi çıkarılan cam, sert ve ağır darbelerle kesilir. Bazen saydam iki tabaka arasına altın varakları serilerek, benzerlerini başta Aya Sofya ve Khora olmak üzere çeşitli Bizans eserlerindeki tavan-duvar-kubbe mozaiklerinde gördüğümüz “altın tessera”lar da bol bol üretilmiştir¹⁵³.

Şüphesiz, mozaik tekniklerinin yaygın olarak kullanıldığı büyük merkezlerde, üretim aşamasının çeşitli evrelerinde uzmanlaşmış ekipler çalışmış olmalıdır. Hatta bu merkezlerde sadece farklı renklerdeki hammaddenin ithal, üretim ve depolama işleriyle uğraşan kuruluşlar olduğu bile düşünülebilir. Ancak, ele geçen örneklerdeki benzerliklerin çok yaygın oluşunun da kanıtlandığı gibi, mozaik sanatçıları çoğu kez gezgindirler ve genelde buldukları yörenin hammaddelerini kullanmışlardır. Talep yoğunluğu ve hammadde sıkıntısı, günümüze ulaşmış pek çok örnekte sadeliği ve kullanılan yerel malzemeleriyle kendini göstermektedir. Bazı örneklerde de renklerin idareli kullanılmaya çalışıldığı, malzemenin yetersiz kaldığı durumlarda gereksinilene en yakın tonlar kullanılarak döşemin tamamlanmaya çalışıldığı fark edilmektedir¹⁵⁴.

Mozaik sanatında akla gelen bir başka soru, temanın nasıl seçildiği ve uygulandığıdır. Özellikle figürlü kompozisyonlar için kullanılan desen kitaplarının varlığı, günümüze örneği ulaşmamış olmasına rağmen şüphesizdir. Roma İmparatorluğu'nun üç kıtaya yayılan pek çok farklı kentinde, tekrarlanan desenlerin sadece akılda tutularak taşınması olanaksız görünmektedir. Bu tür, papirüs veya parşömenden üretilmiş desen kitaplarındaki çizimler de, tam ölçekli uygulamalar yerine, elden ele dolaşan anahtar desenlerden oluşan bir prospektüs niteliğinde olmalıdır¹⁵⁵.

Ustadan ustaya aktarılan ve imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılan desenlerin her uygulamada ölçü, renk ve motiflerinde farklılıklar oluşmasını da bu aktarımlara bağlayabiliriz. Bunun sonucunda antik mozaiklerde, sanatçının kendi katkısı da eklendiğinde tam bir esneklik ve zenginlik görülmektedir. Aynı motiflerin kullanıldığı değişik örneklerde

¹⁵² Leithner 1997, 34.

¹⁵³ Orcasberro, age. 149 vd.

¹⁵⁴ Bazı mozaiklerde bu durumun tersi görülür; bozulmuş ya da tercih dışı kalmış mozaik taban üzerine sadece harç serilerek yeni bir tabaka daha döşenmiştir. Hatta Keramos – Çökertme Erken Bizans yerleşiminde bir kilise zemininde üst üste 4 ayrı mozaik tabakası yerleştirildiği tesbit edilmiştir, bkz. V. Ruggieri, *Il Golfo di Keramos: dal Tardo - Antico al Medioevo Bizantino* (2003) MH 17 c

¹⁵⁵ Ling 1998, 13.

bile, yapıların işlevlerinin ve boyutlarının farklı oluşu, buldukları bölgenin hammaddelerindeki farklar gibi etkenlerle, çok değişik örnekler üretilmiştir. Bütün antik çağda, heykel veya seramik sanatlarında olduğu gibi birbirine tamamen benzeyen iki mozaik eser bulunmamaktadır.

En çok kullanılan ve en akla uygun döşeme yönteminde, yapıların uygulama yapılacak bölümlerinde son tabaka yapıştırma harcı hazırlandıktan sonra, belirlenen aralıklarla çakılan çivi ya da kancalara gerilen iplerle, uygulanacak desenin ölçeğini aktarmaya yarayan karelej yapılır. Daha sonra, elindeki plan ve çizimlerde modüller halinde hazırlanmış olan desenin ana çizgileri, *pictor imaginarius* tarafından, mermer veya dövülmüş seramik-tuğla katkısıyla hazırlanan tutkal kıvamı harca aktarılır. Bu ön hazırlık çizimleri bazen bir duvar resmi kadar detaylı ancak iki boyutludur¹⁵⁶.

Özellikle panellerin oluşturulmasında kullanılan, standartlaşmış şerit, dalga, meander, halat örgüsü gibi bordür bezeklerinin mozaiğe aktarılmasında şablon ve kalıpların kullanıldığı da bilinmektedir¹⁵⁷.

Antik çağ mozaiklerinin neredeyse tamamı “direkt” teknikle yapılmıştır¹⁵⁸. Tüm kompozisyon, planlandıktan ve zemin hazırlandıktan sonra bir seferde, doğrudan zemin harcı üzerine aktarılmıştır. Hatta bazı durumlarda kompozisyon uygulama esnasında ortaya çıkan farklı durumlarda farklı desen çözümleriyle tamamlanmış olmalıdır. Günümüzde ise, benzerlerini antik çağda ender gördüğümüz “endirekt” teknik daha sık kullanılmaktadır. Bu teknikte dış yüzeyleri aşağıda bırakılarak, aynadaymışçasına tersine düzenlenen tesseralar, bir bez ya da kartona yapıştırılmakta, daha sonra ters çevrilerek belirlenen alandaki harca gömülmektedir. Son safhada, kuruma tamamlandığında yapıştırılan bez ya da karton söküldüğünde, hazırlanmış panel yerine monte edilmiş olmaktadır.

Antik sanatçılar bu yöntemi sadece çok ince ayrıntılarla, özenle, atölyelerde hazırlanması gereken kompozisyonlarda kullanmışlardır. “*Emblamata*” adı verilen bu panel-mozaik tekniğinin çoğu kez uygulamanın yapıldığı alana yakın atölyelerde hazırlandığı ancak bazen de çok beğenilen sanatçıların eserlerinin denizaşırı atölyelerden getirildiği de bilinmektedir¹⁵⁹. Bu yöntemde, parçalara ayrılmış tam ve büyük bir kompozisyonun ithal edilip, yeniden birleştirilebilen modüllerle hatasız döşenmesi de mümkün olmuştur. Emblamata tekniğinde, satın alınan önceden hazırlanmış panel, çoğunlukla yerel sanatçılar tarafından hazırlanmış asıl döşemdeki yerine yerleştirilmiş olmalıdır.

¹⁵⁶ Orcasberro, age. 149 vd.

¹⁵⁷ P. Bruneau, *Mosaïques de Delos* (1972) 4 Res. 2; K. Parlasca, *Die Römischen Mosaiken in Berlin* (1959) 137. Delos'ta bulunan dalga motifi şablonu kurşundan yapılmıştır.

¹⁵⁸ Leithner 1997, 12.

¹⁵⁹ Leithner 1997, 13.

Vitruvius'un da bildirdiği gibi, tesseraların yerleştirilmesi sırasında zeminin düz ya da isteğe göre eğimli; tesseraların ise aynı yükseklikte olması için uzun ahşap lata-mastarlar kullanılmıştır. Yerleştirme sırasındaki yataylığın kontrolü "A" şeklindeki bir aletten sarkan çekül ile yapılmış, desenlerin hazırlanmasında da cetvel, pergel ve farklı geometrik şekiller yaratmakta şablonlar kullanılmıştır. Yine Vitruvius, mozaik tekniğinde son aşamayı "bastırarak ovalama ve cilalama" olarak bildirmektedir¹⁶⁰.

Tesseraların bu işlem sonrasında pürüzsüz bir yüzey oluşturması, sökülmelerin önlenmesi açısından çok önemlidir ve kalıcılığı belirlemektedir. Aynı işlem duvar ve kubbe mozaiklerinde uygulanmamıştır. Çünkü duvar ve kubbe mozaiklerindeki figürlerin estetik çekiciliği, farklı yüksekliklerdeki tesseraların yarattığı derinlik ve yansımalarındaki çeşitlilikten kaynaklanmaktadır¹⁶¹.

¹⁶⁰ Vitruvius, 151.

¹⁶¹ T. Kraus, Pompeii and Herculaneum, The Living Cities of the Dead, R. E. Wolf (çev.), (1975) 140 vd. Pompeii Neptune ve Amphitrite Evi'nde kubbe-tavan mozaiklerinin yarattığı bu derinlik ve canlılık duygusunun en güzel örnekleri bulunmaktadır. Ayrıca Ostia Hamamı tonoz mozaikleri için bkz. J. P. Adam, Roman Building, Materials and Techniques (1999) 229 Res. 535-536.

6. BÜYÜK BAZİLİKA TABAN MOZAIKLERİ

Taban mozaiklerinde kırmızı, pembe, sarı, beyaz ve siyah olmak üzere beş renk içeren tesseralar kullanılmıştır. Kullanılan beş rengin tonlarında çok az değişim gözlemlenmiştir. Kırmızı ve pembe tesseralar mozağin bazı bölümlerinde ton olarak birbirlerine yakınlaşarak karışmakta, siyah renk ise bazı bölümlerde açılarak soluk lacivert bir tona dönüşmektedir. Sarı tesseraların elde edildiği malzeme oldukça yumuşak bir kum taşı olduğundan, içinde buldukları bağlayıcı harçtan ayrılmasalar bile, sarı renkli bölümlerde erimeler vardır (Lev. 35,1).

Bir istisna olarak, sadece 6. paneldeki tavus kuşunun sorgucunda, parlak yeşil renkli bir taştan kesilmiş tesseralar kullanılmıştır (Lev. 52). Siyah, beyaz, pembe ve kırmızı tesseralar İscehisar (Dokymeion) ve Şuhut (Synnada) gibi, bölgeye yakın mermer ocaklarından, sarı renkli kum taşı da, bölgede sık görülen yumuşak kayalardan elde edilmiş olmalıdır.

Tessera büyüklüğü ortalama 1 cm³ olup, özellikle dar açılar ya da kıvrımlar yapan motiflerde değişiklikler göstermektedir. Bu durum, oluşan boşlukları uygun şekilde kapatmaya yönelik teknik gereklilikten kaynaklanmaktadır. Bazilikanın mozaikli orta nef alanı yaklaşık 600 m²'dir. M²'de ortalama 1 cm³'lük 10.000 tessera kullanıldığı düşünüldüğünde, orta nefte yaklaşık 6.000.000 (altı milyon) tessera kullanılmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Taban mozaikleri hakkında araştırma yapan M. Taşlıalan, mozaiklerin tekniğini "*Opus Alexandrinum*" olarak adlandırmaktadır¹⁶². Alexandrinum tekniği tanımlamada her zaman karışıklıklara yol açmıştır. *Opus sectile* gibi, büyük parçaların kullanıldığı bir tekniğin türevi olarak ortaya çıkan Alexandrinum tekniğinin, İmparator Alexandrus Severus'un icadı olduğu ya da yapımında bol miktarda porfir kullanıldığı ve porfir Mısır İskenderiye'den getirildiği için bu adla anıldığı bilinmektedir¹⁶³.

Kanaatimce, Büyük Bazilika taban mozaiklerinde tesseralar, Alexandrinum tekniğinde olduğu gibi mor ya da yeşil porfir yoğunluklu geometrik *opus sectile* parçaları olarak değil, yerel malzemedен 1 cm.lik küpler halinde kesildiklerinden ve tabanda döşenmiş olduklarından dolayı *opus tessellatum* olarak adlandırılmalıdırlar.

Mozaik taban, bugün temel kalıntıları görülen yapıdan tamamen ayrıdır ve görünen yapı için tasarlanmadıkları gerek tarihleme kriterlerinden, gerekse mozaikli tabanın yapı ile olan ilişkisinden anlaşılmaktadır. Ayrıca mozaiklerin uzun aksında da, yapının aksından

¹⁶² Taşlıalan 1997, 230.

¹⁶³ R. Delbrick, *Antike Porphyrtwerke* (1932) 14 vdd.

sapma vardır. Mozaik döşem kilisenin güney duvarına bitişiktir ancak kuzey duvarıyla mozaik taban kenarı arasında yaklaşık 2 m.lik bir boşluk bulunmaktadır. Bugünkü durumuyla, taban mozaiklerinin geç evre mimarisi, özellikle güney stylobat altına doğru devam ettiği de görülebilmektedir (Lev. 35,2).

Mozaiklerin düzeyi, yapının yan neflerdeki zemininden yaklaşık 60 cm. daha aşağıda bulunmaktadır. 2002 yılında gerçekleştirilen kazı sırasında, orta nefin kuzeybatı köşesinde ortaya çıkarılan ve mozaiklerin yaklaşık 5 cm. altında bulunan sıkıştırılmış erken bir taban da, mozaikler döşenmeden önce, yapının bir süre bu zeminle kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (Lev. 36, 1-2).

Mozaikler, görünen yapıdan daha erken bir yapıya ait olup, genişletme veya yeniden inşa sırasında yeni yapı içinde kullanım dışı kalmış ve sökülmeyle üzeri kapatıldığı için günümüze dek ulaşabilmişlerdir. Mozaiklerin ait olduğu erken dönem kilisesinin bazilikal planlı olup olmadığı kesin olarak anlaşılamamaktadır¹⁶⁴. Apsis tabanı da mozaik tabandan yaklaşık 2.50 m. aşağıdadır ve mozaik tabanın apside ne şekilde ulaştığı, ahşap bir taban üzerinde devam edip etmediği de anlaşılamamaktadır. Kapsamlı bir kazı yapılmadıkça bu sorulara doğru yanıtlar bulmak zor olacaktır.

Bütün bu gözlemler bir araya geldiğinde, yapıda çeşitli evrelerin bulunduğu ve Woodbridge tarafından hazırlanan planın bu evrelerin sonuncusunu gösterdiği anlaşılmaktadır.

6.1. Tasarım

Tabanın genelinde ana bölümlenme, ikili halat deseniyle çerçevelenmiş karelerin içinden geçen ve düzenli tekrarlanan bir büyük bir küçük daireden oluşmuş, 1.30 m. genişliğindeki örgülü bant (Lev. 37, 1-2; Lev. 38,1) ile yapılmıştır¹⁶⁵. Nartheksten başlayarak yapılan planlamada, apside dek orta nefin en az 7 ana panel olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu ana panellerin bazıları da, kendi içlerinde ikincil şeritlerle bölümlere ayrılmışlardır.

¹⁶⁴ Öztürk - Mitchell 1998, 211. Woodbridge'in planı incelendiğinde ilk evrenin de, görünenden biraz daha küçük, bazilikal planlı olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir. Woodbridge'in çizimi ve 2002 yılında gerçekleştirilen mozaik onarım çalışması sırasında çizilen planlar karşılaştırıldığında, birinci evrenin de bazilikal planlı olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁶⁵ İlk beş panel bu şekilde düzenlenmiş olup, yazıtların bulunduğu son iki panel daha serbest tasarlanmıştır. Bölümleyici ana bantın benzerine, Uşak-Selçukler'de mimari parçalar üzerinde rastlanmaktadır. Aynı parçalar üzerinde mozaikteki çuknar dörtgen ve rozet desenlerinin benzerleri de bulunmaktadır, bkz. N. Fıratlı, Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970, TürkAD 19, 2, 1970, 132 vdd. Res. 20 a-b; Res. 27; Res. 32; Res. 33 a-c.

Mozaik tabanın kuzey ve güney kenarlarında, ana bölümlerle bandının dışında, köşegenleriyle birleşen, sarı tessera dolgulu karelerle düzenlenmiş, beyaz zeminli, 0.50 m. genişliğinde bir bant (Lev. 38, 2-3) döşemeye kuzey ve güney stylobat önünde sınır oluşturmaktadır¹⁶⁶. Döşemenin apsis üzerindeki kısmı ise tamamen yok olmuştur.

Olasılıkla birden fazla sanatçı ve yardımcılarının elinden çıkmış olan taban tasarımında, ana bölümler yapıldıktan sonra çok çeşitli geometrik desenlerin tam bir tasarım serbestliği ile uygulandığı görülmektedir. Mozaiklerin örgülü bölümleri dışında kalan desenlere çok benzeyen böyle bir tasarım, Zeugma'da da uygulanmıştır ve söz konusu mozaikler de kullanıldıkları hamam yapısıyla birlikte 3. - 4. yy.lara tarihlenmektedirler¹⁶⁷.

6.1.1. Birinci Panel

Tabanın nartheksten başlayan bölümünde, yaklaşık 0.80 m. genişliğindeki bir bant üzerindeki mozaikler tamamen tahrip olmuş durumdadır (Lev. 39,1). Buradaki tahribatın, kilisenin mozaikli taban sonrası evrelerinde, girişle ilgili değişik inşa-onarım uygulamalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Yine de, taban mozaığının % 70'e yakın bir oranla en iyi korunagelen bölümü narthekse bitişik olan bu paneldir (Lev. 39,2).

6.40 x 4.80 m. boyutlarındaki ilk panel içine, şu an mevcut bulunmayan girişin aksında merkezlenmiş, bir apsise giriş izlenimi veren ve 1.70 m. genişliğindeki bantla oluşturulmuş yarım daire yerleştirilmiştir. Yarım daireyi sınırlayan iki ince banttandır; içteki ikili halat örgüsünden, dıştaki ise dalga motifinden oluşmaktadır (Lev. 40, 1-2). Dıştaki kırmızı-beyaz dalga bandı, yarım dairenin panelin güneyinde oluşturduğu köşe boşluğunu kapatmak amacıyla teğet bir daire daha oluşturmaktadır. Bu dairenin içine, beyaz zemin üzerinde karşılıklı kollarda sarı ve siyah tesseralar kullanılarak haç motifi işlenmiştir (Lev. 41,1).

Geniş bandın içindeyse, biri ikili halat, diğeri iç içe geçmiş ince şeritlerden iki bandın oluşturduğu ve bir büyük bir küçük olarak tekrarlanan dairesel örgü bulunmaktadır. Örgüyle ortaya çıkan küçük dairelerde Hz. Süleyman düğümü, büyük dairelerin ise üçünde karşılıklı kolları sarı-siyah haçlar, ikisinde ise siyah zemin üzerinde beyaz yapraklı rozetler bulunmaktadır.

Yarım daireyi oluşturan bandın iç kısmında, batıdaki ana giriş önünde, daha küçük bir yarım daire alanın içinde, siyah-beyaz dalga bandıyla çevrelenen dörtgen bir panel bulunduğu

¹⁶⁶ Bant içindeki karelerin benzeri Patara Kadın Şapeli'nde (M. Kunze, bkz.: F. Işık, Patara 1997, KST 20, 2, 1999, 171 Res. 6) ve Zeugma'da bir latrina tabanında (R. Ergeç - M. Önal, Belkıs-Zeugma Roma Hamamı ve Kompleksi Kurtarma Kazısı, MKKS 8, 1998, 439 Res. 16) bulunmaktadır.

¹⁶⁷ Ergeç - Önal, age. 429.

anlaşılmaktadır. Ancak mozaiğin bu bölümünde gevşemiş olan taban harcına zarar vermemek için su kullanılmaması ve tahribatın yoğun olması gibi nedenlerle; sadece köşesi kalmış, belki de tahrip olan bölümünde bir yazıt bulunan bu panelle ilgili ayrıntılı belgeleme yapılamamıştır (Lev. 41,2).

6.1.2. İkinci Panel

7.40 x 6.40 m. boyutlarındaki ikinci panel, 1.40 m. genişliğindeki ikincil bir bantla iki bölüme ayrılmıştır. Ayrıcı bandın içinde belli bir düzen gözetmeden işlenmiş daha küçük dörtgenler bulunmaktadır. Bunların içinde de zigzaglı şeritler¹⁶⁸ veya dik açılı girinti çıkıntılarla, meander benzeri geometrik desenler bulunmaktadır (Lev. 42,2)

Aradaki bandın ayırmasıyla oluşan 6.40 x 2.80 m. ve 6.40 x 3.20 m. boyutlarındaki iki bölüm, benzerleri opus sectile örneklerinde yaygın olarak görülen örgülü dairelerle döşenmiştir. Her iki bölümde de, tek bir bant çemberinin kesintisiz yuvarlanmasıyla bir büyük, bir küçük olarak düzenlenmiş daireler elde edilmiştir. Dairelerin içlerinde ise Hz. Süleyman düğümleri (Lev. 42,2) ve iç içe geçmiş değişik renklerdeki küçük dörtgenlerden oluşan eşkenar dörtgenler işlenmiştir. Dairelerin dışında kalan alanlar ise, siyah zemin üzerinde beyaz sarmaşık yaprakları ve filizleriyle doldurulmuştur¹⁶⁹.

İkinci panelin yaklaşık % 60'ı tamamen tahrip olmuş durumdadır. Ancak kalan bölümler, taban döşemesinin genel tasarımında özellikle örgülü zemin deseninin ne derece başarılı uygulandığını göstermeye yetmektedir (Lev. 43, 1-2). Orta nef tabanının tamamı göz önüne alındığında da, en iyi korunan alanların birinci ve ikinci paneller olduğu görülmektedir.

6.1.3. Üçüncü Panel

İkinci panelden ana bölümlenme bandıyla ayrılan üçüncü panel mozaikleri tamamen yok olmuştur. Yaklaşık 6.40 x 4.20 m.lik bu boş alanda bir panel düzenlenmiş olduğu, ancak batı kenardaki bölümlenme bandının 3 m.lik kısmından ve doğu kenardaki bölümlenme bandının güney duvarına paralel giden banda birleştiği alandaki desen kalıntılarından anlaşılabilir (Lev. 21).

¹⁶⁸ Aynı motif Zeugma Hamamı caldarium tabanında bulunmaktadır, bkz. Ergeç - Önal, age. 431 Res. 2.

¹⁶⁹ Zemin döşeminde kullanılan yöntemler, seçilen motifler ve grafik tasarımlar hakkında geniş bilgi için bkz. M. Blanchard - J. Christophe - J. P. Darmon - H. Lavagne - R. Proudhomme - H. Stern, Repertoire Graphique du Decor Geometrique dans la Mosaique Antique, Bulletin de L'Association Internationale pour L'Etude de la Mosaique Antique 4 (1973) 17 vdd. (Res. 2: zig-zag bantları, Res. 54: Hz. Süleyman düğümü, Res. 45: sekizgen yıldız, Res. 190: deniz dalgası ve örgü örnekleri).

6.1.4. Dördüncü Panel

Yaklaşık olarak 6.40 x 5.50 m. boyutlarındaki dördüncü panel de tamamen yok olmuştur ve güney kenardaki ana bant dışında, desenleriyle ilgili hiçbir iz bulunmamaktadır (Lev. 21).

Mozaikli taban altında bulunduğu bilinen mezarların yerleri¹⁷⁰, özellikle dördüncü panelin güney stylobata yakın bölümündeki dört adet mezar, mozaik zeminin yaklaşık insan boyunda tahrip edilmiş olması nedeniyle gözlenebilmektedir (Lev. 44,1). 2002 kazısı sırasında, numaralandırdığımız açmalardan B4 açmasına denk gelen mezarlardan biri gömü tipini belirlemek amacıyla kazılarak temizlenmiş, belgelenerek tekrar kapatılmıştır.

Mezar olduğu tahmin edilen alanda sürdürülen kazıda, mozaik zemin harcı kotunun 5 cm. altına inildiğinde, 85 x 45 cm. boyutlarındaki kireçtaşı kapak bulunmuştur (Lev. 44,2). 1.72 x 0.90 m. boyutlarındaki mezar çeperi, devşirme tuğlalarla, tabut şeklinde harçsız olarak örülmüştür ve yaklaşık 30 cm. gibi az bir derinliğe sahiptir.

Daha kapak taşı kaldırılırken bulunan kol ve parmak kemikleri, mezarın daha önce açılmış olduğunu göstermiştir. Doğu-batı yönünde konumlanmış mezardaki iskeletin başı batıdadır. Daha doğrusu vücudun üst kısmı batı yönündedir çünkü omuz kemikleri mezarın batı kenarına, ayak kemikleri de doğu kenara bitişmiş durumda bulunmuştur. Dolayısıyla, batı kenarda gömünün başı için yeterli alan bulunmamaktadır. Ayrıca baş, karışmış parmak ve el kemikleriyle birlikte iskeletin göğüs kemikleri üzerinde bulunmuştur (Lev. 45). Tüm bu izler, mezarda yatan kişinin başı vücudundan ayrılmış ve göğsünün üzerinde ellerine tutturulmuş olarak gömüldüğünü düşündürmektedir. Ancak bu ilginç durumun, mezarın daha önce kazılıp karıştırılmış olmasından kaynaklanabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Mezarda herhangi bir küçük buluntuya rastlanmamış olup, 2002 yılı çalışmalarının asıl amacı mozaiklerin korunması olduğundan diğer mezarlarda kazı yapılmamıştır.

6.1.5. Beşinci Panel

Yaklaşık 6.40 x 4.00 m. boyutlarındaki beşinci panel de tamamen tahrip olmuş durumdadır. Sadece üçüncü ve dördüncü panellerden farklı olarak, apsise yaklaşan doğu kenarındaki ana bölümlenme bandının bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bu banda bitişik olarak kalabilmiş parçalar halindeki tessera guruplarından, beşinci panelin birinci ve ikinci panellerdeki desenlerden tamamen farklı bir tarzda bezenmiş olduğu anlaşılabilir.

¹⁷⁰ Robinson 1926, 443.

Kalan parçalar, bu bölümde ikili halat ve düz şeritler halindeki ince bantlarla serbest dörtgen zeminler oluşturulduğunu göstermektedir. Ancak desenler hakkında bilgi verecek kadar kalıntı bulunmamaktadır. Ayrıca, nartheksten başlayıp bu panele kadar devam ederek beş paneli de çevreleyen ve bölümleyen ana bant da, apsise yakın son iki panelde gözlenememektedir ve beşinci panelin doğu kenarında sona ermekte olduğu düşünülebilir.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci panellerdeki tahribat yoğunluğu, hatta yok oluşluk, 3. panelin batı kenarında kalıntıları görülen duvarlarla açıklanabilir. Duvar kalıntıları, bazilikanın orta bölümünde ve kuzey stylobat önünde, geç döneme ait inşa uygulamaları yapıldığını kanıtlamaktadır. Bu geç dönem uygulamalarına ait bazı izlerin 1924 kazısı sırasında kaldırılmış olduğu da hafirin yayınından anlaşılmaktadır¹⁷¹.

6.1.6. Altıncı ve Yedinci Paneller

Doğu uçtaki tasarım, özgün niteliklidir. Apsise yaklaşan bu iki panel, önceki beş panelden tamamen ayrı bir tasarımla döşenmiştir. İki panelin birbirinden ayrıldığını gösteren ikili halat ve dalga bantları tesbit edilebilmektedir, ancak panellerin kendi içlerindeki düzenleme oldukça karmaşıktır. 2002 kazısında, mozaikler üzerindeki koruyucu moloz dolgunun en ince olduğu ve bazı bölümlerde hiç dolgu bulunmayan bu iki panel mozaiklerinin oldukça kötü, küçük parçalar halinde korunageldiği görülmüştür. Yine de mevcut parçalardan, bu bölümün diğer panellerden daha küçük boyutlu, daha fazla sayıda geometrik desenlerle ve yazıtlarla bezenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Her iki panelin mozaikleri apsise, dolayısıyla altara yaklaşıldığı için, işlevsel olarak birlikte tasarlanmıştır. İlk beş paneli bölümleyen ana bandı sınırlayan sarı eşkenar dörtgenlerden oluşmuş şerit, altıncı panelin ortasında, apsise dik uzanmaktadır ve paralelindeki başka şeritlerle birlikte bir koridor oluşturmaktadır. Bu koridorun iki yanında, paneller içinde 4 adet yazıt bulunur. Koridor, kendi içinde yedi dörtgen panelden oluşmaktadır. Birinci, üçüncü ve altıncı paneller içinde yazıtlar, diğerlerinde ise gelenekselleşmiş motifler bulunur.

Plan üzerinde görüleceği gibi, koridorun batı ucundan itibaren ortalarına dek, parapet korkuluklarını destekleyen küçük dörtgen kaideler (Lev. 46,1) bulunmaktadır¹⁷². Bu korkulukların bir çit gibi koridorun iki yanını kapatıp kapatmadığı açık değildir. Ancak

¹⁷¹ Robinson 1924, 443.

¹⁷² Bu saptamalar, Robinson ve Kitzinger'in yayınlarına dayanılarak yapılmaktadır. 2002 yılında gerçekleştirilen kazı sonucunda, parapetlere ait olabilecek sadece iki altlık deliği bulunmuştur ancak belgelenen mozaikli alanda aradan geçen yılların neden olduğu tahribat ve herhangi bir plastik eleman bulunmamış olması panellerin tasarımı hakkında kesin yargılara varmayı engellemektedir.

koridorun fiziksel olarak taban döşemesinin tamamından ayrı tasarlanıp düzenlenmiş olduğu da bellidir. İşlevi de açıktır: sunağa yaklaşım yönünü belirlemek. Böylece, Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilikası'nda, bazilikal elemanlardan, apsise doğru yönelen bir geçiş koridoru olan "solea"nın bilinen ilk örneğiyle karşılaşmaktadır¹⁷³.

Bu durum ilerledikçe yazıtlarla da kanıtlanmaktadır: Bazilika taban mozaikleri üzerinde bulunan yazıtlar Robinson tarafından yayınlanmıştır¹⁷⁴.

6.2. Yazıtlar

Robinson ve Kitzinger, yazıtlardan üçünün (Eidomeneus yazıtı ve 42. İlahi'nin iki dizesi) apsise ulaşan koridorun güneyinde, birinin ise kuzeyinde olduğunu bildirmektedirler. Gerçekten de, 2002 kazısı sırasında üç yazıt da aynı hat üzerinde güney bölümde bulunmuştur. Koridorun güneyindeki, 8 cm. harf yüksekliğine sahip beş satırlık ilk yazıt 1.18 x 0.52 m. ölçülerinde bir panel içinde olup, Piskopos Optimus döneminde yaşamış Eidomeneus'un adağını yerine getirişiyle ilgilidir (Lev. 46,2; Lev. 47,1; Lev. 47,2; Lev. 48):

ἐπὶ τοῦ αἰδεσιμωτάτου
ἐπισκόπου Ὀπίμο[υ]
Εἰδομενεὺς ἀναγνώστη[ς]
εὐξάμενος τῷ θεῷ
τὴν εὐχὴν ἀπέδωκε

=*Saygıdeğer Optimos'un piskoposluğu döneminde okuyucu Eidomeneus sözünü verdikten sonra tanrıya şükranını sundu.*

Koridorun kuzeyindeki 0.59 x 1.07 m. ölçülerindeki panel içindeki harf yüksekliği 10 cm. olan dört satırlık ikinci bir yazıt ise (Lev. 49), Eidomeneus yazıtı ile aynı terimleri içermektedir:

ἐπὶ τοῦ αἰδεο(ιμωτάτου) ἐπισ(κόπου)
Ὀπίμου Ευτυχιανός
[ε]ὐξάμενος ἐπλήρωσε
[τ]ὴν εὐχὴν τῷ θεῷ

=*Saygıdeğer Optimos'un piskoposluğu döneminde Eutukhianos sözünü verdikten sonra tanrıya şükranını sundu .*

¹⁷³ Kitzinger 2002, 303; Öztürk – Mitchell 1998, 213.

¹⁷⁴ Robinson 1924, 435-444; Robinson 1926, 195-234.

Diğer iki yazıt, 42. ilahinin 4. dizesinden alınmıştır¹⁷⁵. Eidomeneus yazıtının 2 m. doğusunda dizenin ilk bölümünü içeren;

καὶ εἰσελεύ-
σομαι πρὸς
τὸ θυσιαστή-
ριον τοῦ θεοῦ

=*ve tanrının sunağına doğru bakmaktım* yazıtı bulunmakta (Lev. 50,1; Lev. 50,2) ve, Eidomeneus yazıtının 5.31 m. doğu yönünde yer alan 0.39 x 0.50 m. ölçülerindeki ikinci panelde, harf boyu 8 cm. olan dört satırlık oldukça tahrip olmuş yazıtta ;

πρὸς τὸν θε[ὸν]
τὸν εὐφραί-]
νοντα τ[ῆν]
νεότητ[ά μου]

=*gençliğimin neşesini oluşturan tanrıma* ibaresiyle, dizenin ikinci kısmı tamamlanmaktadır (Lev. 51).

Bu iki yazıt, sunağa yönelik istikametini, koridorda sunağa doğru yürüyen bir kişinin dizenin önce birinci, sonra ikinci bölümünü okumasını sağlamak üzere yerleştirilmişlerdir ki, Geç Antik veya Erken Hıristiyanlık dönemlerindeki herhangi bir taban mozaiği üzerinde, yapının işleviyle ilgili törensel süreçlere kılavuzluk eden böyle yazıtlar bulunmamaktadır. Bu yazıtlar aynı zamanda İ.S. 4. yy. sonunda Antiokheia kilisesinde uygulanan ritüeller hakkında fikir edinmemizi de sağlamaktadırlar.

Doğu bölümün mozaik tasarımı, yapının işleviyle ilgili olarak şekillendirilmiş, litürji ile ilgili törenlerin izlerini yansıtmaktadır. Yapının en önemli iki özelliği, bu törensel işleve yönelik yazıtlı mozaikleri ve kesin tarihlenebilmesidir.

Yazıtlar, beyaz tesseralarla oluşturulmuş zeminde tek dizilik siyah tesseralar kullanılarak oluşturulmuştur. Harf karakteri, Seyitgazi’de bulunan ve 4. yy.a tarihlenen bir yazıtın¹⁷⁶ ve yine 4. yy.a tarihlenen, Milet’te bulunmuş bir mozaik yazıtın¹⁷⁷ aynıdır ve araştırmacıların tarihlemede vardığı kanı, Antiokheia Bazilikası yazıtlarının ulaştırdığı tarihlemeyle örtüşmektedir.

¹⁷⁵ Yazıtlarda, aradan geçen yıllarda çok yoğun bir tahribat gerçekleştiği ve harfleri oluşturan tesseraların çoğu dağılmış olduğu için, çeviriler 1924 kayıtları esas alınarak yapılmıştır. Eutukhianos yazıtı yok olmak üzere onarılmıştır. Yazıtların içeriğinin anlaşılmasında yardımcı olan Akdeniz Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Doç. Dr. Mustafa Adak’a teşekkür ederim.

¹⁷⁶ M. F. Özçatal, Seyitgazi Mozaik Kurtarma Kazısı, MKKS 8, 1998, 532 vd. Res. 9.

¹⁷⁷ P. Hermann, Eine Mosaikinschrift aus Milet, Arkeoloji Dergisi 2, M. Usman Anabolı’ya Armağan (1994) 95.

Mozaiklerde kişileri tanımlamak, yaratılan eseri imzalamak ya da adak belirtmek veya şükran sunmak için yazıt kullanımı oldukça yaygındır. Pisidya Antiokheia mozaikleri üzerindeki yazıtların benzerleri Antakya'da¹⁷⁸, Limyra'da¹⁷⁹, Sagalassos'ta¹⁸⁰, Idyros'ta¹⁸¹, Konya'da¹⁸², Efes'te¹⁸³, Sardis'te¹⁸⁴ ve Pamphylia Seleukeiası'nda¹⁸⁵ bulunmuştur. İlginç bir benzerlik, İsrail'de Tiberiade Hammat Sinagogu zemin mozaiklerinde görülmektedir¹⁸⁶. Mozaikteki yazıtların benzerliği yanında, kompozisyonun tam ortasından geç döneme ait bir duvar kalıntısı geçerek mozaiği tahrip etmiştir ve aynı durum Antiokheia Bazilikası'nda, orta nefin kuzeyindeki mozaiklerde söz konusudur.

6.3. Figüratif Motifler

6.3.1 Tavus Kuşu

Geometrik desenlerle tasarlanmış taban mozaığının altıncı panelinde, Eidomeneus yazıtının 1 m. doğusunda sorguçlu bir tavus kuşu başı tesbit edilmiştir. Tabanın genelinde bir istisna olan tavus başı, 6. ve 7. panellerdeki yoğun tahribat nedeniyle, tasarımın tam olarak anlaşılmadığı bölümlerden birine aittir (Lev. 52; Lev. 53). İlk beş panelde egemen olan geometrik tasarımın son iki panelde oldukça serbestleştiği kalan parçalardan anlaşılabilir. Bu alanda tasarımın örgülerden kurtularak daha serbest yapılmış olması, başka figüratif bezeklerin de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak mevcut parçalar ve yapılabilen belgeleme bu düşüncüyü kanıtlayacak yeterlikte değildir¹⁸⁷.

¹⁷⁸ St. Babylas Kilisesi için bkz. Levi 1947, 283 vd. Res. 112 Lev. 114 a-b, 115 a-c. Yazıt için bkz. F. Van der Meer – C. Mohrmann, *Bildatlas der Christlichen Welt* (1959) Res. 310. Aziz Babylas Martyriumu mozaiklerinde, 412 yılına tarihlenen Pistikon yazıtı için bkz. F. Cimok, *A Corpus of Antioch Mosaics* (2000) Res. 226; P. Donceel, *Voute Les Pavements des Eglises Byzantines de Syrie et du Liban. Decor, Archaeologie et Liturgie* (1988) 22 Res. 3. Söz konusu yazıt bugün Washington D. C. Dumberton Oaks koleksiyonunda bulunmaktadır.

¹⁷⁹ Borhardt 1999 b, 112. Res. 47 Lev 101.

¹⁸⁰ Bazilika'da sanatçı Dioskoros'un imzası bulunan mozaik İ. S. 4. yy.ın son çeyreğine tarihlenmekte olup, yapının 400 yıllarındaki Ostrogot veya İsaurya saldırılarıyla tahrip edildiği düşünülmektedir, bkz. M. Waelkens, *Excavations in Sagalassos* 1991, KST 14, 2, 1992, 332 vdd. Res. 11.

¹⁸¹ Kemer-Idyros'ta, Iustinianus dönemine tarihlenen ve üzerinde Zosimos Monazon adı bulunan 5 satırlık yazıt için bkz. F. Hild, *Klöster in Lykien*, bkz. V. Ruggieri - L. Pieralli (Ed.), *Ευκοσμία* (2003) 333 Res. 11.

¹⁸² Alibeyhöyük Kasabası'ndaki kilisede, keşişlerin Antiokheia'dakilere benzeyen adak yazıtları bulunmaktadır, bkz. K. Mertek, 1991-1992 Yılı Alibeyhöyük Kasabası Kilise Mevkii Mozaik Kurtarma Kazısı, MKKS 4, 1994, 39 vdd.

¹⁸³ Söz konusu yazıt 5. yy.a tarihlenmektedir, bkz. Jobst, *age. Lev. 193 Res. 2.*

¹⁸⁴ Sinagogun apsis önü zemininde bulunan yazıt 3. yy.a tarihlenmektedir, bkz. G. M. A. Hanfmann - A. H. Detweiler, *Excavations at Sardis* 1962, *TürkAD* 12, 1, 1962, Lev. 39 Res. 17.

¹⁸⁵ Antalya Müzesi'nde sergilenen Bilgeler Mozaiği için bkz. Bingöl 1997, 123 Res. 87.

¹⁸⁶ G. G. Guidi, *La Rappresentazione dello Zodiaco del Vicino Oriente*, CIMA (1983) 254.

¹⁸⁷ 2002 yılında gerçekleştirilen kazı onarım ve belgeleme çalışması, özellikle yakın bir gelecekte başlatılacak onarım, koruma ve sergileme çalışmasına yönelik planlanmıştır. Bu nedenle, kısıtlı bir bütçe ile sadece acil müdahale gerektiren alanlarda sağlama çalışmalarında yoğunlaşıldığından, çalışmanın amacına uygun olarak,

Tavus kuşu, Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait dini yapılarda gerek mozaiklerde, gerekse mimari elemanlarda¹⁸⁸ sık kullanılan bir figürdür. Mozaikler üzerinde tavus figürü yanında, balık pulu şeklinde düzenlenmiş tavus kuşu kuyruğu motifi de kullanılmıştır.

Anavatanı Hindistan olan tavus kuşu Hint mitolojisinde savaş tanrısı Skanda'nın simgesidir ve Sanskritçe *sahasrkhsa* = bin gözlü anlamındadır. Antik çağda etinin geç çürüdüğüne, hatta çürümediğine inanıldığı için ölümsüzlüğün simgesi olarak kabul edilen tavus kuşu özellikle katakomb ve hipoje mezar duvarlarının en çok kullanılan figürlerinden biri olmuştur¹⁸⁹.

Roma'da güzelliğinden dolayı zengin villalarının bahçelerinde beslenen tavus kuşu, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında belki de cennet bahçeleri Roma bahçeleriyle özdeşleştirildiği için katakomb duvarlarında cennet yaşamının simgesi olarak işlenmiştir. Genellikle karşılıklı iki tavusun kulplarına konarak su içtiği kantharos da, çevresindeki asma dalları ve üzüm salkımlarıyla birlikte kutsal suyu ya da şarabı simgelemektedir. Tanrı-Oğul İsa'nın adının bile *Ichthys* = balık olarak simgeleştirildiği, her kavrama basit bir varlık ya da şekil ile anlam katılan Erken Hıristiyanlık ikonografisinde tavus gibi zengin bir figürün çok değişik anlamlar ifade etmesi de şaşırtıcı değildir. Örneğin tavusun güzelliği ile insan ruhu, sesinin ve ayaklarının çirkinliği ile de günahlar özdeşleştirilmiştir¹⁹⁰.

Benzer örnekler Antakya¹⁹¹, Sardis¹⁹², Pergamon¹⁹³, Limyra¹⁹⁴, Ksanthos¹⁹⁵, Konya¹⁹⁶, Perinthos¹⁹⁷, İznik¹⁹⁸, Pompeiopolis¹⁹⁹, Sebastopolis²⁰⁰ ve Arykanda²⁰¹ kentlerinde bulunmuştur.

kapsamlı müdahale ve belgeleme yapılmamıştır. Amaç en kısa sürede en az müdahale ile taban mozaiklerini gelecek kalıcı onarımlara hazırlamak olduğu için, özellikle bağlayıcı harca zarar verecek olan temizlik suyu kullanımı en aza indirilmiştir. Bu uygulama sonucunda, özellikle temizlenmeyen mozaik döşemdeki geometrik desenlerin belgeleme çalışmaları güçlükle yapılabilmektedir.

¹⁸⁸ Mimari elemanlarda karşılıklı betimlenen tavus kuşları için bkz. M. Harrison, *A Temple for Byzantium. Discovery and Excavation of Anicia Juliana's Palace-Church in İstanbul* (1989), 251 yılında Melitene (Malatya)'de martyr olan Aziz Polyeuktos adına adanmış kilisenin kemer ve nişleri içinde mükemmel tavuskabartmaları bulunmuştur, Res. 31,34,86-91,97,161.; F. Işık, *Patara. The History and Ruins of the Capital City of Lycian League* (2000), 112. Res. 88.; E. Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya* (2002) Lev. 91. Res. 11 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Env. No. 3978-3979 Yenikapı'da bulunmuş kabartma üzerinde kantharos kulplarında karşılıklı iki tavus); ayrıca bkz. E. Parman, *Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi. Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar*, Güner İnal'a Armağan (1993) 387 vdd. Res. 13 (İznik Müzesi'nde bir korkuluk levhası üzerindeki tavuslar); Res. 16 (Kütahya Müzesi'nde bulunan ve 6. yy.a tarihlenen bir ambon parçası üzerindeki tavus kuşu).

¹⁸⁹ Parman, age., Res. 1. (Elbeyli'de bulunan hipoje mezardaki tavuslar); Res. 8 (İstanbul Topkapı Sarayı III. Ahmet Kitaplığında Gayri İslami Yazmalar No 21 İoannes İncili'nin kapak sayfasında karşılıklı tavuslar);

¹⁹⁰ Parman, age., 387 vdd.

¹⁹¹ Levi 1947, Lev. 178 c-d; 180 b; 181. Ayrıca benzer figürler için bkz. Cimok, age. Res. 171; Res. 282.

¹⁹² E. Karakaya, *Sardis Hipojeleri, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1, 1, 1987, 22 Res. 6; 23 Res. 8.

¹⁹³ Kriseleit 1982, 6 Res. 30.

¹⁹⁴ Piskoposluk Kilisesi, apsizli kuzey mekanda tavus kuyruğu ya da balık pulu olarak yorumlanabilecek bir desen bulunmaktadır, bkz. Borchardt 1999b, Lev. 101.

¹⁹⁵ Doğu Bazilikası zemininde tavus kuyruğu motifi kullanılmıştır, bkz. H. Metzger, *Campagne de 1975 au Letoon et a Xanthos*, *TürkAD* 24, 2, 1977 Res. 8-9.

6.3.2. Sarmaşık Yaprığı ve Filizleri

Taban mozaiklerindeki kare, daire, eşkenar dörtgen gibi geometrik şekillerin yan yana, bir araya gelmesiyle meydana çıkan boş alanların doldurulmasında kullanılan sarmaşık yaprakları ve filizleri, mozaığın sert geometrik görünümünü de yumuşatmaktadır (Lev. 51; Lev. 54, 1-2; Lev. 59,1). Bazen spiralleşerek stilize görünümler alan filizler ve yapraklar, Büyük Bazilika taban mozaiklerinde genellikle siyah zemin üzerinde beyaz renkle işlenmişlerdir. Anadolu'da benzerleri Antakya²⁰², Halikarnassos²⁰³, Perge²⁰⁴, Sardis²⁰⁵, Phaselis²⁰⁶, Anemurium²⁰⁷, Knidos²⁰⁸, Sinop²⁰⁹, Patara²¹⁰, Elaiussa Sebaste²¹¹ kentlerinde ve Oylum Höyük'te²¹² ortaya çıkarılmış mozaikli zeminlerde bulunmaktadır.

- ¹⁹⁶ Alibeyhöyük'te bulunan mozaik tavus kuyruğu bordürüyle çevrelenmiştir ve ortada havuz başında karşılıklı iki tavus bulunmaktadır, bkz. Mertek, age. Tatköy Manastırı zemininde krater ağzında karşılıklı iki tavus bulunmaktadır, bkz. Ermişler, age. 55 Res. 18.
- ¹⁹⁷ Bazilika'da naos'un iki yanındaki mozaiklerin ortasında iki tavus kuşu işlenmiştir, bkz. M. A. Işın, Marmara Ereğlisi (Perinthos) Bazilika Kazısı Raporu, MKKS 4, 1994, 63.
- ¹⁹⁸ İznik Elbeyli'deki tavus kuşları tonozlu bir mezar duvarında duvar resmi olarak, yüksek bir kraterin karşılıklı kulplarına konmuş olarak yapılmışlardır, bkz. N. Fıratlı, An Early Byzantine Hypogeum Discovered at İznik, Mansel'e Armağan (1974) 919 vdd. Res. 1.
- ¹⁹⁹ Z. Yaman, Kastamonu İli Taşköprü İlçesi Pompeiopolis (Zımbıllı Tepesi Höyüğü) 1984 Yılı Kurtarma Kazısı, MKKS 1, 1991, Res. 17.
- ²⁰⁰ İ.S. 5.-6. yy.a tarihlenen kilisenin zemin bordüründe tavus kuyruğu motifi kullanıldığı görülmektedir, bkz. B. Özcan, Tokat Sulusaray Sebastopolis Antik Kenti, MKKS 1, 1991, Res. 27.
- ²⁰¹ C. Bayburtluoğlu, 1997 Yılı Arykanda Kazısı Raporu, KST 20, 2, 1999, 155 Res. 2.
- ²⁰² Levi 1947, Lev. 121b, 132.
- ²⁰³ Bodrum içindeki Geç Roma Villası'nda sarmaşık filizleri ve yapraklar bordürsüz ve oldukça serbest işlenmiştir, bkz. P. Pedersen, Excavations and Researches in Halikarnassos 1991, KST 14, 1992, 140 Res. 4. Ayrıca Torba Manastırı'nda Palaestra taban mozaığı sarmaşık bordürüyle çevrelenmiştir, bkz. A. Özet, Torba Manastırı Kazısı, MKKS 12, 2002, 46.
- ²⁰⁴ Palaestranın "İmparatorlar Salonu" adı verilen bölümünde ortaya çıkan örgülü mozaığın bordürü olarak kullanılmıştır, bkz. J. İnan, Perge Kazısı 1984 Çalışmaları, KST 7, 1985, 417 Res. 26-28; H. Akıllı, Arykanda ve Perge Mozaiklerinin Bozulma Nedenleri ve Yerinde Koruma Sorunları, ArkST 4, 1988, 206 Res. 11.
- ²⁰⁵ Sardis Sinagogu apsisinde kullanılmıştır, bkz. H. Dedeoğlu, The Lydians and Sardis (2003) 111.
- ²⁰⁶ C. Bayburtluoğlu, Phaselis Kazısı Raporu, KST 7, 1985, 383 Res. 15.
- ²⁰⁷ Mezar B1- 16 zemininde bulunmaktadır, bkz. E. Rosenbaum, Survey of Cities and Cemeteries in Western Cilicia, TürkAD 13, 2, 1964, 139 Res. 6.
- ²⁰⁸ E Kilisesi'nde serbest tasarımlı zemin mozaığı sarmaşık bordürle çevrilidir ve bordür içindeki panellerde de yine sarmaşık yaprakları kullanılmıştır, bkz. I. C. Love, Excavations in Knidos 1972, TürkAD 21, 2, 1974, 85 vdd.
- ²⁰⁹ Çiftlik Kilisesi'nde, nefin kuzeyindeki geometrik panelde bulunmaktadır, bkz. İ. Tatlıcan, Sinop Çiftlik Köyü Mozaik Kurtarma Kazısı, MKKS 7, 1997, Res. 19; S. Hill, The First Season of Rescue Excavations at Çiftlik (Sinop), AnatSt 45, 1995, Lev. 33b.
- ²¹⁰ Kunze, age. 171 Res. 6. Kadın Şapeli'nde bordür olarak kullanılmıştır.
- ²¹¹ Tiyatro hamamlarındaki sade mozaığın çevresinde basit bir sarmaşık bordürü bulunmuştur, bkz. E. E. Schneider, 1997 Excavations and Research at Elaiussa Sebaste, Turkey, KST 20, 2, 1999, 395 Res. 7.
- ²¹² E. Özgen - A. Helwing - A. Engin, Oylum Höyük 1998-1999, KST 22, 1, 2001, 230 Res. 5-6.

6.4. Geometrik Motifler

Mozaik sanatının tarihi gelişimini kısaca özetlerken, kullanılan desenlere gelindiğinde karşımıza iki kategori çıkmaktadır: Geometrik ve figüratif mozaikler.

Geometrik motifler, mozaik uygulamasındaki kolaylık ve ucuzluk bakımından en yaygın kullanılmış motiflerdir. Geometrik desenler kullanıldığında, sıradan bantlardan başlayarak, paneller içinde, birbiri içine geçen kutucuklar, dörtgenler, çokgenler, eğriler, daireler, sarmallar, meanderler gibi bazen birbirini sonsuzcasına tekrarlayarak takip eden binlerce farklı desen yaratılmıştır. Mozaiklerdeki geometrik desenlerin bazılarının, Erken Hıristiyanlık Dönemi dinsel mimarisinin de belli başlı bezemelerini oluşturduğu anlaşılmaktadır²¹³. Yalvaç Müzesi'nde bulunan çeşitli sövelerde, payelerde, ikonostasis bloklarında, korkuluk levhaları ve ambonlarda da, örgüler, eşkenar dörtgenler, rozetler, haçlar yaygın olarak kullanılmışlardır (Lev. 54,2). Ne yazık ki, müzedeki mimari elemanlardan hiç birinin Büyük Bazilika ile bağlantısı bulunmamaktadır ve bu nedenle yapının tarihlenmesine katkı sağlayamamaktadırlar²¹⁴.

Daha az yaygın ama daha prestijli figüratif desenler ise, insan, hayvan, bitki ve yapı betimlerinden oluşmaktadır. Geç dönemlerde, figürlerin art alanındaki zenginleştirici öğeler azaltılmış veya tamamen çıkarılmış, figürler mekan duygusundan arındırılarak, boşlukta yüzüncesine uzaysal illüzyonlar yaratılmıştır. Zemin rengi olarak genellikle donuk bir beyaz seçildiğinde, özellikle geç örneklerde figürler siyah silüetler haline dönüşmüş ve amaçlanan uzaysallık etkisi arttırılmıştır²¹⁵.

En erken ve en uzun süre rağbet görmüş motiflerde, bantlarla çevrilmiş bir çerçeve veya panel içine yerleştirilen, Grek duvar resimlerinden etkilenmiş manzara veya mimari eserler betimlenmiş, aynı vazo veya duvar resimlerindeki gibi, kısa yazıtlarla gereksinim duyulan açıklamalar veya adlandırmalar yapılmış, figüratif mozaik sanatını da, genellikle geometrik veya bitkisel bantlarla çevrili bir çerçeve merkezine yerleştirilmiş kompozisyon örnekleri oluşturmuştur.

²¹³ Mimarideki benzer desenler için bkz. Parman 2002 örgü motifi için: 7.30.33 Lev. 8.9.13-15.19.24-27; eşkenar dörtgen motifi için: Lev. 12.17.20-21.31; Ruggicri 2003, 271 Rcs. AA 5 eşkenar dörtgen; Rcs. MH 17c ikili halat; Res. AA 128-129 sarmaşık motifleri; Y. Ötügen – R. Ousterhout, Notes on the Monuments of Turkish Thrace, AnatSt 39, 1989 Lev. 37b, eşkenar dörtgen ve rozet; Lev. 37c örgü; R. M. Harrison, Amorium Excavations 1991, AnatSt 42, 1992 Lev. 48b eşkenar dörtgen ve örgü; Lev. 48c, rozet ve örgü motifleri; C. Barsanti, Scultura Anatolica Di Epoca Mediobizantina, Milion, Studi e Ricerche d'Arte Bizantina, 1988, 275 vdd., Anadolu genelinde yayılımın örnekleri Lev. 1-11 arasında verilmiştir.

²¹⁴ Öztürk ve Mitchell, Yalvaç Müzesi'nde bulunan bir sütun başlığının kiliseye ait *olabileceğini* belirtmektedirler ama yapının arkeolojik araştırma geçmişinde bu konuda hiçbir belge bulunmamaktadır, bkz. Öztürk-Mitchell 1998 dn. 3.

²¹⁵ Ling 1998, 9 vd.

Roma mozaik sanatında en çok uygulanan yöntem, bir halı gibi tasarlanmış zeminlerde, çok sayıda kutucuk içinde sınırsız çeşitlilikte geometrik veya figüratif desenin kullanılması olmuştur. Bu odacıklı-panelli sistem yaygınlaşırken, figüratif tasarımları ikincilleştirerek, Roma dünyasında standartlaşmıştır. Uygulama kolaylığı ve sanatçıya sağladığı yaratı özgürlüğünden dolayı geniş kabul gören bu odacık-panel akımının etkisi Antiokheia Büyük Bazilikası taban mozaiklerinde de görülmektedir.

Mozaiklerin tamamı, dörtgen panellere bölünmüş alanlar içinde birbirini tekrarlayarak takip eden soyut geometrik desenlerden oluşmaktadır. Ancak, iç içe geçmiş panellerde özellikle köşelerde ve daireler arasında oluşan boşlukları doldurmak amacıyla az da olsa stilize bitki motifleri de kullanılmıştır. Nartheksin bulunduğu batı yönünden bu şekilde gelişen desen tasarımı, haç, spiral gibi motiflerle zenginleşip, doğudaki apsise doğru ilerledikçe değişmektedir. Ancak, özellikle nartheks önündeki paneller içinde ve tüm zemini çevreleyen bantlarda iç içe geçmiş örgüler de hemen göze çarpmaktadır.

Büyük Bazilika taban mozaiklerinin önemli bir bölümü için, 1960'larda, ülkemizde konuyla ilgili ilk ve günümüze dek tek çalışmayı gerçekleştiren Prof. Dr. Yıldız Demiriz'in doğru tesbitiyle, "örgülü mozaik" terimini de kullanabiliriz. Prof. Demiriz'in çalışması ağırlıklı olarak opus sectile üzerinde yoğunlaşmıştır fakat tez konusu mozaikteki desenler aynı olup, sectile yerine tessera kullanılarak düzenlenmişlerdir²¹⁶.

Orta nef mozaiklerinin tamamındaki baskın geometrik desenler, yapıda özellikle figüratif bezemeden kaçınıldığı izlenimi vermektedir. Bunun nedeni de, dini bir yapıda olması gereken kutsal figürlerin ayak altında sergilenmesinden kaçınılmasıdır. Aynı dönemle ilgili karşılaştırmalar yapmak gerektiğinde figürlerin bilerek ve isteyerek desen dışı bırakıldığı yapılardan karşımıza bir çok örnek çıkmaktadır²¹⁷.

²¹⁶ Y. Demiriz, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri* (2002) 5. Örgü bezek, Bizans kaynaklı olarak yayılmasına ve litürjik anlamlar taşımaya rağmen, doğrudan Bizans ile ilgisi olmayan yer ve dönemlerde de sıkça kullanılmıştır. Özellikle İtalya ve Sicilya'da yaygın olan bu motifin ilk uygulayıcılarından Bizans kökenli ailenin adı Cosmati olduğu için, desen literatürde *Cosmatesque* olarak bilinmektedir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. F. W. Hutton, *The Cosmati* (1950); ayrıca bkz. D. F. Glass, *Studies on Cosmatesque Pavements* (1982). Özellikle Roma St. Clemente Kilisesi bemasına uzanan koridordaki örgü ve Demre örneğine benzeyen dörtlü örgü ve sekizgen yıldız motifleriyle Sessa Arunca S. Pietro Kilisesi zemin döşemeleri için bkz. Glass, *age. Lev. 17*.

²¹⁷ Dönem ve biçim olarak en büyük yakınlık, Betlehem Kutsal Doğum Kilisesi taban mozaiklerinde görülmektedir. Constantinus döneminde imparatorun annesi Helena tarafından yaptırılan bazilika beş neflidir ve Theodosius döneminde yeniden inşa edilirken mozaikler örtülerek taban yükseltilmiştir. Yapılar arasındaki benzerlik inşa sürecinde de görülmektedir. Kutsal Doğum Kilisesi mozaikleri için bkz. E. T. Richmond, *Basilica of the Nativity, Discoveries of the Remains of an Earlier Church*, *The Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine* (1936) 75-81.

6.4.1. Eşkenar Dörtgenler

Basit bir geometrik model olan eşkenar dörtgen, birbirini dar açılarla kesen çizgilerin arasında kalan baklava deseni olarak kolayca ortaya çıkmakta ve ilk kazıma bezekli kalkolitik kaplarla birlikte insan kültürünün bulunduğu her yerde ve her dönemde ortaya çıkmıştır²¹⁸.

2.-3. paneller arasındaki bantta (Lev. 55,1), beşinci panelin doğu kenarında (Lev. 55,2) ve altıncı paneldeki yazıt çerçevelerinde eşkenar dörtgen motifi kullanılmıştır. Beşinci paneldeki eşkenar dörtgen apsise dik, yedinci panelde yazıtı çevreleyen ise apsise yatay olarak konumlandırılmıştır. Beşinci paneldeki eşkenar dörtgen içinde Hz. Süleyman düğümü bulunmaktadır. Eşkenar dörtgenlerin oluşturduğu dar alanlarda da sarmaşık filiz ve yaprakları kompozisyon boşluklarını doldurmak amacıyla kullanılmışlardır.

Ephesos²¹⁹, Sagalassos²²⁰, Silifke²²¹, Anemurium²²², Zeugma²²³, Pergamon²²⁴, Ksanthos²²⁵, Antakya²²⁶, Perge²²⁷, Gemiler Adası²²⁸, Seleukia-Kalykadnos²²⁹, Limyra²³⁰, Sardis²³¹ ve Halikarnassos'ta²³² bulunan mozaiklerde benzer örneklere rastlanmaktadır.

²¹⁸ Ovadiah 1980, 143.

²¹⁹ Yamaçevler'de bulunmaktadır, bkz. Jobst, age. Res. 214.

²²⁰ I. Uytherhoeven, The 2000 Excavations and Restorations at Sagalassos, KST 23, 1, 2002, 18 Res. 8.

²²¹ S. D. Campbell, Roman Mosaic Workshops in Turkey, AJA 83, 1979 Lev. 42 Res. 1.

²²² Campbell, age. Lev. 42 Res. 2; L. C. Smith, Excavation Report, Eski Anamur (Anemurium) 1967, TürkAD 16, 1, 1967, 137 vdd. Res. 13; Frigidarium zemininde, bordürdeki örgü motif içlerinde bulunmaktadır, bkz. G. Huber, Die Restaurierung der Therme 7 A in Anamur, TürkAD 18, 2, 1969, 46 vdd. Res. 2; Palaestranın kuzeydoğusunda tanımlanamayan bir yapının zemin mozaiklerinde, eşkenar dörtgen panel içinde kareler ve siyah eşkenar dörtgen zemin içinde boş beyaz daire bulunmaktadır, bkz. J. Russel, Excavations at Anemurium (Eski Anamur), TürkAD 21, 2, 1972, 163 Res. 9.

²²³ R. Ergeç, Belkis-Zeugma Mozaik Kurtarma Kazısı 1992, MKKS 4, 1993, 357 vdd. Res. 4; Ergeç-Önal, age. 435 Res. 10.

²²⁴ Pergamon Museum'daki 73.No'lu mozaikte, satyr-maenad emblamatalı mozağin bordürlerinde kare ve eşkenar dörtgen motifi birlikte kullanılmıştır, bkz. Kriseleit 1982, 6 Res. 1; "Bau Z" olarak bilinen yapıda, emblamata içindeki silen tasvirini çevreleyen geniş bordür içindeki örnek için bkz. W. Radt, Pergamon 1991, KST 14, 1993, 523 vdd. Res. 9.

²²⁵ Ksanthos'ta bulunan Meleagros ve Atalante mozaigi çevresindeki bordürde kullanılmıştı, bkz. P. Demargne, Fouilles de Xanthos, Rapport sur les Resultats de la Campagne de L'annee 1953, TürkAD 6, 1, 1956, 43 vd.

²²⁶ Levi 1947, İsis Gizemleri Evi'nde (163 Res. 62); Sotcria mozaigi çevresinde (Lev. 68a.b); Gc ve Mevsimler Evi'nde (Lev. 132) bulunmuştur.

²²⁷ Agora kuzey girişi zeminindeki mozaiklerde meanderli bordür içinde bulunmaktadır, bkz. A. M. Mansel, 1972 Perge Kazısı Ön Raporu, TürkAD 21, 1, 1972, 116 Res. 7.

²²⁸ Fethiye açıklarındaki Gemiler Adası'nda Kilise III olarak adlandırılan yapı zemininde bulunmuştur, bkz. Azano, age. 7-11. Osaka Üniversitesi'nin bu bölgede gerçekleştirdiği kapsamlı Erken Bizans yüzey araştırmaları için bkz. S. Tsuji, The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia-Turkey). The First Preliminary Report, Memoirs of the Faculty of Letters (1995).

²²⁹ Ç. Topçu, Seleukia-Kalykadnos 1984 Yılı Kazı Çalışmaları, KST 7, 1985, 517 Res. 11.

²³⁰ Borchardt 1999b, 147 Res. 5-6.

²³¹ Sardis'te paneller içinde hayvan figürleri bulunan mozaik çevresi ikili halat, eşkenar dörtgen ve örgü bandıyla çevrilidir, bkz. M. J. Mellink, Archaeology in Asia Minor, AJA 67, 2, 1963 Lev. 42 Res. 21.

²³² Pedersen, age. 141 Res. 5.

6.4.2. Dik Açılı Dörtgenler

Geometrik kompozisyonlarda en yaygın kullanılan desenler dik açılı dörtgenler, yani kare ve dikdörtgenlerdir. Kare ve dikdörtgen formlar, doğrudan mimari ile de ilişkilidir. Figürlü mozaiklerde de, kompozisyona mekan duygusu kazandırmak amacıyla, figürler veya manzaralar dik açılı şeritlerle çevrilmiş paneller içine alınmışlardır.

Büyük Bazilika taban mozaığının tamamı, bir bütün olarak ince uzun dikdörtgen formlu bir halı gibidir. Tüm taban tasarımı, bu dik açılı düzlemin kendi içinde desen kontrolü ve zenginliği sağlamak üzere bölümlenmesiyle oluşturulmuştur. Ve bu bölümlenme, köşegenlerinden birleşik eş büyüklükteki kareler içinden geçen bir örgü kuşağından oluşan geniş bantla sağlanmıştır. Kuşaktaki kareler, siyah-sarı-beyaz ve siyah-kırmızı beyaz tesseralarla işlenmiş ikili halat örgüsüyle çerçevelenmiştir. Yine de, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci ana panellerde, panelin kendisinden başka ikincil bir dik açılı dörtgen kullanılmadığı görülmektedir. Bu panellerde yaygın motif, örgü bezektir. Örgü motifinin oluşturduğu küçük iç dairelerde, kareler dolgu motifi olarak kullanılmıştır. Ancak bu değerlendirmeler yapılırken, mozaığın oldukça büyük bir bölümünün yok olduğu ve önemli bir bölümünün de temizlenemediği için belgelenemediğini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Kompozisyonun daha küçük bölünmelerle karmaşılaştığı altıncı ve yedinci panellerde ise, dik açılı çok yoğun kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni, taban mozaığının apsise yaklaştıkça dinsel bir işlev kazanması, üzerinde koridorlar ve çerçevelenmesi gereken yazıtlar bulunmasıdır. Ne yazık ki, doğu bölümdeki son iki panelde sağlam kalabilmiş bölümler, her iki paneldeki daha küçük bölünmeler ve onların içindeki daha küçük kutucuklar hakkında bilgi sağlamayacak kadar azdır.

6.4.3. Örgüler-Daireler

Mozaığın bütününde hakim olan unsur, sürekli bir devinim ve sonsuzluk hissi veren dairesel motiflerdir. Nartheks önünden başlayan yaylarla ilk beş paneli tamamen kaplayan bu döngü, dörtgenlerin yoğun olduğu son iki panel içinde de daha küçük örgülerle devam etmektedir (Lev. 56, 1-2). Ana bölümlenmeyi sağlayan kuşak, bir büyük bir küçük dairelerle devinerek sarmallaşan, bunu yaparken de iki boyutlu karelerin bir kolla altına giren, diğer kolla üzerinden geçen mozaikteki tüm renkleri taşıyan iki bantın birbirine sarılıp örülmesiyle oluşturulmuştur. Bu sarılıp ayrılmalar sırasında ortaya çıkan iç daireler de, daha küçük ve

içinde bazen Hz. Süleyman düğümü, bazen kareler, bazen de rozetler bulunan daireciklerle doldurulmuştu²³³.

Büyük Bazilika mozaiklerinde ana motif olan örgü deseni, Akdeniz havzasında özellikle dini mimari içindeki taban döşemelerinde geç antik çağdan başlayarak inanılmaz bir yaygınlığa ulaşmıştır²³⁴. Motifin sık uygulandığı başka bir teknik de opus sectiledir²³⁵.

Örgü motifi örnekleri Anadolu'da, Sinop²³⁶, Ksanthos²³⁷, Pergamon²³⁸, Klazomenai²³⁹, Anamur²⁴⁰, Gemiler Adası²⁴¹, Konya²⁴², Zeugma²⁴³, Halikarnassos²⁴⁴, Ayaş²⁴⁵, Oylum Höyük²⁴⁶, Limyra²⁴⁷, Kıbrıs²⁴⁸, Misis²⁴⁹ ve Antakya'da²⁵⁰ tessellatum mozaiklerde bulunmuştur.

Erken Hıristiyanlık geleneğinde, dinsel yapıların bütün bölümleri sembolik anlamlar kazanmıştır. Hatta kiliselerin ana planı bile eklenen transept bölümleriyle haça dönüştürülmüş, merkezi plan örtüsünde kubbe uygulandığında, gök kubbeyi simgelediği kabul edilmiştir. Bu nedenle, zemin döşemelerine de sembolik anlamlar yüklemeye

²³³ Torba Manastırı'nda, sayılan motiflerinin tümünün bir arada bulunan taban mozaïği için bkz. Özet, age. 46 Res. 9.

²³⁴ Ovadiah bu motifin kökenini Pompeii ve Spoleto kentleri olarak gösterir bkz. Ovadiah 1980, 154 Res. 50 J 1.

²³⁵ Prof Demiriz, kitabının tamamında Akçaabat, Bursa, Dercic, İmralı, Aya Sofya, Kariyc-Khora, Pammakaristos Manastırı, Pantokrator Kilisesi, Studios Bazilikası, Bakırköy, İznik, Konya ve Trabzon'dan örnekler vermektedir, bkz. Demiriz, age.

²³⁶ Tatlıcan, age. 333-341 Res. 25; Hill, age. Lev. 30a. b, 220 Res. 1.

²³⁷ Metzger, age. 61-65 Res.10 (söve kabartmaları üzerinde, içinde rozetlerle); R. Proudhomme, *Le Decor Geometrique de la Mosaique Romaine, Repertoire Graphique et Descriptif des Compositions Lineaires et Isotropes*, Paris (1985) 133 Lev. 82 h, 368 Lev. 235 a; M.-P. Raynaud, *Le Decor Geometrique de la Mosaique Romaine, Repertoire Graphique et Descriptif des Compositions Lineaires et Isotropes* (2002) 116 Lev. 311a-c.

²³⁸ Pergamon Museum'da sergilenen Quadrigalı Poseidon Mozaïği'ni çevreleyen, ikili halat kuşaklı örgü bezeğin oluşturduğu 32 daire içinde cyaletlerin personifikasyonları betimlenmiştir, bkz. Krislcit 1982 Res. 55.

²³⁹ Berlin Pergamon Museum'da bulunan Klazomenai pişmiş toprak lahdinin uzun kenar bordürü, Anadolu'da bu motifin ilk örneklerinden biri olarak bilinmektedir, bkz. Bingöl 1997 Res. 35.

²⁴⁰ Frigidarium zemininde bulunmuştur, bkz. Huber, age. 46-50 Res. 2.

²⁴¹ Gemiler Adası'nda Kilise III zemininde bulunmuştur, bkz. Azano, age. 7-11.

²⁴² Mertek, age. 39vdd. Res. 14. 21.

²⁴³ Zeugma'da, benzerleri K. Afrika'da bulunan sekizli örgünün güzel bir örneği bulunmaktadır, bkz. Ergeç, age. 321 vdd. Res. 7.

²⁴⁴ Palaestra ortasındaki örgü motifi, Zeugma ve K. Afrika sekizli örgülerinin benzeri olarak Anadolu'da en son bulunan örnektir, bkz. Özet, age. Res. 9.

²⁴⁵ Proudhomme, age. 133 Lev. 82a.

²⁴⁶ Oylum Höyük'ün en üst tabakasında yaklaşık 20 cm. derinlikte bir Erken Bizans kilisesine ait son derece iyi korunmuş mozaikler bulunmuştur ve ana motif, sarmaşık bordürüyle çevrilmiş örgülerden oluşmaktadır, bkz. Özgen - Helwing - Engin, age. 230 Res. 5-6.

²⁴⁷ Borhardt 1999a, 147 Res. 2; Borhardt 1999b, 112 Res. 47.

²⁴⁸ Kıbrıs Nea Paphos'ta, figürlü mozaïği çevreleyen örgü bordür ikili halattan oluşmuştur, bkz. S. Muth, *Eine Kultur Zwischen Veränderung und Stagnation, Epochenwandel? Kunst und Kulturzwischen Antike und Mittelalter*, 2001, 106 Res. 21.

²⁴⁹ L. Budde, *Antike Mosaiken in Kilikien, Band I, Frühchristliche Mosaiken in Misis-Mopsuestia*, Recklinghausen (1969) 62 Res. 29; 63 Res. 30.

²⁵⁰ Levi 1947, 317 Res. 132, Lev. 68a. b Soteria'nın çevresinde; Lev. 130a-d Philia Evi'nde; Lev. 135 Phoениks Evi'nde; Lev. 132 Gece ve Mevsimler Evi'nde bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Proudhomme, age. 133 Lev. 82 c.

çalışıldığı, zeminlerde sularla çevrili dünyanın, ya da cennet nehirlerinin yansıttığı düşünülebilir²⁵¹.

Bazı araştırmacılar bu sembolizm konusunu tartışmışlardır. Örneğin E. Unger Ayasofya'da imparatorların taç giydiği örgülü sectilenin Zodyak sembolleri taşıdığını, hatta apsise yakın olan üçlü örgünün “*Kutsal Üçleme*”yi simgelediğini ileri sürmüştü²⁵², M. Schneider bu fikre katılmayarak bu motiflerin sadece litürji gereği işlenmiş olduğunu belirtmiştir²⁵³. B. Karamağaralı ise, iç içe daireler, merkezden dışarı doğru sekiz - oniki kollu çubuklar içeren tekerlek benzeri yuvarlaklar, içi geometrik ağ ile doldurulmuş madalyonlar, çarkifelekler ve rozetler gibi motiflerin büyü ve yaşam gücünü simgeleyen, fizikötesi bir felsefenin ürünü olduğunu, kozmik anlamlar içerdiğini belirterek, özellikle sekizgen yıldızlar ile iç içe dairelerin evreni, gökyüzünü, sonsuzluğu simgelediğini de eklemektedir²⁵⁴.

6.4.4. Dalga Motifi

Mozaik sanatının en eski ve vazgeçilmez öğelerinden biri dalga motifidir. Deniz dalgası olarak isimlendirilen motif, genellikle iki renklidir ve antik çağda tekstilden mimariye, metal işçiliğinden seramiğe dek, güzel sanatların bir çok dalında bordür-çerçeve ya da kenar suyu olarak yaygın kullanım görmüştür²⁵⁵.

Bazilikadaki dalga motifi, nartheks önündeki yarım daire yayı oluşturan bant içinde ve altıncı-yedinci panelleri ayıran şerit olarak, kırmızı-beyaz ve siyah-beyaz tesseralarla, iki renkli işlenerek kullanılmıştır (Lev. 57, 1-2).

Ovadiyah dalga motifinin İ.Ö. 700'lerde Arcevia-İtalya'da ortaya çıktığını²⁵⁶, Robinson ise seramiklerdeki spiral bezeklerden geliştiğini öne sürmektedir²⁵⁷. Ancak çok basit bir şekilde yükselen ve her bölgede görülen dalga imgesini zorlaştırmaktan başka bir kanıt getirmedikleri için bu önerilerin kabul edilmesi zordur.

Anadolu'da dalga motifli mozaikler görülen yerler arasında, Antakya²⁵⁸, Sagalassos²⁵⁹, Aizanoi²⁶⁰, Erythrai²⁶¹, Assos²⁶², Tarsus²⁶³, Ephesos²⁶⁴, Anemurium²⁶⁵, Pergamon²⁶⁶,

²⁵¹ Ayasofya'daki örgü için bkz. Demiriz, agc. 118.

²⁵² E. Unger, Das Weltbild Mosaik der Sophienkirche in Konstantinopel, FuF 11, 1935, 445 vd.

²⁵³ A. M. Schneider, Byzanz (1935) 34 vd.

²⁵⁴ B. Karamağaralı, İç içe Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan (1993) 249 vdd.

²⁵⁵ Ovadiyah 1980, 114.

²⁵⁶ Ovadiyah 1980, 114.

²⁵⁷ D. M. Robinson, Excavations at Olynthus XII (1946) 341 vd.

²⁵⁸ Kırmızı Döşeme Evi'nde bulunmuştur, bkz. Levi 1947, 69 Res. 28. Antakya mozaiklerinde paneller içinde düzenlenmiş mitolojik sahnelerin nerdeyse tamamında bordür olarak ikili halat veya deniz dalgası kullanılmıştır.

Amisos²⁶⁷, Sinop²⁶⁸, Pompeiopolis²⁶⁹, Sebastopolis²⁷⁰, Seleukia-Kalykadnos²⁷¹, Kyme²⁷², Nymphaios Arsameiası²⁷³, Samosata²⁷⁴, Zeugma²⁷⁵ kentleri sayılabilir.

6.4.5. İkili Halat

Birbirine sarılmış değişik renklerde iplerden yapılmış iki sarmal halattan meydana gelen motifin kökeni çok erken dönemlere dek uzanmaktadır. Mezopotamya'da özellikle dörtgen çerçevelerde sık kullanılmıştır²⁷⁶.

Büyük Bazilika'da, halatlar biri siyah-sarı-beyaz, diğeri siyah-kırmızı-beyaz olarak bölümleyici bant içindeki karelerin tümünde, paneller ya da eğriler oluşturan bantların içinde yaygın motif olarak kullanılmıştır (Lev. 58, 1-3).

Anadolu'da en erken Klazomenai'de²⁷⁷ pişmiş toprak lahitler üzerinde görülen ikili halat motifinin de, Ephesos²⁷⁸, Pergamon²⁷⁹, Sardis²⁸⁰, Anemurium²⁸¹, Keramos²⁸²,

²⁵⁹ Bouleuterion avlusuna inşa edilmiş olan 5. yy. kilisesinin en iç bordürü dalga motifinden oluşmaktadır, bkz. M. Waelkens, The 1998-1998 Excavation and Restoration Season at Sagalassos, KST 22, 2, 2001, 176 Res. 3-4.

²⁶⁰ Meydankıran kompleksinin "E" mekanında, ortadaki dörtlü paneli çevreleyen bordürde bulunmuştur, bkz. R. Naumann, Die Ausgrabungen in Aizanoi 1981, KST 4, 1982, 192 Lev. 3.

²⁶¹ Bouleuterion zemininde bulunmuştur, bkz. Bingöl 1997 Lev. 8.3 Res. 51.

²⁶² Athena Tapınağı'nda kullanılmıştır, bkz. Ovadih 1980, 114.

²⁶³ Tarsus'ta 1936 yılında bulunan 6 Hellenistik evden birinin tabanında ortaya çıkan mozaik çakıl taşlarıyla yapılmıştır, bkz. Bingöl 1997, 80 vd. Res. 52-53; Tarsus'ta panellerinin tümünde bordür olarak dalga motifini kullanan başka bir mozaik için bkz. S. Keskil, Tarsus Mozayığı ve Özellikleri, TürkAD 15, 2, 1966, 67 vdd. Res. 1-6.

²⁶⁴ St. John Bazilikası mozaiklerindeki dalga motifini için bkz. F. Van der Meer-C. Mohrmann, Bildatlas der Christlichen Welt, Amsterdam (1959) Res. 511.

²⁶⁵ L. C. Smith, Excavation Report, Eski Anamur (Anemurium) 1967, TürkAD 15, 1, 1967 Res. 11.

²⁶⁶ Radt, age. Res. 12; Asklepion'daki Erken Hellenistik mozaik, Anadolu'daki en erken dalga motifini örneklerinden biridir, bkz. Bingöl 1997 Res. 45; Poligonal tesserahı mozaik de yukarı agoranın güncybatısındaki hamamda bulunmuştur, bkz. Bingöl 1997 Res. 56.

²⁶⁷ M. Akkaya, Amisos Antik Kenti Kurtarma Kazısı, MKKS 3, 1993, 206 vdd. Res. 5-6.

²⁶⁸ Çiftlik Kilisesi'nde iki dalga bordürü arasında Hz. Süleyman düğümü yerleştirilmiştir ve oluşturulan bu geniş üçlü bordür merkezinde örgü motifli panel bulunmaktadır, bkz. Hill, age. Lev. 30a-b.

²⁶⁹ IV. yy.ın ilk çeyreğine tarihlenen mozaiklerde paneller çevresindeki bordürlerde kullanılmıştır, bkz. Yaman, age. 63 vdd. Res. 17.

²⁷⁰ Özcan, age. 261 vdd. Res. 29.

²⁷¹ Ganymedes'in kaçırılışını konu alan emblemata çevresinde bordür olarak kullanılmıştır, bkz. Topçu, age. 517 Res. 11.

²⁷² Dalga ile çevrili yunuslu mozaik bilinen en erken siyah-beyaz çakıl taşı örneklerdendir, bkz. Bingöl 1997, 82 Res. 54-55.

²⁷³ Hierothesion'da bulunmuştur, bkz. Bingöl 1997, 108 Res. 73-74.

²⁷⁴ Üç boyutlu kareleri çevreleyen bordür Hellenistik döneme tarihlenmektedir, bkz. Bingöl 1997, 108 Res. 75-76.

²⁷⁵ Eroslu Yunus kompozisyonunda çevre bordürüdür, bkz. C. A. Reynal, 2000 Zeugma Works, KST 23, 1, 2001, 461 Res. 15.

²⁷⁶ R. P. Hinks, Catalogue of the Grek, Etruscan and Roman Paintings and Mosaics in the British Museum (1908) Lev. 57.

²⁷⁷ Bingöl 1997 Res. 35.

²⁷⁸ Jobst, age. Res. 214.

Aphrodisias²⁸³, Pamphylia Seleukeiası²⁸⁴, Limyra²⁸⁵, Sagalassos²⁸⁶, Antakya²⁸⁷, Zeugma²⁸⁸ gibi antik merkezlerde yaygın kullanımı olmuştur²⁸⁹.

6.4.6 Hz. Süleyman Düğümü

Büyük Bazilika mozaiklerindeki Hz. Süleyman düğümü motifi, siyah-sarı-beyaz ve siyah-kırmızı-beyaz olmak üzere üç renkli tesseralarla yapılmış, zincir baklası şeklindeki iki oval halkanın birbirine geçmesinden oluşmuştur ve özellikle örgülerin oluşturduğu daireler içinde dolgu motifi olarak kullanılmıştır (Lev, 55,2; Lev. 59, 1-2). Hz. Süleyman düğümü, literatürde zincir düğüm, aşık düğümü, sonsuz düğüm olarak da bilinmektedir²⁹⁰.

Ovadiah'a göre, İ.Ö. 1. yy.dan itibaren İtalya'daki birkaç merkezde görülmeye başlaması, yerel sanatçılar tarafından yaratılmış olduğunu düşündürmektedir ve ilginç olarak sadece mozaik sanatına özgü bir motiftir²⁹¹. Düğüm motiflerinin bazı örnekleri, Herakles ya da İskender düğümü olarak İ.Ö. 4. - 3. yy.larda özellikle takılarda yoğun olarak kullanılmıştır. Herakles düğümün ikonografisi tam olarak bilinmemektedir. Kökeninin İ.Ö. 2. binde Mısır'da bulunduğu ise örneklerle kanıtlanmıştır²⁸⁵. Ancak hastalık ve kötülöklere karşı özellikle evlenmemiş genç kızları koruduğuna inanılan düğüm, takılarda süs unsuru ve nazarlık olarak kullanılmıştır²⁹². Mozaik bordürlerinde görülen üçlü, dörtlü halatlarla; düğümlerden oluşan zincir motiflerinin ya da serbest duran Hz. Süleyman düğümlerinin de, koruyucu (apotropeik) amaçlı olarak kullanıldıkları düşünülebilir.

²⁷⁹ Pergamon Museum'da Poseidon ve Eyaletler Mozağinde bulunmaktadır, bkz. Kriseleit, age. Res. 55; Ovadiah 1980, 110.

²⁸⁰ Hanfmann - Detweiler 1961 Lev. 37 Res. 19.

²⁸¹ Mezar I B 16'da bulunmuştur, bkz. Rosenbaum, age. 139 Res. 6; L. C. Smith, Excavation Report, Eski Anamur (Anemurium) 1967, TürkAD 16, 1, 1967 Res. 9; Huber, age. Res. 2; Russel, age. 163 Res. 9.

²⁸² Ruggieri 2003 MH 10-11c.

²⁸³ 5. yy.a tarihlenen Piskopos Sarayı Batı Odası tabanındaki mozaikte kullanılmıştır, bkz. K. T. Erim, Aphrodisias 1965 Campaign, TürkAD 15, 1, 1966, 59 vdd. Res. 3.

²⁸⁴ Pamphylia Seleukiası'nda bulunan ve Antalya Müzesi'nde sergilenmekte olan Bilgeler Mozaği'nde, portrelerin çerçevesinde kullanılmıştır, bkz. Bingöl 1997, 123 Res. 88.

²⁸⁵ Borchardt 1999a, 147 Res. 2.

²⁸⁶ Waelkens, Bazilika mozaiklerinin 4. yy.ın ikinci yarısında popüler olan çok renkli bordürleri ile, Suriye ve Antakya mozaikleri arasında benzerlikler kurmaktadır, bkz. Waelkens 1992 Res. 9.

²⁸⁷ Levi 1947. Kitabın çeşitli yerlerinde, özellikle figüratif mozaiklerin çoğunda deniz dalgası ile birlikte ana bordür motiflerinden biri olarak kullanılmış olduğu görülmektedir.

²⁸⁸ Zosimos imzalı kompozisyonun çevre bordürü için bkz. Reynal, age. 461 Res. 15.

²⁸⁹ Ovadiah 1980, 114 vdd.

²⁹⁰ R. Field, Geometric Patterns from Roman Mosaics (2002) 63.

²⁹¹ Ovadiah bu motifin ilk olarak Pompeii ve Spoleto'da görüldüğünü de belirtmektedir, bkz. Ovadiah 1980, 142.

²⁸⁵ M. Pffrommer, Untersuchungen zur Chronologie früh- und hochhellenistischen Goldschmucks, IstForsch 37, 1990, 4.

²⁹² Herakles düğümü ile ilgili örnekler için bkz. Ç. Uygun, Patara Geç Helenistik-Roma Dönemi Takıları, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi (Antalya 2000)

Hız. Süleyman düğümü Anadolu mozaiklerinde yaygın bir motiftir ve benzer örnekleri Antakya²⁹³, Bergama²⁹⁴, Sinop²⁹⁵, Plateia Petra (Gördes)²⁹⁶, Ksanthos²⁹⁷, Sardis²⁹⁸, Anemurium²⁹⁹, Perge³⁰⁰, Ephesos³⁰¹, Knidos³⁰², Sinop³⁰³, Halikarnassos³⁰⁴, Limyra³⁰⁵ ve Amisos'ta³⁰⁶ bulunmaktadır³⁰⁷. Örnekler incelendiğinde, bu motifin genellikle eşkenar dörtgenler ve örgülerle birlikte oluşturulmuş kompozisyonlar içinde kullanıldığı görülmektedir.

6.4.7. Rozetler

Birinci ve ikinci panellerde, örgülü mozaığın dairesel döngüleri içinde oluşan boşlukların bazılarında, özellikle büyük daireler içinde rozetler kullanılmıştır. Dört ya da altı yapraklı rozetlerde mozaikteki beş rengin tamamı kullanılmıştır (Lev. 53; Lev. 60, 1-2).

Rozet motifi, ilk Mezopotamya seramiklerinde ortaya çıkmaktadır³⁰⁸. Ve seramik sanatının doğup yayıldığı her bölgede dört yapraktan 32 yaprağa dek çeşitlilik gösteren rozetler³⁰⁹, özellikle dairesel alanların bezenmesinde, taban mozaiklerinin yaygın motiflerinden biri olarak, Mezopotamya'dan Mısır'a, Anadolu'ya, Yunanistan'a ve İtalya'ya dek yayılmışlardır³¹⁰. Rozet motifinin kullanım alanı da oldukça geniştir. Bu motif döşemelerde, vazo resimlerinde, tekstilde, metal işçiliğinde ve lahitlerde sık kullanılmış olup, mozaik zeminlerde kullanılmaya başlaması, mozaiklerin mimariyle ilişkisinden kaynaklanmış

²⁹³ Levi 1947, Lev. 124 House of Buffet Supper; Lev. 132 Ge ve Mevsimler Evi; Lev. 135 Phoenix Evi ve Lev. 109 Isis Gizemleri Evi'nde bulunmuştur.

²⁹⁴ Bau "Z" de geniş bordür içinde eşkenar dörtgenlerle dönüşümlü olarak kullanılmıştır, bkz. Radt, age. Res. 9; Çok ilginç bir benzerlik olarak, aynı sanatçı elinden çıkmışçasına benzer bir kompozisyon Timgad-Cezayir'de bulunmaktadır, bkz. Proudhomme, age. 182 b.

²⁹⁵ Tatlıcan, age. 333 Res. 19a; Hill, age. Lev. 30a. b, 220 Res. 1.

²⁹⁶ Manisa yakınlarında bulunan, kenar bordürü içindeki Hız. Süleyman düğümleri yunuslarla dönüşümlü kullanılmış döşeme Gordion mozaikini çağrıştırmaktadır, bkz. H. Dedeoğlu, Lydia'da Bir Kilise Kazısı (Ön Rapor), MKKS 4, 1994, 193 Res. 3.

²⁹⁷ Antalya Müzesi'nde sergilenen Meleagros ve Atalante mozaik bordüründe kullanılmıştır, bkz. Demargne, age. 43 vd.

²⁹⁸ Sardis hamam kompleksinde bulunmuştur, bkz. Hanfmann - Detweiler 1961 Lev. 37 Res. 19; Sinagog örneği için bkz. G. M. A. Hanfmann - A. H. Detweiler, Excavations at Sardis 1966, TürkAD 15, 1, 1966 Res. 24-25.

²⁹⁹ Frigidarium bordüründe bulunan Hız. Süleyman düğümü örneği için bkz. Huber, age. Res. 2.

³⁰⁰ Agora giriş mozaiklerindeki örnekler için bkz. Mansel, age. 116 Res. 7.

³⁰¹ Yamaçevlerde bulunan örnekler için bkz. Jobst, age. 198 Res. 81-83.

³⁰² "E" Kilisesi'nin serbest tasarımı zemininde bulunan örnekler için bkz. Love, age. 104 Res. 31-34.

³⁰³ Tatlıcan, age. Res. 19a.

³⁰⁴ Pedersen, age. 140 Res. 4.

³⁰⁵ Limyra'da bulunan mozaikteki Hız. Süleyman motifi benzerlerinden farklıdır: İç içe geçmiş iki oval halka yerine iki dikdörtgenden oluşmaktadır, bkz. Borchardt 1999a, 147 Res. 5-6.

³⁰⁶ Yaman, age. Res. 17; Amisos mozaik hakkında geniş bilgi için bkz. L. Şahin, Amisos Mozaik, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi (Konya 2001)

³⁰⁷ Bingöl 1997, 22 Res. 87.

³⁰⁸ W. Andrae, Coloured Ceramics from Ashur (1925) Res. 1-4.

³⁰⁹ Hinks, age. 50 vd.

³¹⁰ Ovadiah 1980, 176.

olmalıdır. Çiçeği andıran rozetlerin en yaygın olarak kullanıldığı alan ise vazoların resimleri olmuştur³¹¹.

Anadolu'da rozet motifinin başarıyla uygulandığı yerler arasında Antakya³¹², Haraba³¹³, Silifke³¹⁴, Tarsus³¹⁵, Pergamon³¹⁶, Ksanthos³¹⁷, Ephesos³¹⁸, Kyme³¹⁹, Anemurium³²⁰, Halikarnassos³²¹, Sinop³²² ve Priene³²³ gibi merkezleri sayabiliriz.

6.4.8. Düz Şeritler

Mozaiklerin her bölümünde, özellikle tekil motifleri çerçevelemek, kompozisyonları sınırlamak ve bezemeyi kontrollü bir şekilde gerçekleştirebilmek için sanatçıların yaygın kullandığı şeritler, çok çeşitli renk ve şekillerde çok değişik kombinasyonlarla bir arada kullanılabilirler. Genişlikleri de kompozisyonlara ve kullanılan tessera boyutlarına göre değişiklik gösteren şeritler bölgesel özellikler göstermeyip, mozaik sanatının genelinde sanatçılar tarafından yaratılmış desenlerdir.

6.4.9. İç içe Geçmiş Karelerden Oluşan Sekizgen Yıldız.

Pisidya Antiokheiası taban mozaiklerinde, yaygın motiflerin arasında, kompozisyona yabancı, özgün motifler de bulunmaktadır. İkinci panel içinde, örgülerin oluşturduğu bir dairede dolgu motifi olarak karmaşık bir şekilde birbiri içinden geçen iki karenin oluşturduğu sekizgen yıldız bu duruma örnektir (Lev. 61, 1-2). Bu tür seyrek görülen motifler, mozaiklerin hangi bölge sanatından etkilendiği ya da gezgin sanatçıların ayak izlerinin takibi açısından her yerde sıklıkla rastlanan desenlerden daha yararlı olmaktadır.

³¹¹ Ovadiah 1980, 177.

³¹² Levi 1947, 32 Res. 12, Takvim Evi'nde; 427 Res. 162, D Hamamı'nda; Lev. 47d, E Hamamı'nda bulunmuştur.

³¹³ Adıyaman Besni Haraba mezrasında, bir ev avlusunda bulunmuştur, bkz. E. Yener, Haraba Mozaikleri Kurtarma Kazısı 1991-1992, MKKS 4, 199, 381 Res. 5.

³¹⁴ Campbell, age. Lev. 42 Res. 4.

³¹⁵ Budde, age. Lev. 121-123.133; Ovadiah 1980, 176; Tarsus'taki erken örnek, Kyme örneğiyle benzeşmektedir, karşılaştırmak için bkz. Bingöl 1997, 80 Res. 52.

³¹⁶ Bingöl 1997, 74 Res. 45; 122 Res. 87; Ovadiah 1980, 176.

³¹⁷ Doğu Bazilikası mozaiklerinde bulunan örnekler için bkz. Metzger, age. Res. 10.

³¹⁸ Proudhomme, age. 367b; St. John Bazilikası zemininde bulunan örnekler için bkz. Van der Meer-Mohrmann, age. Res. 511.

³¹⁹ Bingöl 1997, 82 Res. 55.

³²⁰ Anemurium'da bulunan iki örnek de altı yapraklıdır, bkz. Smith, age. Res. 9-11.

³²¹ Pedersen, age. 140. Res. 4.

³²² Tathcan, age. Res. 20.

³²³ Bu mozaik Anadolu'da İ.Ö. 3. yy.a tarihlenen erken örneklerden biridir ve poligonal tesseralardan oluşmuş siyah-beyaz rozet motifi içermektedir, bkz. Bingöl 1997, 77 Res. 87.

İç içe geçmiş kareler motifi Anadolu kilise zeminlerinde yaygın kullanılmamıştır. Araştırmamız sırasında sekiz köşeli yıldız motifinin benzerine, Antakya³²⁴, ve Misis'te³²⁵, Hierapolis'te³²⁶, örgü bezekli başka bir kare ile aynı panel içinde Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde³²⁷, Sultanahmet Bukoleon-Sahil Sarayı'nda³²⁸ ve Keramos-Gökova'da mermer sütun başlıkları üzerinde³²⁹ rastlanmıştır ki, sayılan son üç yerdeki kalıntılar da Orta Bizans Dönemi'ne aittir.

³²⁴ Levi 1947, Lev. 68, Soteria çevresinde ve diğer sekizgen emblematalar çevresinde; Lev. 97, içinde sekizgen rozetle birlikte kullanılmıştır.

³²⁵ Raynaud, age. 89, Budde, age. 61 Res. 28.

³²⁶ Martyrion'daki kilit taşı üzerinde kabartma olarak kullanılan sekizgen yıldız için bkz. Stierlin, age. 39 Res. 17.

³²⁷ Demiriz, age. 30.

³²⁸ Bukoleon zeminindeki yıldız ile birlikte, İmrahor Camii (Studios Bazilikası) zeminindekilere benzer örgü bezekli opus sectileler de bulunmuştur, bkz. N. Asgari, İstanbul Temel Kazılarında Haberler 1983, AST 2, 1983 Res. 16.

³²⁹ Ruggieri 2003, 307 AA 108-109.

7. DEĞERLENDİRME

7.1. Mozaik Atölyeleri Sorunu

1950’li yıllardan günümüze yoğunlaşan kazılar sırasında Trakya, Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki mozaikler bulununcaya dek, Türkiye’de sadece İstanbul ve Antakya mozaikleri tanınmaktadır. Son 20 yıl içinde, özellikle müzelerin gerçekleştirdiği kazılar sonucunda Anadolu’nun her yerinde bir çok yeni mozaik bulunmuştur. Ne yazık ki, müzelerin yaptığı çalışmalar daima acil kurtarma çalışmaları olduğu için, kazı sırasında geniş dokümantasyon yapılamadığından, bulunan yeni mozaikler hakkında da yeterli yayın yapılamamıştır. Eldeki bilgiler de kazı sonuç raporlarıyla sınırlı kaldığından, Türkiye mozaikleri hala tam olarak tanınmamaktadır³³⁰. Bu konuda araştırmalara başlayan S.D. Campbell’in 1977 yılında yayınladığı makalede kullandığı “The Corpus of Mosaic Pavements in Turkey” başlığına rağmen, içerik Orta-Güney Anadolu kıyıları ile sınırlı kalmıştır³³¹. 1988-1989 yılları arasında var olduğu anlaşılan “Küçük Asya Mozaiklerini Araştırma Komisyonu”nun 1991 faaliyet raporundan da, faaliyetin İstanbul Büyük Saray mozaikleriyle sınırlanmış olduğu anlaşılmaktadır³³².

Erken Hıristiyanlık Dönemi mozaikleri genellikle dinsel yapılarda, yani bazilikal planlı kiliselerde bulunmaktadır çünkü bu dönemde sanat işlevseldir ve dinin hizmetindedir³³³. Bazilikalının mimari özellikleri, ağır finansman gerektirmeyen, çok sayıda gerçekleştirilen bölgesel yüzey araştırmaları sayesinde oldukça iyi bilinmektedir. Ancak bu araştırmalar sırasında da kazı yapılamadığı için, sonuçlar mimari özelliklerle sınırlı kalmakta ve bazilikalarla, sahip oldukları mozaiklerin ilişkileri, diğer bölgelerle etkileşimleri, hatta dinsel sanatın öncül Roma sanatıyla olan etkileşimleri de tam olarak anlaşılamamaktadır.

Anadolu’nun bilinen bölgelerindeki mozaikler genelde yaygın bordür örnekleriyle sınırlandırılmış basit mitolojik panellerden ve geometrik desenler içindeki tekil figürlerden oluşmakta iken, Güneydoğu Anadolu’da yeni bulunan örnekler çok zengin bordür bezekleri

³³⁰ Campbell atölyeler sorununu ve ortaya çıkan belirsizliğin nedenlerini irdelerken, mozaikler hakkında “sonları sanat pazarında bitmezse” diye temenni eklemektedir, ki bu 1970’li yıllardan 2000’li yıllara gelindiğinde özellikle Güney-Güneydoğu Anadolu mozaiklerinin akıbetlerinde fazlaca değişim olmadığını göstermektedir, bkz. S. D. Campbell, “Roman Mosaic Workshops in Turkey, AJA 83, 1979, 287-292.

³³¹ Bu çalışma Hellenistik dönemden İustinianus dönemi sonuna dek Türkiye mozaiklerini belgeleme amacıyla başlatılmış ancak İçel, Anamur, Silifke, Mut, Gaziantep, Antalya, Gazipaşa, Adana, Anavarza, Kadirli, Karlık, Ayaş ve Yumurtalık ile sınırlı kalmıştır, bkz. S. D. Campbell, The Corpus of Mosaic Pavements in Turkey, TürkAD 24, 1, 1977, 221 vd.; Gough söz konusu bölgede, özellikle Karlık ve Ayaş mozaiklerinde yoğun bir Suriye etkisi bulunduğunu öne sürmektedir, bkz. M. Gough, The Emperor Zeno and Some Cilician Churches, AnatSt 22, 1972, 212.

³³² W. Jobst, Küçük Asya Mozaikleri Araştırma Komisyonu Faaliyet Raporu 1988-1989, AST 8, 1991, 419 vdd.

³³³ M. Grant, Roma’dan Bizans’a, Z. Z. İlkelen (çev.), (2000) 97 vd.

içinde geniş konulu mitolojik sahnelerden oluşmaktadır. İlk akla gelen Zeugma'da, son birkaç yıl içinde bulunan ve henüz kapsamlı olarak yayınlanmayan mozaikler, Anadolu'daki gezici sanatçılar ya da Anadolu dışında Cebelitarık'a dek uzanan bölgelerle desen etkileşimleri ve atölyeler hakkında söylenebileceklerin tümünü etkileyip değiştirebilecek özellikler taşımaktadır.

Roma'nın İtalya gücünü yansıtmak üzere kurulup geliştirilmiş, Pisidya Antiokheiası gibi bir koloni başkentinin bile tamamı toprak altındadır ve bilinen birkaç yapısı da –ki bazilika bunlardan biridir- henüz tam olarak araştırılamamıştır. Sadece Büyük Bazilika'da ortaya çıkarılan mozaikteki desen örneklerinin Kuzey Afrika, Ortadoğu örnekleri ile olan benzerlikleri bile, atölyeler sorununun ciddi olarak cevaplanabilmesi için, zamana ve emeğe dayalı geniş bir ekip çalışması yapılması gereğini ortaya çıkarmaktadır.

7.2. Karşılaştırmalar

Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilika mozaikleriyle ilgili en dikkate değer yayını hazırlayan Kitzinger, mozaiklerdeki oldukça "sıradan" bulunduğu motiflerin benzerlerinin İstanbul, Betlehem ve Daphnousion'da bulunduğunu belirtir³³⁴. Bu örneklerden İstanbul Vilayet Binası karşısında bulunanlar incelendiğinde, benzerliklerin az olduğu görülmektedir³³⁵. Kitzinger'in bu vargısını değerlendirirken, makalenin ilk kez yayınlandığı 1974 yılından bu yana yüzlerce yeni mozaik örneği daha bulunduğunu göz önüne almak gerekir. Betlehem Kutsal Doğum Kilisesi mozaikleri de orta nefte iyi korunmuş olarak bulunmuşlardır³³⁶. Theodosius döneminde yükseltilmiş olan tabanda günümüzde bırakılan açıklıklardan mozaik bir bölümü görülebilmektedir ve ana kompozisyon paneller içindeki örgüler ve diğer geometrik motiflerden oluşan mozaik, Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilika mozaikleriyle benzerlikler göstermektedir³³⁷. Daphnousion Bazilikası plan olarak Betlehem

³³⁴ Kitzinger 2002, 305.

³³⁵ Kitzinger'in karşılaştırma örneği olarak gösterdiği mozaiklerde eşkenar dörtgen ve daireler arasında stilize bitki dalları ve çeşitli ince örgüler bulunmaktadır ama benzerlikler bundan ibarettir, motiflerin tam benzerleri bulunmamaktadır, bkz. R. M. Harrison - G. R. J. Lawson, İstanbul Vilayet Binası'nın Karşısındaki Mozaikler, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı (1966) Lev. 58-59.

³³⁶ Kutsal Doğum Kilisesi planı için bkz. J. Gypfel, Geschichte der Architektur. Von der Antike bis Heute (1996) 14 vd.

³³⁷ Richmond, age. 75 vdd. Lev. 35-36'da plan üzerindeki çizimlerde, ikili halat ve dalga bantlarıyla sekizgen paneller oluşturulduğu ancak ağırlıklı geometrik motifler kullanılmasına rağmen, bitkisel bordürler ve kuş figürlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, kompozisyonun ortalarında, cennet bahçelerini simgeleyen asma dalları ve üzüm salkımları da bulunmaktadır. Hazreti Süleyman düğümü ise daha girift bir biçimiyle kullanılmıştır, Lev. 42'de Hz. Süleyman düğümü küçük paneller içinde kullanılmıştır, Lev. 44'de meyveler de bulunan bitkisel bordür içinde ince bir örgü bandı, dışta yine örgü bandı bulunmaktadır ve bu kompozisyon en dışta deniz dalgası ile sınırlanmıştır, Lev. 46-47'de ise, dikine kareler arasında yine dik kareler içine yerleştirilmiş Hz. Süleyman düğümleri bulunmaktadır.

Kutsal Doğum Kilisesi'ni andırmaktadır. Her iki yapı da anıtsal, transept planlı yapılardır ve aynı döneme tarihlenmektedirler. Daphnousion Bazilikası mozaikleri de orta nefte iyi korunmuş durumdadır. Kompozisyon, üçlü zincir bandıyla bölünmüş üç ana panel içindeki iç içe daire örgüleri ve dörtlü rozetlerden oluşmaktadır³³⁸.

Bordür ve dolgularda kullanılan geometrik bezeklerden farklı olan ana motiflerin benzerleri, örneğin örgü motifleri Dougga (Tunus), Umm-Queis Gadara (Ürdün), Clunia-Casterjon (İspanya), Ravenna (İtalya), Karpathros-Nikopolis (Yunanistan), Deir-el-Azar (Filistin), Houad (Suriye), St. Sever ve St. Emilion (Fransa)'da bulunmaktadır³³⁹. Bu yayılım baklava şeklindeki eşkenar dörtgenler için de söz konusudur³⁴⁰.

İç içe geçmiş karelerden oluşan sekiz köşeli yıldızın bulunduğu yerleşimler araştırıldığında, bu motife, Ghine (Libya)³⁴¹, Madaba (Ürdün)³⁴², Apameia³⁴³, Hama (Suriye)³⁴⁴, Trier (Almanya)³⁴⁵ ve Bignor (Britanya)³⁴⁶, gibi birbirinden çok uzak, farklı merkezlerde rastlanmaktadır.

Bunlara son yıllarda katılan Torba (Halikarnassos) ve Zeugma örnekleri de eklendiğinde, Büyük Bazilika zemin mozaiklerinde bulunan örgü ve yıldız motiflerinin kökenlerinin Güney Akdeniz'de Kuzey Afrika kıyıları ve Doğu Akdeniz'de Ortadoğu kıyıları³⁴⁷ olduğu ve İ.Ö. 1. yy. dan, İ.S. 4.-5. yy. lara dek Anadolu ve Avrupa'ya³⁴⁸ sıçramalar gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

³³⁸ A. C. Orlandos, Une Basilique Paleochretienne en Locride, REByz 5, 1929, 207 vdd. Apsisin dış konturunda sarmaşık dalı bant olarak kullanılmıştır, 22 Res. 9; Kompozisyonda sarmaşık yaprakları da bulunmaktadır, 225 Res. 12; Apsise yaklaşırken bir yazıt bulunmaktadır, 2.00 x 0.38 m. boyutlarındaki dört satırlık geniş yazıtın Sigma, Omega, Eta ve Lambda karakterleri Antiokheia benzerlerinden yuvarlaklıklarıyla farklılaşmıştır ancak yine de benzerlikler söz konusudur, 226 Res. 14.

³³⁹ Raynaud, age. 105.114.116.

³⁴⁰ Raynaud, age. 104.

³⁴¹ Proudhomme, age. 368 Lev. 235c.

³⁴² Mozaikteki ana bölümlenmeler sekiz köşeli yıldızlarla gerçekleştirilmiştir, bkz. M. Piccirillo, Il Mosaico Bizantino di Giordania Come Fonte Storica di un 'Epoca alla Luce delle Recenti Scopete, CIMA (1983) 199 Res. 4-10.

³⁴³ Raynaud, age. 89.

³⁴⁴ 416 yılına tarihlenen Hama Kilisesi zemininde örgü bandıyla çevrili sekizgen yıldız ve orta boşlukta yine örgüler bulunmaktadır, bkz. C. Strube, Die "Toten Städte" Stadt und Land in Nordsyrien Während der Spatantike (1996) 55 Res. 95.

³⁴⁵ Parlasca, age. Lev. 79.

³⁴⁶ P. Johnson, The Mosaics of Bignor Villa, England, A Gallo-Roman Connection, CIMA (1983) 408 Res. 2-6; Britanya benzerine bir başka örnek için bkz. D. J. Smith, Roman Mosaics in Britain: A Synthesis, CIMA (1983) 357 vd.

³⁴⁷ Ortadoğu ile ilgili genel bir çalışma için bkz. J. Balty, Mosaiques Antiques du Proche-Orient (1995) Örnekler: 341 Lev. 9 Şahba: Eutekmia, Philosophia ve Dikiosyne Mozaikçi bordüründe düzensiz kareler içinde örgü, rozet, ve Hz. Süleyman düğümü bulunmaktadır; 348 Lev. 15-1 Apamea: Mevsimler Mozaikçi'nde ikili halat bordürleri ve madalyonlu örgüler bulunmaktadır; 350 Lev. 18 Apamea: Katedral'de, dörtgenler, deniz dalgası ve rozetler bulunmaktadır; 352 Lev. 20-1 Khirbet Muça Kilisesi'nde ikili halat ve dalga bordürleri mevcuttur; Lev. 20-2 415 yılına tarihlenen Hama Kilisesi: Örgü bordürleri içinde yine örgüler işlenmiştir; 362 Lev. 30-1,2 Shumata Kilisesi: Eşkenar dörtgenler, ikili halat bordürleri, dörtlü rozetler ve örgüler kullanılmıştır; 363 Lev. 31-2 Madaba: Khader Kilisesi'nde eşkenar dörtgenler ve örgüler kullanılmıştır; Lev. 31-3 Khirbet-el-Mafjar: Saray Banyosu zemininde örgüler bulunmaktadır. Kuzey Suriye örnekleri için ayrıca bkz.

Bordürlerde kullanılan motiflerin kökeni Arkaik çağa kadar gitmektedir ve yayılımları yine Akdeniz havzasında gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilika taban mozaiklerindeki motiflerin benzerleri araştırıldığında, sadece yoğun benzeşimlerin görüldüğü Antakya, Kuzey Suriye³⁴⁹ ve Hellas'ta bile karşımıza binlerce örnek çıkmaktadır³⁵⁰ ve bu durum Bazilika mozaiklerinde desen özelliklerine göre etkileşimin saptanmasını ve tarihleme yapılmasını olanaksızlaştırdığından³⁵¹, mozaikler üzerindeki yazıtlar çalışmamız için gerçek bir şans olmaktadır. Anadolu toprakları, Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait bir çok anıtsal yapıya ev sahipliği yapmaktadır. ancak Pisidya Antiokheiası'nda bulunan Büyük Bazilika'nın ilk evresi bu yapılardan -ender olarak- sahip olduğu taban mozaikleri sayesinde kesin bir şekilde tarihlenerek ayrılmaktadır.

7.3. Tarihleme

İlk iki yazıt, taban mozaiklerinin ait olduğu yapı evresi için *terminus ante quem* anahtardır. Çünkü her iki yazıtın İ.S. 375-381 yılları arasında, Valens ve I. Theodosius'un imparatorluklarında piskopos olarak görev yapıp, Constantinopolis Konsili'nde Antiokheia'yı temsil etmiş olan Optimus döneminde³⁵² hatta onun yardımcılarıyla adanmış olduğu kesindir.

C. Strube, Die "Toten Städte" Stadt und Land in Nordsyrien Während der Spätantike (1996) Özellikle Ma'aret Nom'an Müzesi'ndeki 511'e tarihlenen mozaikte bulunan yazıtın Antiokheia örnekleriyle benzerliği için bkz. Strube age. Res. 96.

³⁴⁸ Almanya örnekleri için bkz. Parlasca, age. Lev. 79-1; H. G. Salies, Neu Römische Mosaiken in Deutschland Beiträge zur Chronologie des 3. Jahrhunderts, CIMA (1983) 335-356. Avusturya örnekleri için bkz. W. Jobst, Römische Mosaiken in Salzburg (1982) Lev. 1-39; Britanya örnekleri için bkz. Johnson, age. 407-408 Res. 2-6; Smith, age. 357 vd.; İtalya örnekleri için bkz. R. Farioli, Pavimenti Musivi di Ravenna Paleocristiana (1975) Çalışma Ravenna kapsamlıdır ancak imparatorluğun batı başkenti'nin doğu ile etkileşimi hemen anlaşılmaktadır.

³⁴⁹ Kuzey Suriye örnekleri için bkz. P. Donceel-Voute, Les Pavements des Eglises Byzantines de Syrie et du Liban. Decor, Archaeologie et Liturgie (1988); J. Balty, Mosaiques d'Apamee (1986).

³⁵⁰ Levi 1947, Antakya mozaiklerinde Halep (395 Res. 154), Apamea (426 Res. 160), Kartaca (486 Res. 177), Betlehem (506 Res. 185a.b) örnekleriyle benzerlikleri göstermektedir. Hellas ile ilgili örnekler için bkz. M. Spiro, Critical Corpus of The Mosaics on the Greek Mainland, Fourth-Sixth Centuries, Volume 2 (1978) Res. 5,15,17,42,43,45,46,60,69,70,81,89,93,116,177,201,206,226,232,240-290,294,428,429,460,545,567, ayrıca bkz. E. Diez-O. Demus, Byzantine Mosaics in Greece, Hosios Lucas & Daphni (1931) Özellikle Olympos, Epidauros, Delphi, Demetrios, Amphipolis, Mariolata bazilikalarında binlerce benzer motif bulunmaktadır. Hellas anakarasında bulunan 4.-6. yy. mozaikleri ile Batı Anadolu mozaikleri arasında bir benzerlik daha göze çarpmaktadır: Kompozisyonlar yoğun olarak zengin bordürler ile çevrelenmiş küçük paneller içinde bol miktarda kuş, balık gibi hayvan figürleri içermektedir.

³⁵¹ Sadece motiflerdeki benzerliklerden yola çıkılarak tarihlenmenin olanaksızlığından bahseden Levi, bu yolla Antakya mozaiklerinin kökeninin Pompeii ve Pergamon gibi farklı merkezlere de götürülebileceğini belirtmektedir, bkz. Levi 1947, 373.

³⁵² Optimus için bkz. M. Le Quin, Oriens Christianus, Cilt 1, 1740 Paris baskısından tıpkıbasım, Graz 1958, 1037; (Optimus mad.) için bkz. RE Band 18-1, Stuttgart 1995, 805; Eusebios ve Le Quin'den alıntılar yapan Arundell'e göre Optimus önceleri Frigya'da Andagamia Piskoposudur ve en büyük başarısı, Ariancı hiziplerin kavgaları sonucu yıkılan Pisidya kiliselerini yeniden kurmak olmuştur, bkz. Arundell 1975, 308.

Böylece, taban mozaiklerinde Anadolu'da ender görülen bir şekilde kesin tarihlenmeye varılmaktadır³⁵³.

1974 yılında, "bir seferde" döşendiğine inandığı taban mozaikleri ve bazilika hakkında bir makale yayınlayan Kitzinger, Robinson tarafından kendisine iletilen ve mimari açıdan yetersiz olduğunu düşündüğü dokümanlarla sadece mozaikler hakkında yorum yaparak, Piskopos Optimus'a koştur 4. yy. tarihini vermektedir³⁵⁴. Bazilikanın batı bölümünde ortaya çıkan sıkıştırılmış tabanın, mozaikli tabanın hemen altında bulunmasından dolayı, ilk evre kilisesinin mozaikler döşeninceye kadar bu tabanla kullanılmış olduğu düşünüldüğünde bazilikanın ilk olarak İ.S. 350 yıllarında inşa edilmiş olduğunu kabul edebiliriz.

Bazilika'ya ait olduğu bilinen herhangi bir mimari parça bugüne dek *in situ* veya spolien olarak bulunamamıştır. Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait yapıların tarihlenmesinde yazıtlardan sonra en önemli veriler ise, yapının kendi mimari plastiğinin incelenmesiyle elde edilebilir³⁵⁵. Özellikle, Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilikası gibi, ikonostasis elemanları, ambon ve sütun-paye başlıkları bulunmamış bir yapının tarihlenmesi ya da evrelerinin saptanması bu nedenle zorlaşmaktadır.

Yapının evreleri konusunda, bazilikada araştırmalar yapan Taşlıalan, İ.S. 1. yy.da var olan bir sinagog üzerine, İ.S. 4. yy'ın ilk çeyreğinde taban mozaiklerinin bulunduğu küçük bir kilise inşa edildiğini ve son olarak, bundan bir çeyrek yy. sonra da 7 m. daha uzun olan ve bugün dış duvarları görülebilen bazilikanın inşa edildiğini öne sürerek, üç evre bulunduğunu bildirmektedir³⁵⁶. Ancak İncil'de, Habercilerin (Resullerin) İşleri Babı'ndan başka³⁵⁷, Antiokheia'da bir sinagog inşa edilmiş olduğuna veya bu sinagog'un üzerine Büyük Bazilika'nın inşa edildiğine dair ne yazılı bir kaynak, ne de mimari kanıt bulunmamaktadır.

Taşlıalan ile birlikte araştırmalar yapan Öztürk ve Mitchell ise mozaikler konusunda Kitzinger'e katılarak, Robinson'un en az üç evre saptadığını ve bu yanlış gözlemin kazı sırasındaki özel verilerden kaynaklanabileceğini, ancak sadece iki evre bulunduğunu ve ikinci

³⁵³ Anadolu'da 4. yy.a ait olup kesin olarak tarihlenen diğer kilise, Antakya-Daphne'deki St. Babylas Kilisesidir. Haç planlı bir martyrium-kilise olan yapının taban mozaiklerinde bulunan yazıtta, Piskopos Flavianus adı geçmektedir ve bu yazıttan yola çıkılarak mozaikler 387 yılına tarihlenmektedir. Öztürk-Mitchell bu yorumun Dr. Hellenkemper'e ait olduğunu da eklemektedirler, bkz. Öztürk-Mitchell 1998, 217 dipnot 9; Levi de söz konusu yapının kazısını gerçekleştiren kişi olarak aynı tarihi vermektedir, St. Babylas Kilise-Martyriumu hakkında geniş bilgi için bkz. Levi 1947, 283 vd., Res. 112 Lev. 115a-c.

³⁵⁴ Kitzinger, bazilikanın mimarisiyle ilgili herhangi bir yorum yapmayarak, son paragraftaki "mozaiklerin bulunduğu 4. yy. kilisesi" ibaresiyle çalışmasını mozaiklerle sınırlamaktadır, bkz. Kitzinger 2002, 305.

³⁵⁵ Eyice, Kanlıdivane bazilikalarını tarihlenmede de tek dayanağın paye başlıkları olduğunu belirterek, yerel malzeme kullanımı ve taş işçiliğindeki Antiokheia benzerlikleriyle dikkat çeken bazilikaları İ.S. 4.-6. yy.lar arasına tarihlenmektedir, bkz. Eyice 1977, 436.

³⁵⁶ Taşlıalan, 1997, 240.

³⁵⁷ Yeni Ahit, Resullerin İşleri XIII, 13 vdd.

evrenin, yani görünen bazilikanın da, Taşhalaran'ın öne sürdüğü gibi 4. yy. değil, 5. hatta 6. yy.a tarihlenebileceğini belirtmektedirler³⁵⁸.

Eldeki bilgilerle plan özellikleri incelendiğinde, Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilikası uzun planlı, apsisli keskin kenar uzun aksa gelecek şekilde dıştan altıgen duvarlı, narthekslü, atriumlu, kırma çatılı, anıtsal ölçülerde ancak yerel kireçtaşı malzemeyle inşa edilmiş, süs ve gösterişten uzak, sade bir yapıdır ve bu plan tipiyle son evreyi, çok büyük benzerlikler gösteren Porec Eufrasiana Katedrali gibi, İ.S. 6. yy.ın ikinci yarısı başlarına tarihleyebiliriz.

7.4. Sonuç

Bu bilgiler ışığında, Anadolu'daki ve Anadolu dışındaki benzer örneklerle de karşılaştırmalarla çalışmamız değerlendirildiğinde;

Büyük Bazilika'nın ilk evresinde bir sinagog olduğunu kanıtlayacak mimari bir iz olmadığı, hatta kuzey kenarda mozaiklerin 10 cm. altında bulunan anakayanın bunu olanaksızlaştırdığı; İ.S. 4 yy.ın üçüncü çeyreği başında ilk inşanın gerçekleştiği, bundan kısa bir süre sonra Piskopos Optimus döneminde özellikle Doğu Akdeniz'de yaygın kullanılmış motiflerden oluşan taban mozaiklerinin döşenmiş olduğu; 6. yy. ortalarında da, kullanım dışı kalan ilk evre kilisesine ait zemin mozaiklerinin yaklaşık 60 cm. üzerinde, mevcut kayalık zemine apsisle uzanan tonozlu bir alt yapı ekleyerek genişletmek suretiyle, bugün görülen altıgen apsisli bazilikanın inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

³⁵⁸ Öztürk ve Mitchell, Bazilikanın birinci evresi öncesinde bir sinagog olup olmadığı hakkında herhangi bir yorum yapmayarak, "Woodbridge'in planından ilk evrenin de bazilika olduğu anlaşılmakta" demektedirler, bkz. Öztürk-Mitchell 1998,213; Robinson da, Yahudi territoriumlarının Hıristiyanlar için tabu olarak kabul edildiğini belirterek, bazilikanın Paulus ve Barnabas'ın ilk vaazlarını verdikleri sinagog üzerine inşa edilmiş olamayacağını öne sürmektedir, bkz. Robinson (1924) 443.

LEVHALAR DİZİNİ

Levha

- 1,1. Küçük Asya, Pisidya ve komşuları, Mitchell 1998, xviii.
2. Antiokheia, territorium ve komşuları, Mitchell 1998, 2.
3. Akropolis, hava fotoğrafı.
- 4,1. Arundell'in kent planı, Arundell 1975, 356-357 arasında numarاسız sayfa.
- 4,2. Arundell'in kilise planları, Arundell 1975, 356-357 arasında numarاسız sayfa.
5. Bazilikanın bölümleri, Koch 1995, 33.
6. Woodbridge'in Büyük Bazilika planı, Öztürk-Mitchell 1998, 212.
7. St. Paul Kilisesi planı, Taşlıalan 1997, 21.
- 8,1. Apsisin doğusundaki tonoz üzerinde tahrip olan mozaikler.
- 8,2. Apsis içinde kazılar sonrasında ortaya çıkan kesit.
 9. 2002 Kazısı sırasında uygulanan açma karelajı.
- 10,1. A1 açmasında ilk gözlemler; tahrip olmuş mozaikler.
- 10,2. Mozaiklerin dağılmasına neden olan bitki kökleri.
- 11,1. Orta nef yüzeyindeki köstebek delikleri.
- 11,2. Köstebeklerin mozaiklerde yaptığı tahribat.
- 12,1. Mozaiklerin mala spatula ve fırça kullanılarak açılması.
- 12,2. Mozaikler içinden çıkan bitkilerin temizlenmesi.
13. Mozaik parçalarında kenar temizliği ve koruma harcı uygulaması.
14. Koruma harcı uygulaması.
- 15,1. Koruma harcı uygulaması.
- 15,2. Koruma harcı uygulaması.
- 16,1. 6. ve 7. panellerde konservasyonu tamamlanan bölümler
- 16,2. 6. ve 7. panellerde konservasyonu tamamlanan bölümler.
17. Kuzey stylobat önündeki açmada ulaşılan anakaya.
- 18,1. Orta nefin kuzeyindeki mozaikler üzerinde bulunan kireç tabakaları.
- 18,2. Mozaik üzerindeki geç dönem yapı kalıntıları.
- 19,1. Nartheks önünde bulunan sağlam bölümler.
- 19,2. Konservasyonu biten bölümlerin kum ile kapatılması.
- 20,1. Kum tabakasının elenmiş toprak ile kapatılması.
- 20,2. Belgeleme çalışmaları.
- 20,3. Belgeleme çalışmaları.

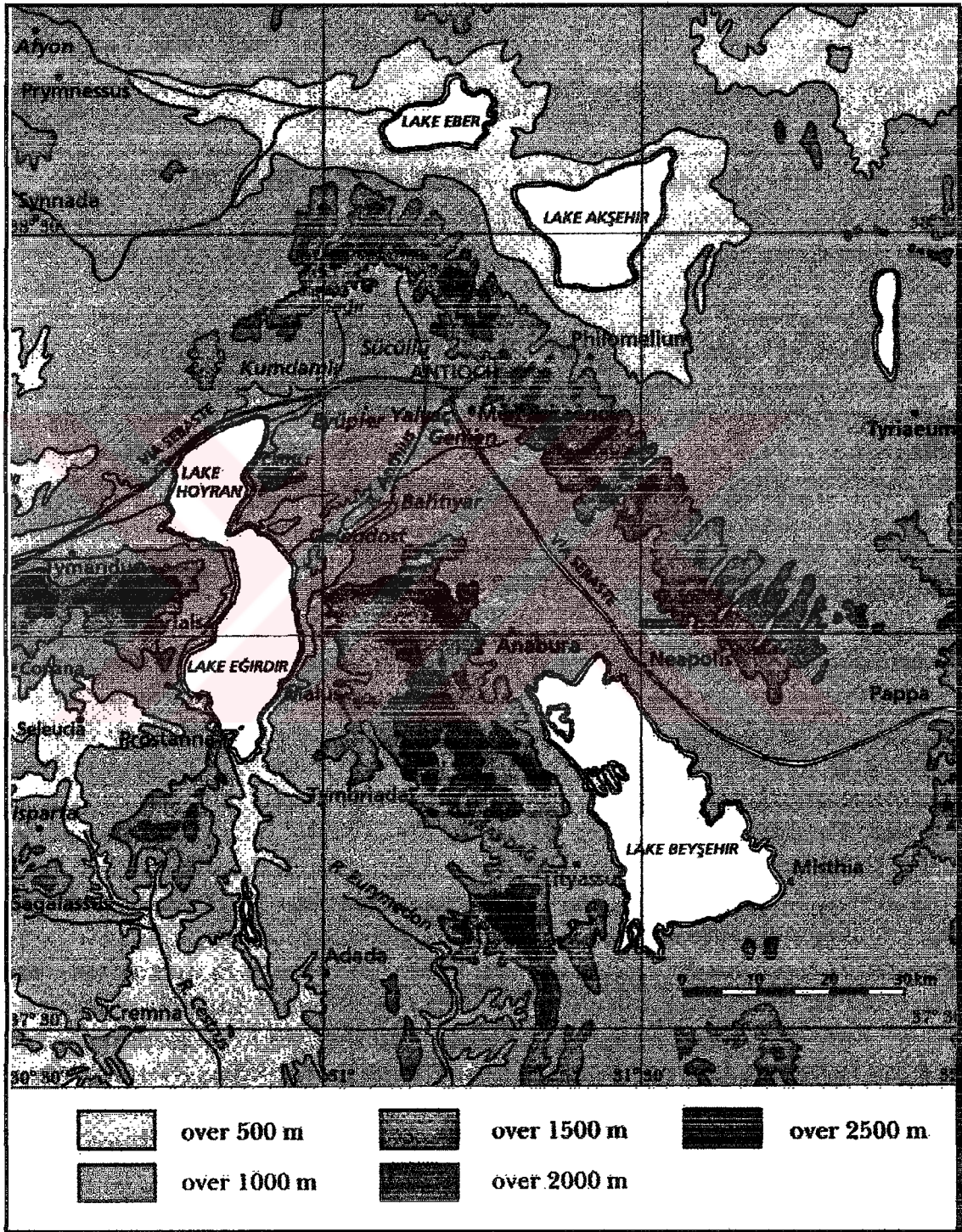
21. Orta nefte günümüze ulaşan mozaikler (ölçeksiz).
22. Pisidya Antiokheiası, kent planı ,Waelkens 1998, 92
- 23,1. Büyük Bazilika, güneydoğudan görünüm.
- 23,2. Büyük Bazilika, doğudan görünüm.
- 24,1. Apsis, doğudan görünüm.
- 24,2. Apsis, üstten görünüm.
25. Çeşitli apsis formları, Delvoye 1966, 250.
- 26,1. Apsisin doğusundaki tonoz kalıntısı.
- 26,2. Bazilika, kuzey duvarı.
- 27,1. Kuzey stylobat, *in situ* bloklar.
- 27,2. Nartheks, batıdan görünüm.
- 28,1. Kazılar sırasında bulunan, mimari elemanlara ait parçalar.
- 28,2. Kuzey duvarı, blokların altında kullanılan terrakotta katkılı harç.
- 29,1. Kuzey duvardaki ana giriş.
- 29,2. Güney duvarı kalıntıları ve anakaya zemin.
- 30,1. Güney duvarındaki merdiven basamakları.
- 30,2. Güney duvarındaki su yapısı kalıntısı.
- 31,1. Kazılar sırasında bulunan kiremit parçaları.
- 31,2. Kadirli Alacamii, rekonstrüksiyon-kesit, Bayliss 1997, Lev. 16.
32. Gordion Mozaığı, Bingöl 1997, Lev. 3.3.
- 33,1. Vitruvius'a göre mozaik katmanları.
- 33,2. Bazilika mozaikleri altındaki harç ve moloz tabakası.
- 34,1. Modern mozaik aletleri, Leithner 1997, 35.
- 34,2. Tesseraların kesilmesi, Leithner 1997, 34.
- 35,1. Eriyen sarı tesseralar.
- 35,2. Güney stylobat altında devam eden mozaikler.
- 36,1 Kuzey stylobat önündeki sıkıştırılmış zemin.
- 36,2. Kuzey stylobat önündeki sıkıştırılmış zemin.
37. Örgülü ana bölümlenme bandı.
- 38,1. Ana Bölümlenme Bandı İçindeki Örgüleri Oluşturan Şerit.
- 38,2. Sınır bandı.
- 38,3. Sınır bandı.
- 39,1. Narthex önündeki mozaiklerin tahrip olduğu bölüm.
- 39,2. İyi durumda bulunan 1. panel mozaikleri.

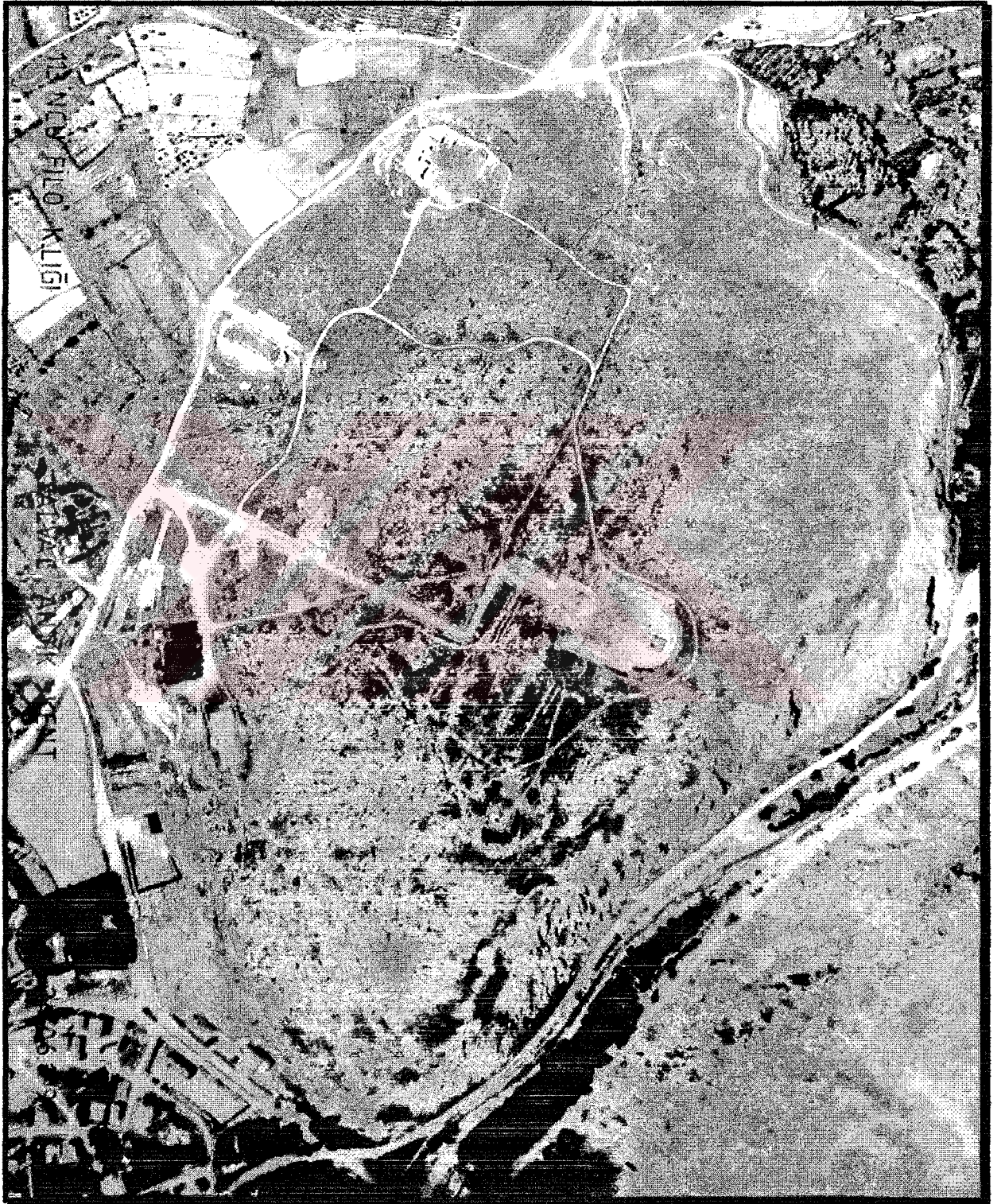
- 40,1. 1. Panel mozaikleri.
- 40,2. 1. Panel mozaikleri.
- 41,1. 1. panel içindeki dalga bandıyla oluşturulmuş haçlı rozet.
- 41,2. 1. paneldeki büyük yarım dairenin iç kısmındaki küçük yarım daire.
- 42,1. 2. Panel içindeki ara bölümlenme bandı.
- 42,2. 2. Paneldeki örgü desenli mozaikler ve Hz. Süleyman düğümleri.
- 43,1. 2. Panel içindeki örgüler.
- 43,2. 2. Panel içindeki örgüler.
- 44,1. 4. panelde, güney stylobat önünde yerleri belli olan mezarlar.
- 44,2. B4 açmasındaki 1 No.'lu mezarın kapak taşı.
45. B4 açması, 1 No'lu mezardaki iskelet.
- 46,1. 6. ve 7. paneller arasındaki korkuluk kaidesi.
- 46,2. Eidomeneus Yazıtı'ndan detay.
- 47,1. Eidomeneus Yazıtı, 1924, personal.si.umich.edu/~zestrada/.
- 47,2. Eidomeneus Yazıtı, 2002.
48. Eidomeneus Yazıtı onarım ve konservasyon uygulaması.
49. Eutukhianos Yazıtı, 2002.
- 50,1. "Ve tanrının sunağına doğru bakmalıyım" dizesini içeren yazıt, 1924, personal.si.umich.edu/~zestrada/.
- 50,2. "Ve tanrının sunağına doğru bakmalıyım" dizesini içeren yazıt, 2002.
51. "Gençliğimin neşesini oluşturan tanrıma" dizesini içeren yazıt, 2002.
52. 6. panelde bulunan tavus kuşu.
53. Tavus fragmanı ve mozaikteki bazı geometrik motifler.
- 54,1. Dolgu olarak kullanılan sarmaşık yaprak ve filizleri.
- 54,2. Yalvaç Müzesi'nde bulunan mimari blok, Env. No. Ark. 203
- 55,1. 2. paneldeki Ayırıcı bant içinde bulunan eşkenar dörtgen motif.
- 55,2. 5. panelin doğu kenarındaki eşkenar dörtgen.
- 56,1. 2. panel içindeki örgüler.
- 56,2. 2. panel içindeki örgüler.
- 57,1. 6. panel içindeki dalga motifli bantlar.
- 57,2. Dalga motif detayı.
- 58,1. İkili halat motif örnekleri
- 58,2. İkili halat motif örnekleri.
- 59,1. 2. panel örgüleri içinde Hz. Süleyman düğümleri.

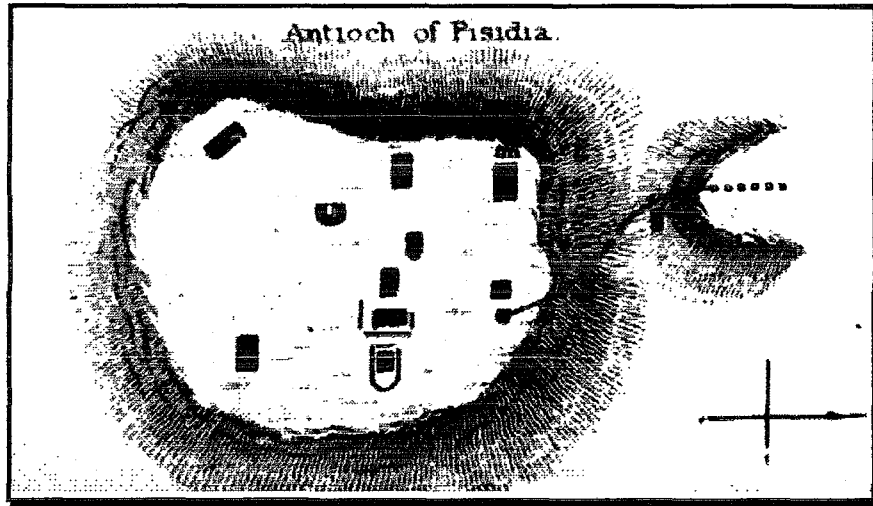
- 59,2. 2. panel örgüleri içinde Hz. Süleyman düğümleri.
- 60,1. 1. paneldeki yarım daire içinde bulunan altı yapraklı rozet.
- 60,2. 2. panel örgüleri içinde dolgu olarak kullanılmış dört yapraklı rozet.
- 61,1. 2. panelde bulunan sekiz köşeli yıldız motifi.
- 61,2. Sekiz köşeli yıldız.

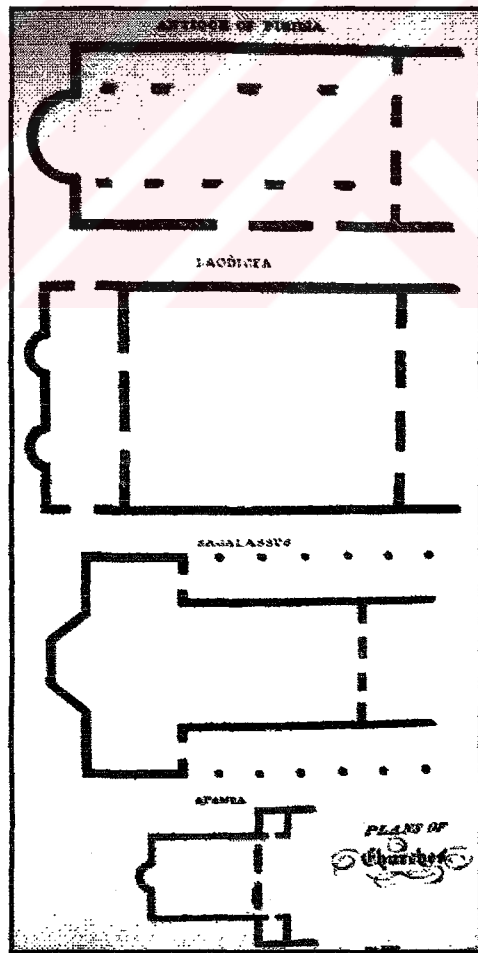

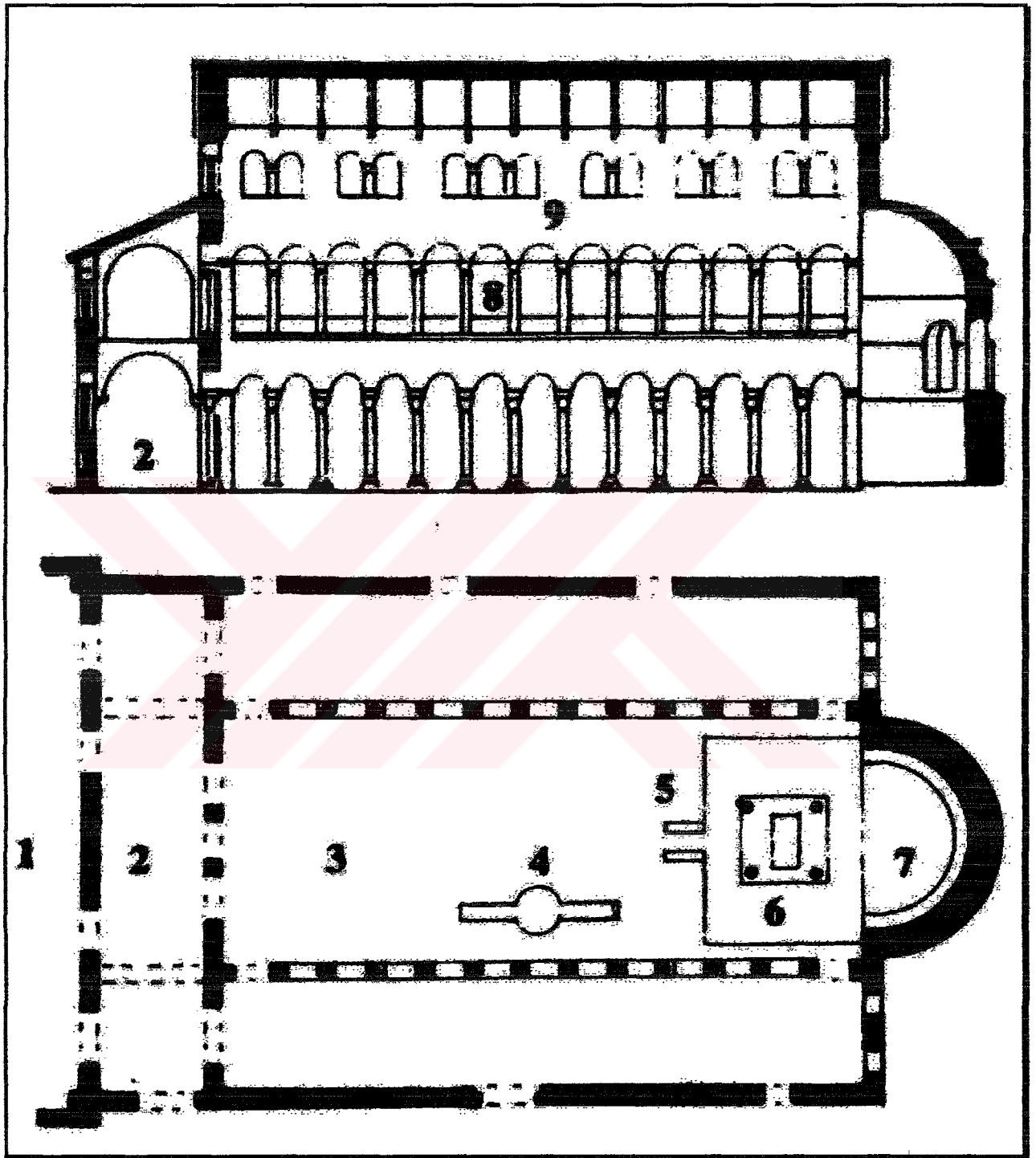

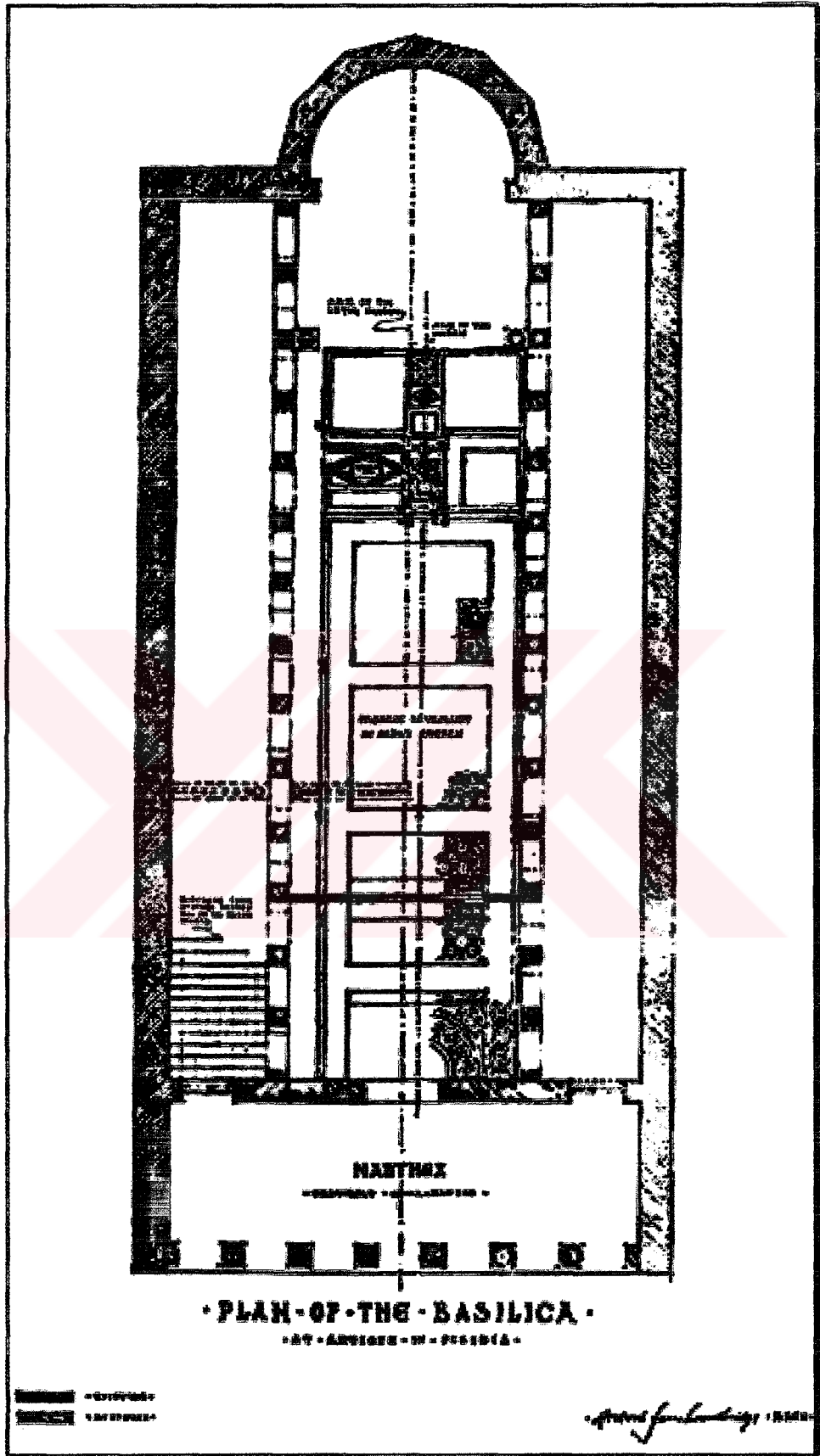
1

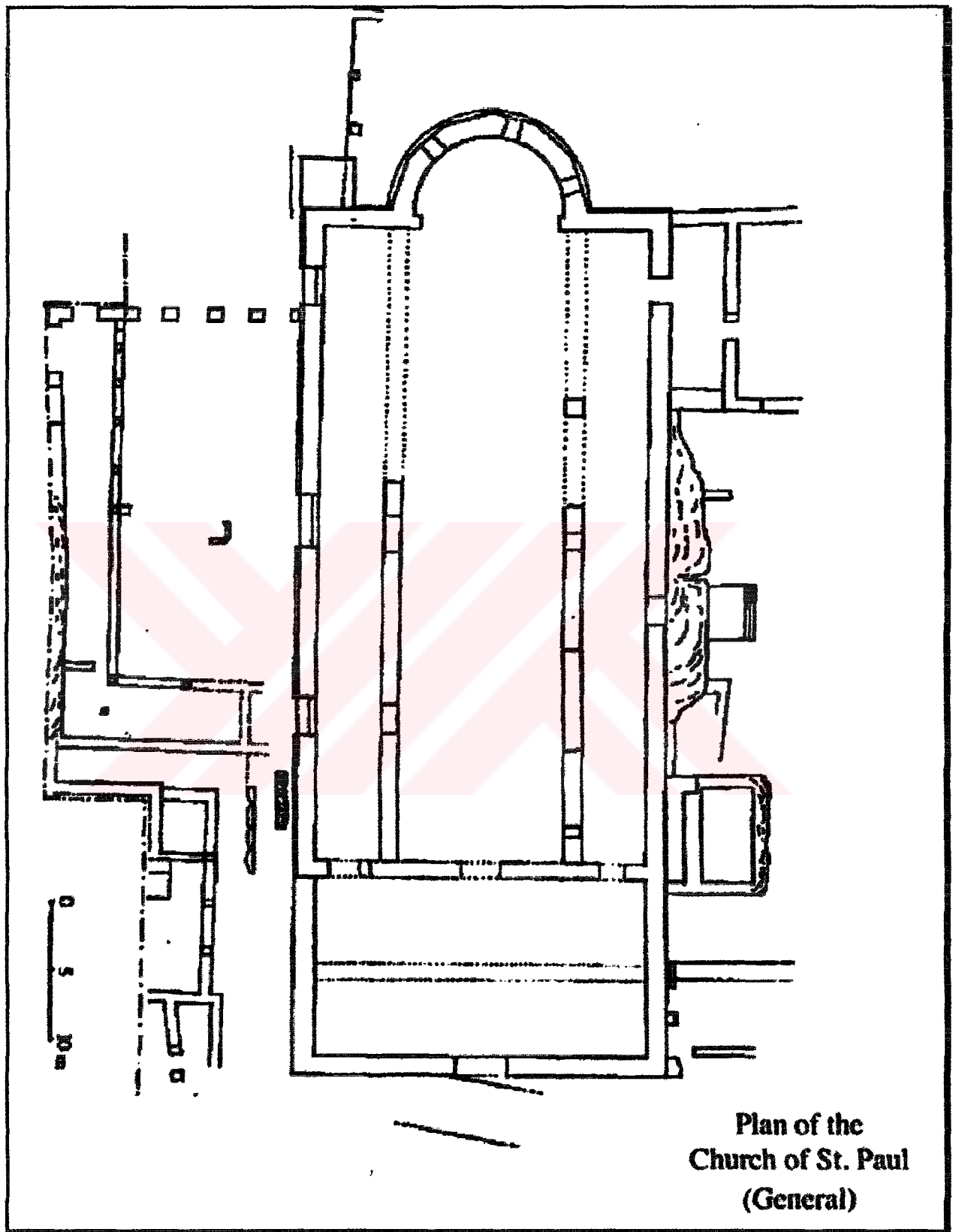

2

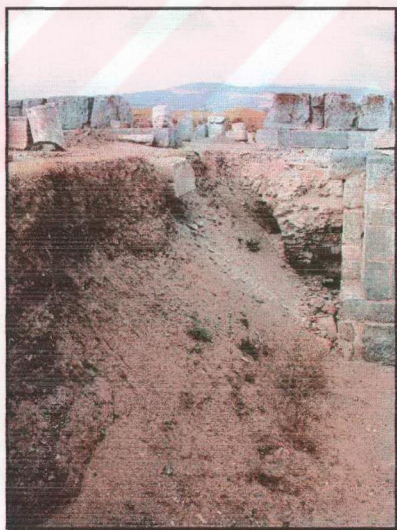
1. Atrium, 2. Nartheks, 3. Naos, 4. Ambon, 5. Tempon, 6. Altar, 7. Apsis, 8. Empore, 9. Klerestorion (Işıklık)

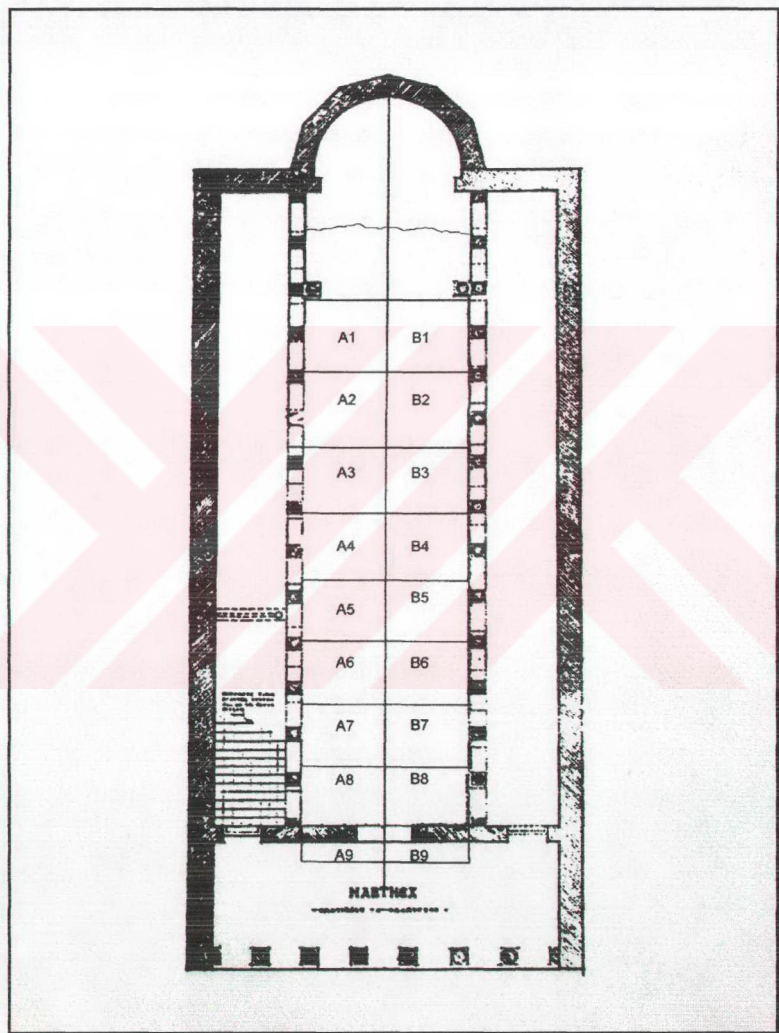

1

2

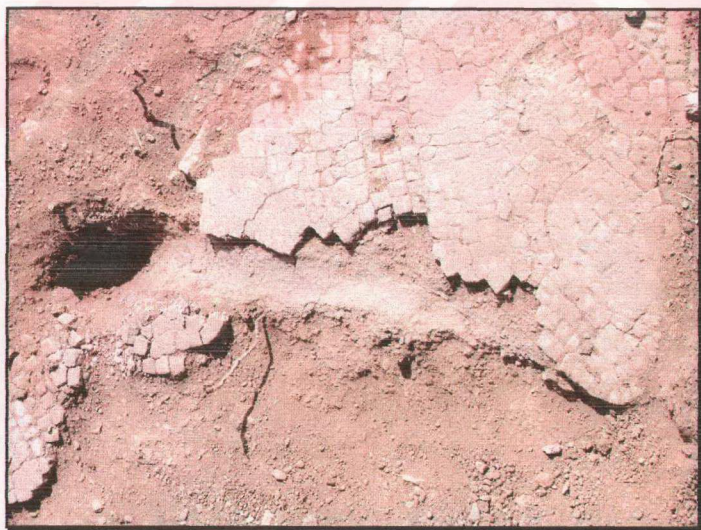
1

2

1

2

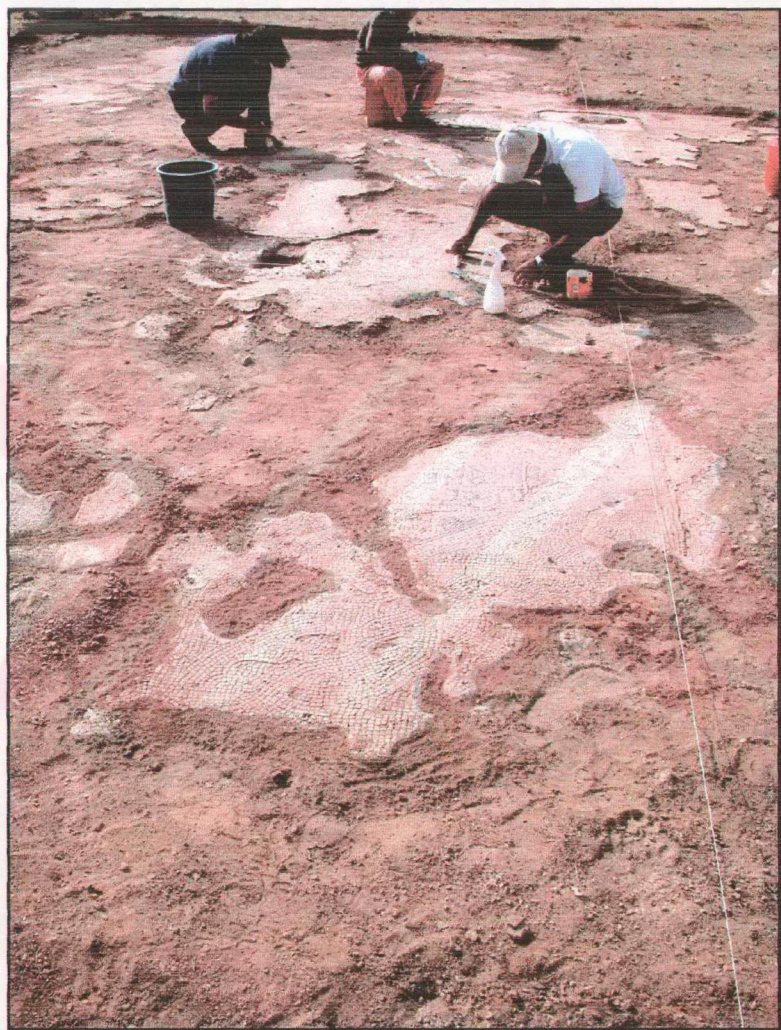

1

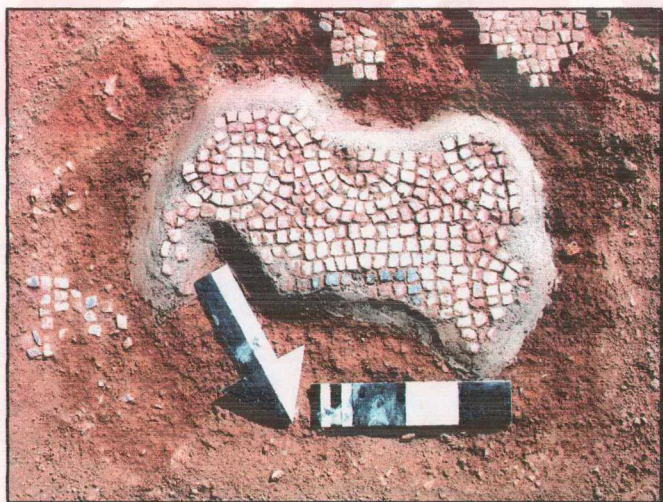
2

1

2

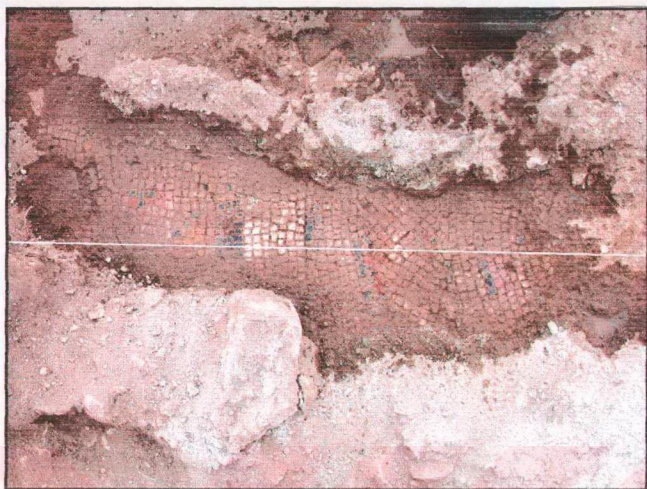

1

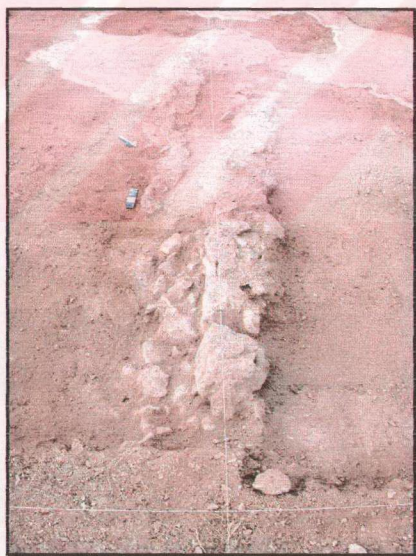

2

1

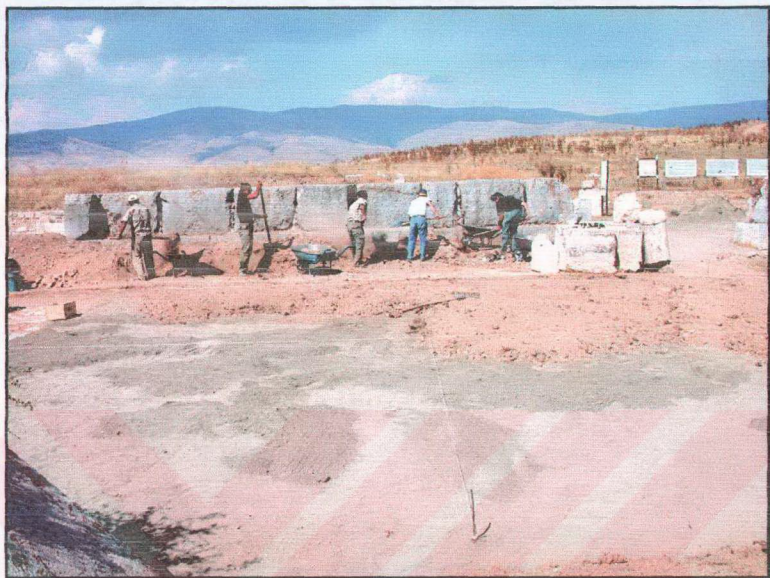
2

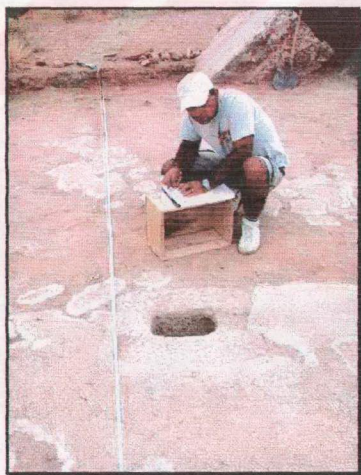
1

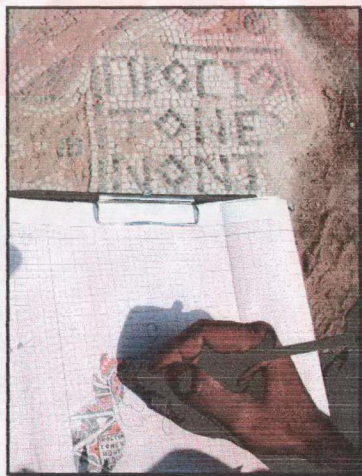
2

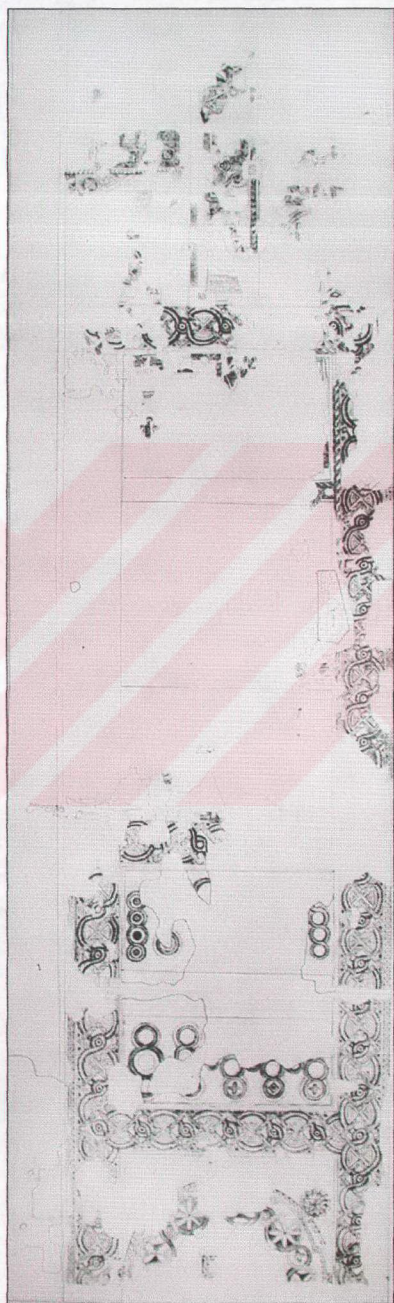
1

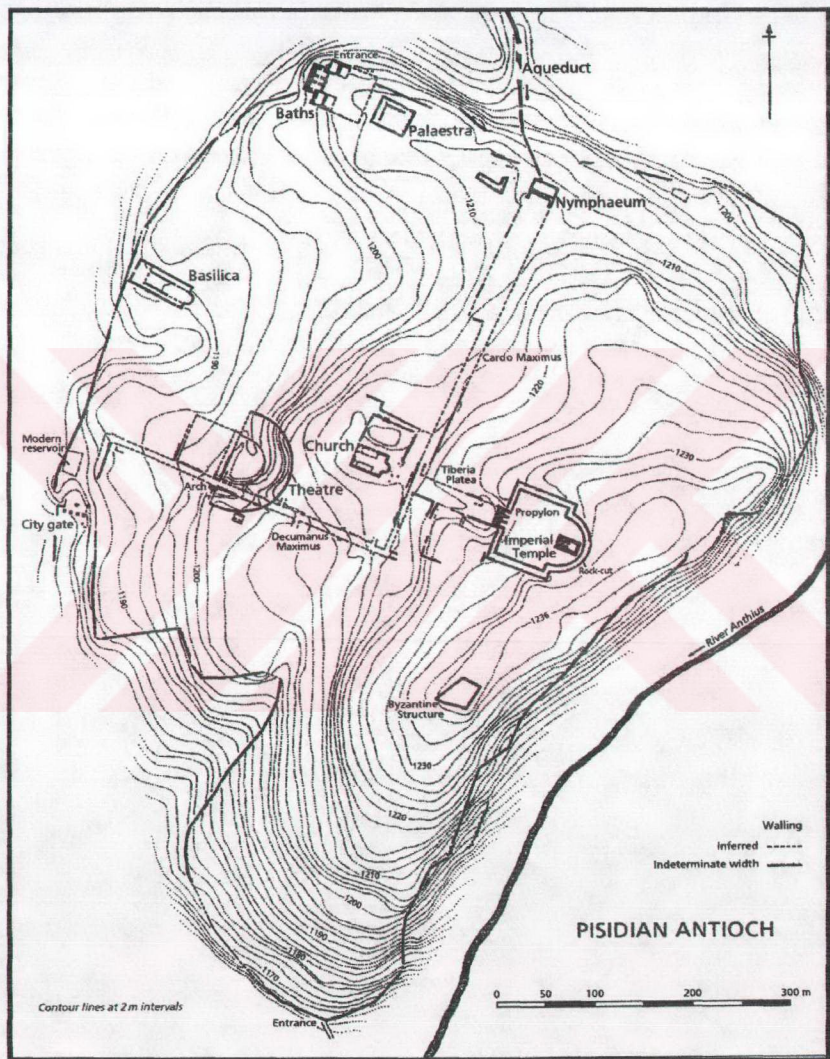

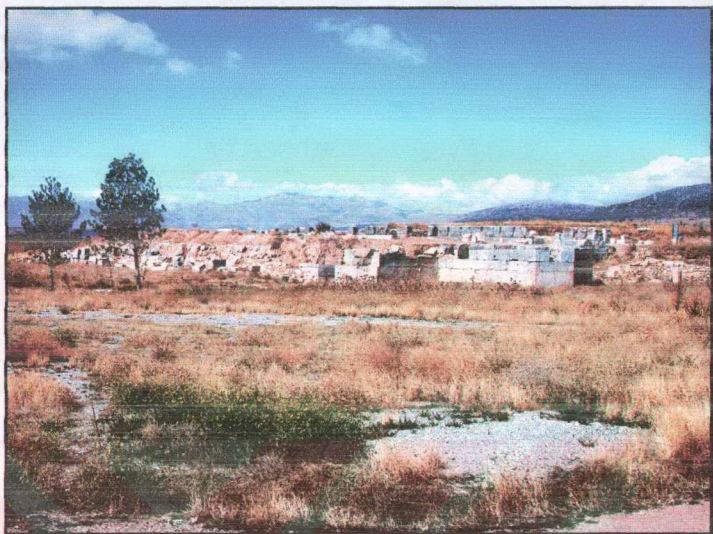
2

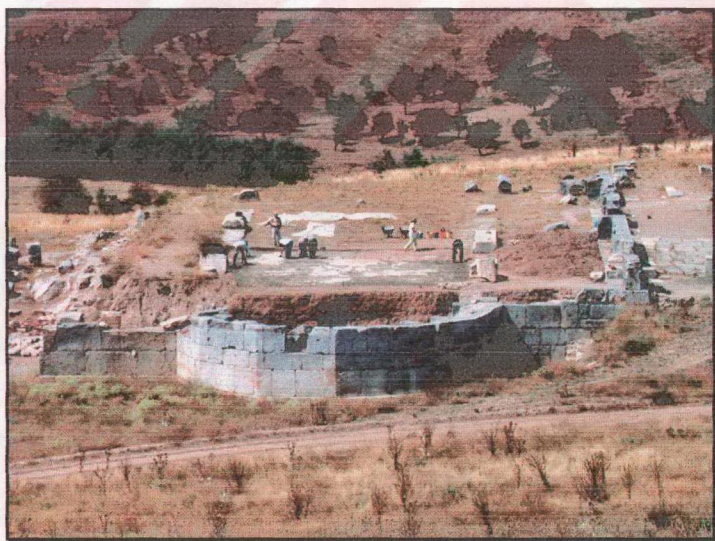
3

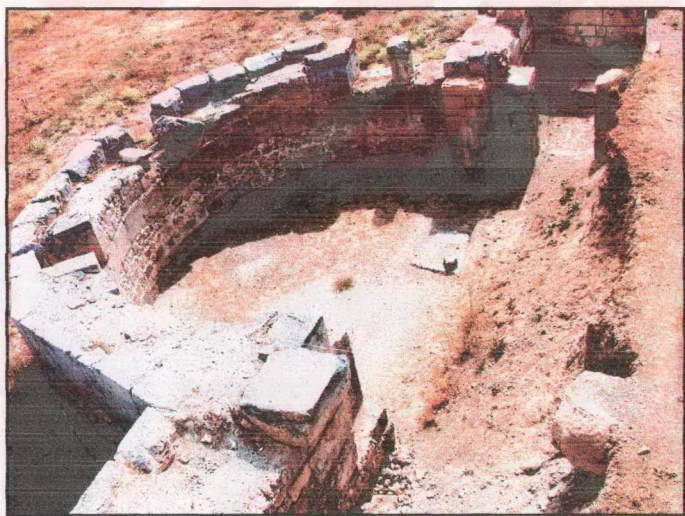
1

2

1

2

Abb. 6. Ravenna, S. Apollinare in Classe.

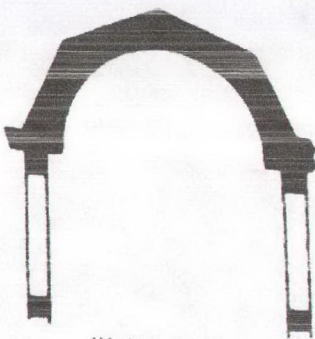

Abb. 11. Ispahan, Moschee

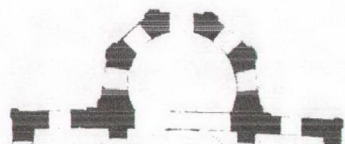

Abb. 7. Tomarza, Kirche der hl. Jungfrau

Abb. 8. Gerasa, H. Theodoros

Abb. 12. Poyia (Kypros), Basilika I

Abb. 9. Konstantinopel, Johannes Kirche des Studios-Klosters

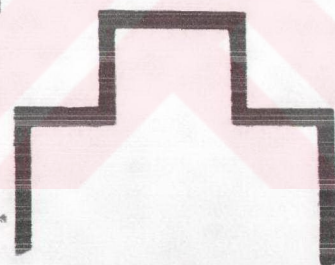

Abb. 13. Batna

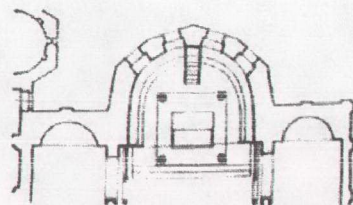

Abb. 10. Parenzo-Porec, Basilica Rufiniana

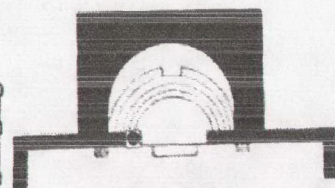

Abb. 14. Annona

1

2

1

2

1

2

1

2

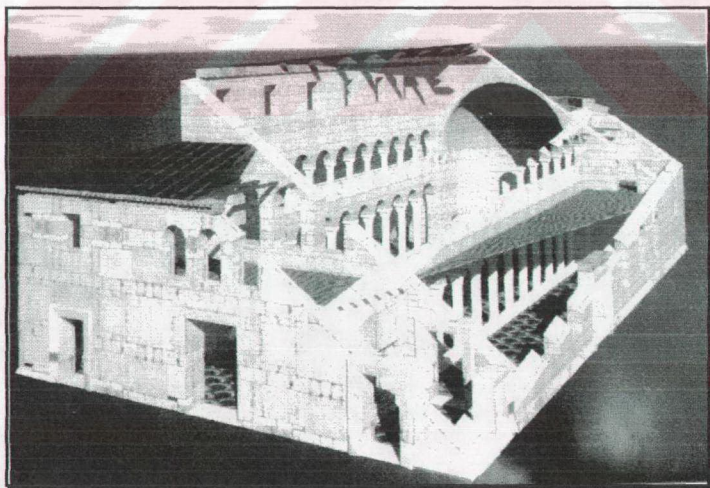
1

2

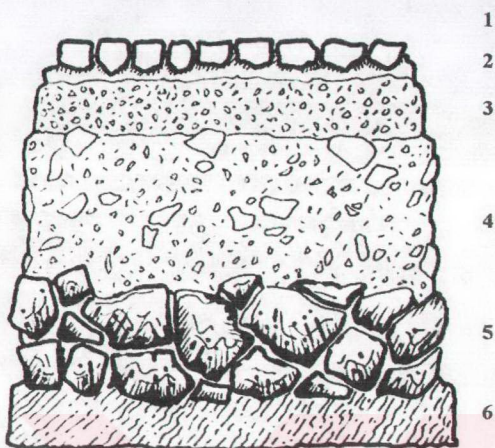

1

2

- 1 Tesserae
- 2 Harç
- 3 Nucleus
- 4 Rudus
- 5 Statumen
- 6 Zemin

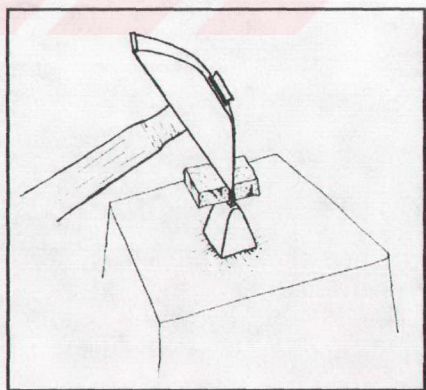
1

2

1

2

1

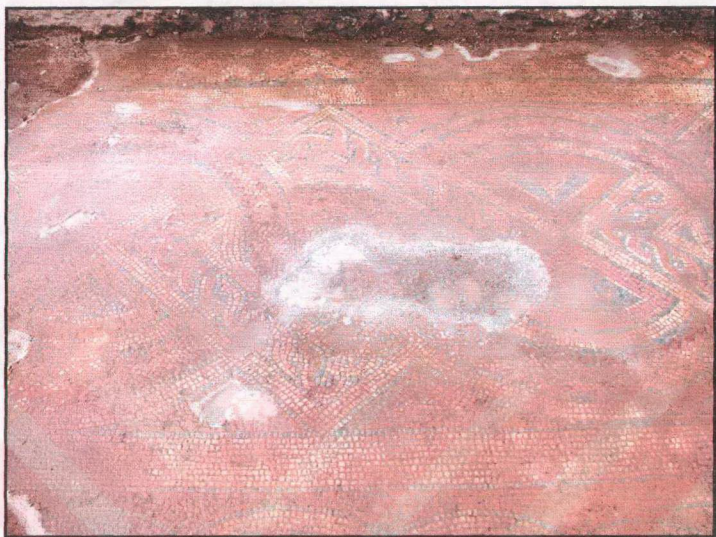
2

1

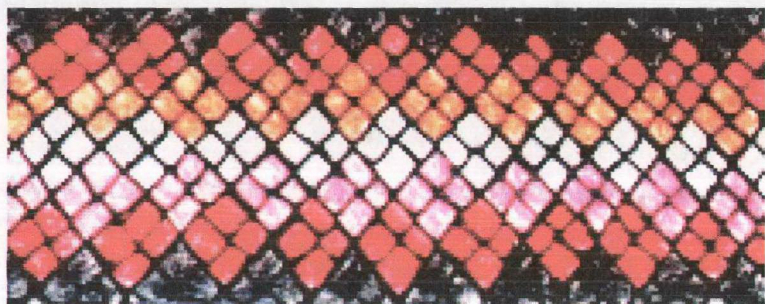
2

1

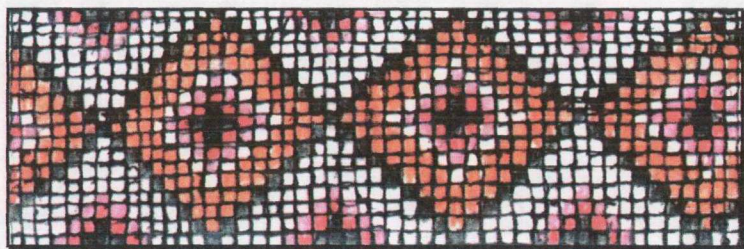
2

1

2

3

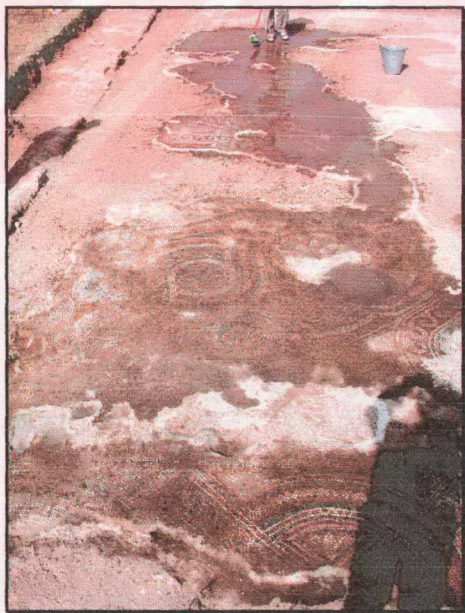
1

2

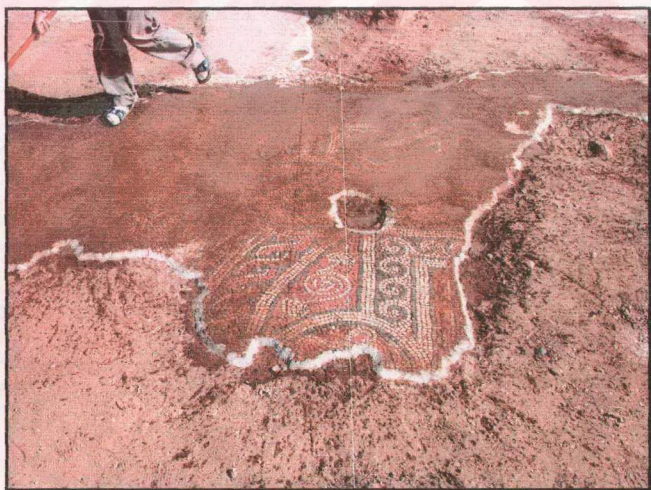
1

2

1

2

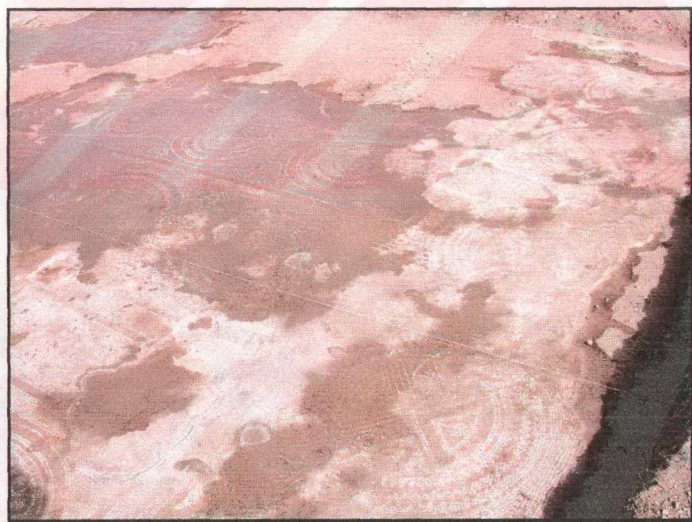
1

2

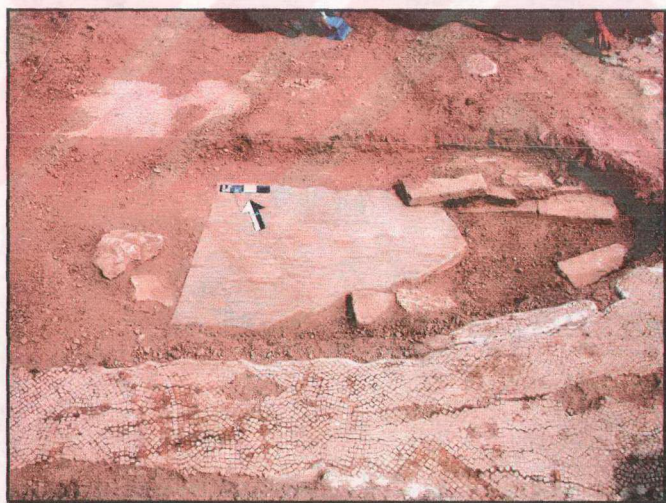
1

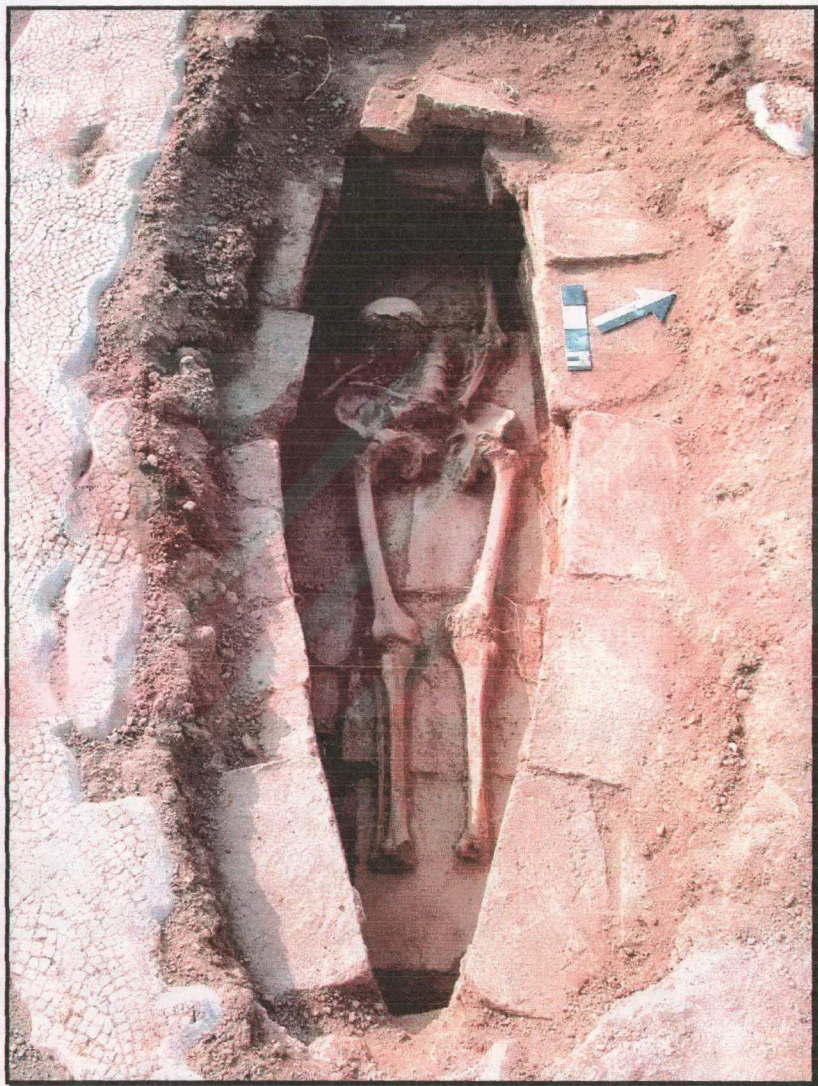
2

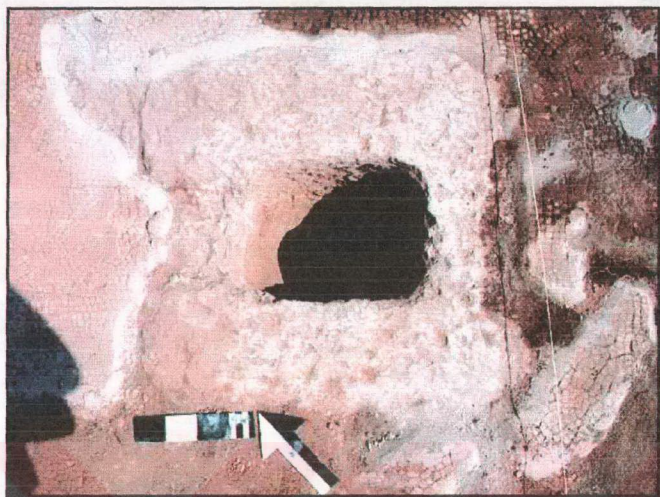

1

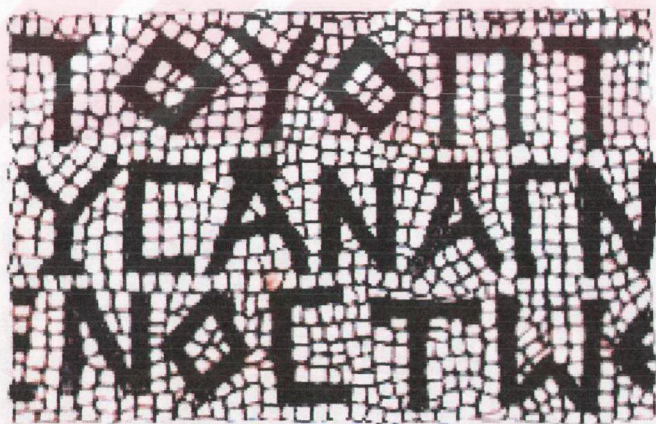

2

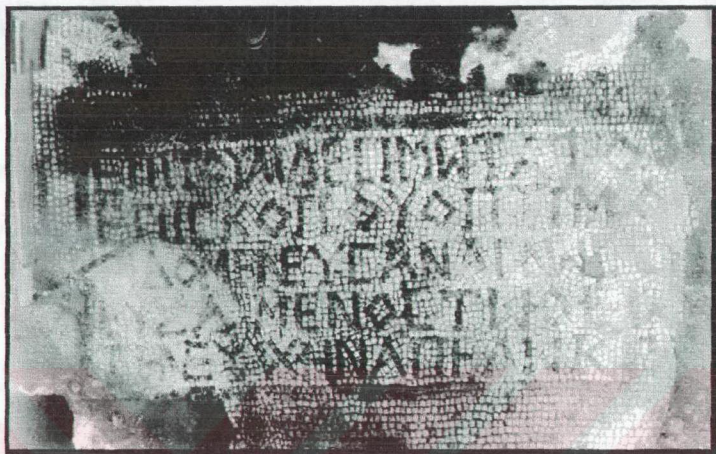

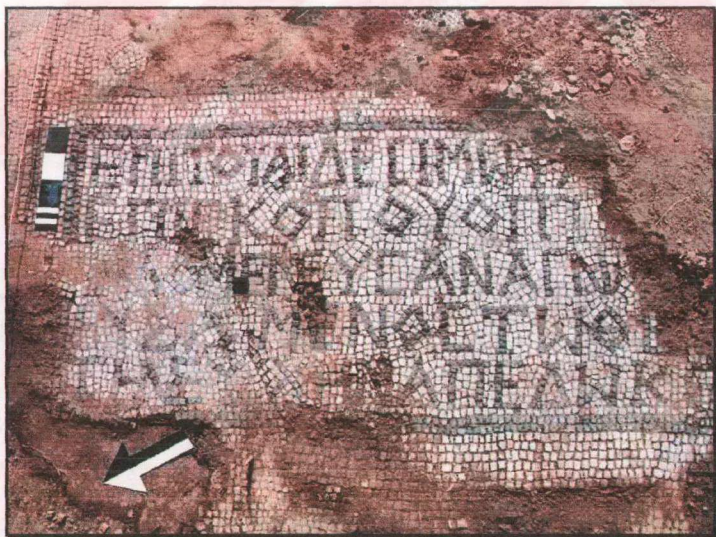
1

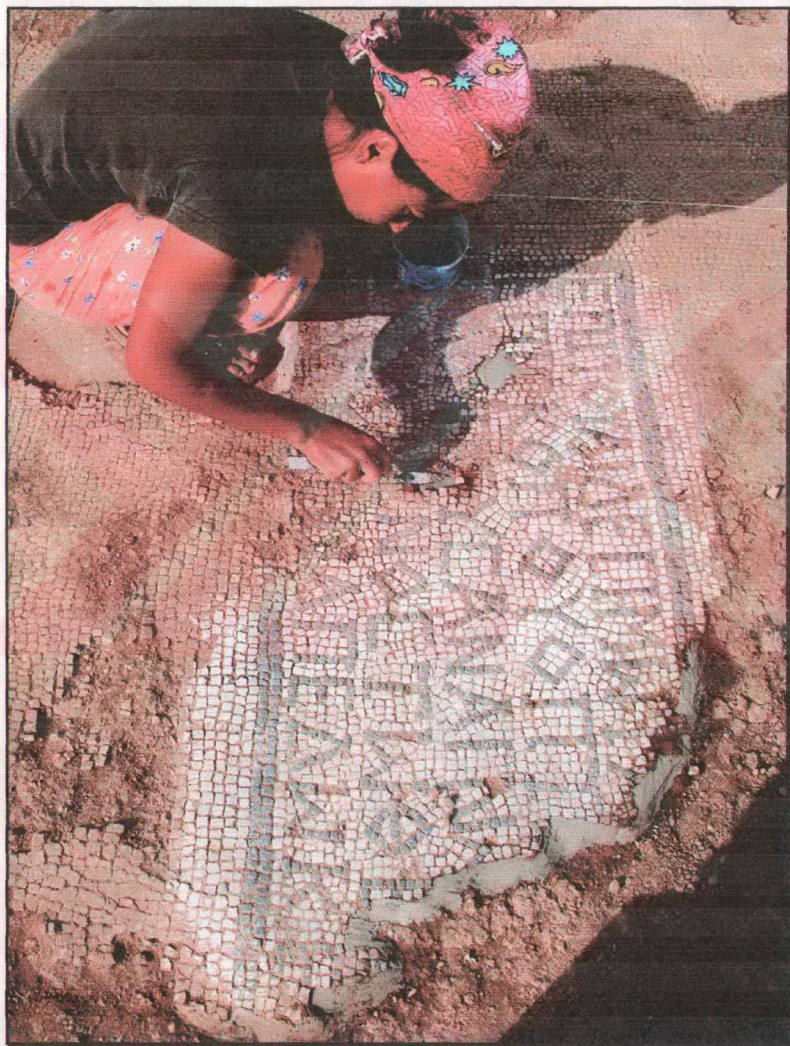
2

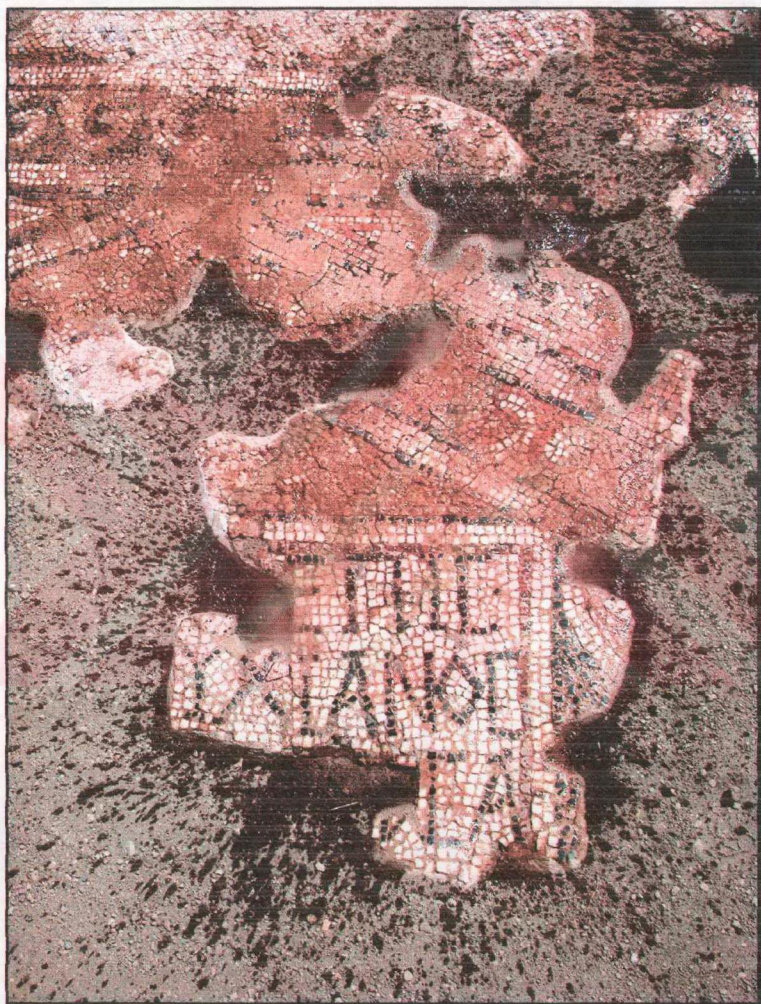

1

2

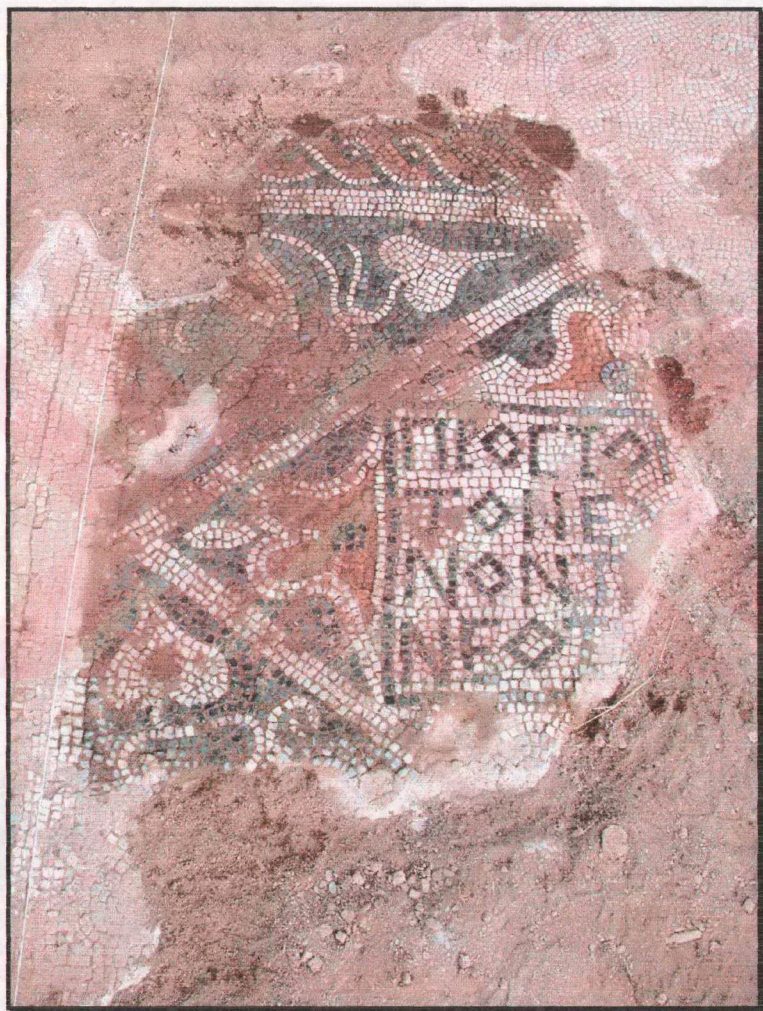

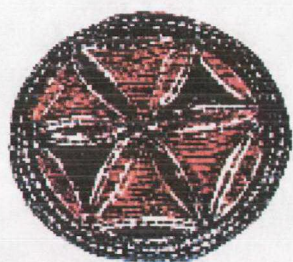
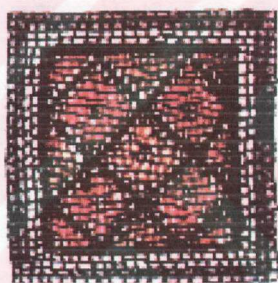
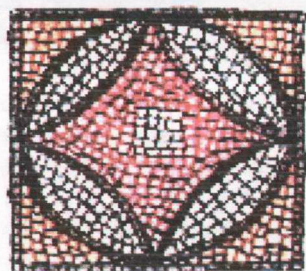
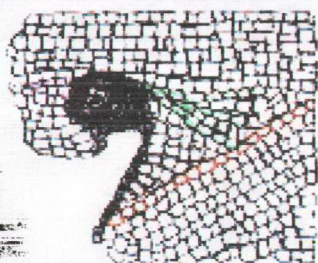
1

2

Handwritten text in Arabic script, likely a reference or description of the mosaics.

1

2

1

2

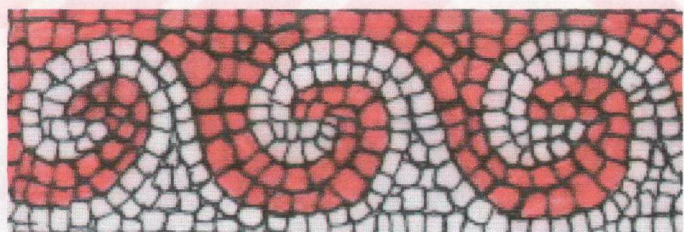
1

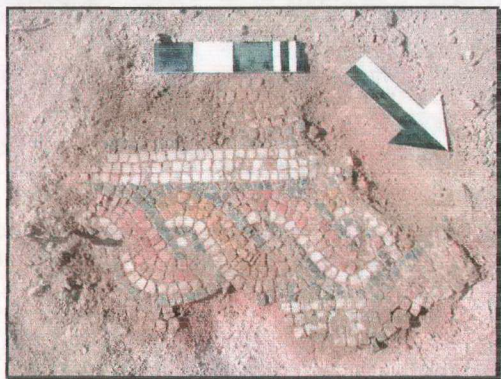
2

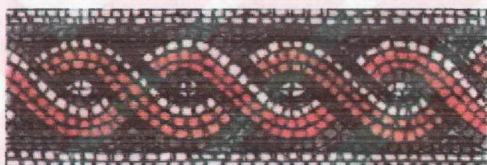
1

2

1

2

3

1

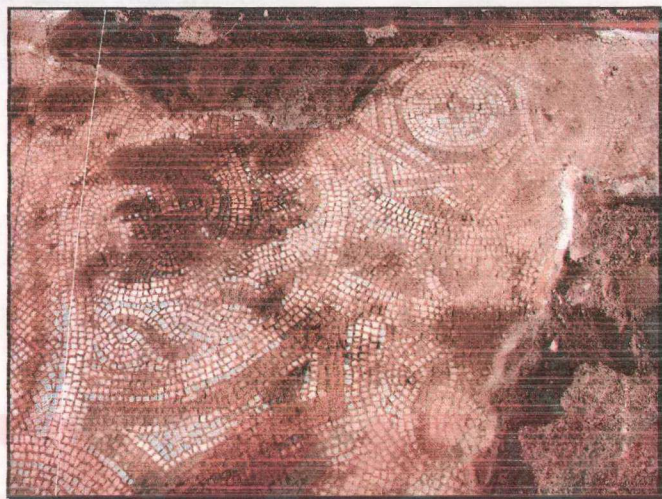
2

1

2

1

2

³⁵⁹ Çalışmaya; 1924 kazılarının 220 sayfalık fotoğraf listesinin Büyük Bazilika ile ilgili bazı negatif numaraları bulunan 1., 9., 19. ve 20. sayfaları; Kazılar sırasında tutulmuş 42 sayfalık kazı günlüğünden, bazilikada yapılan çalışmaların anlatıldığı 23 Haziran -9 Temmuz 1924 tarihleri arasını kapsayan 16.-22. sayfalar : F. W. Kelsey'in Antiokheia kazıları ile ilgili olarak İstanbul Amerikan Büyükelçiliği'ne vermiş olduğu 31 sayfalık raporun 1., 26. ve 31. sayfaları ve kazı fotoğrafçısı G. R. Swain'in 8 sayfalık raporunun 1. sayfası ek olarak verilmektedir. Ekler, Michigan Üniversitesi İletişim Bölümü öğrencisi Zilia Estrada'nın web tasarımı konulu bir tez için 2001 yılında hazırladığı ve 2003 yılı başında kullanım dışı kalan www.personal.si.umich.edu/zestrada adresinden indirilmiştir.

• Antioch of Pisidia •
**Listing of All Photograph
 Captions**

• [Antioch Intro](#) • [Articles and Reports](#) • [Biographies](#) • [Correspondence](#) •
[Expedition Journal](#) • [Photographs](#) • [Sculpture Inventory](#) •

neg_no	site	caption	date	photographer
5.0106	Antioch, Turkey	City Gate. Relief on block of stone, quiver and coat of mail.		GRS
5.0107	Antioch, Turkey	City Gate. Roman pavement a little north of the City Gate.		GRS
5.0108	Antioch, Turkey	Temple. The foundation of the Temple and at the left the "causeway" that was constructed to aid in reconstruction. Rock semicircle in the background.		GRS
5.0109	Antioch, Turkey	Temple. Looking down into the basement of the Temple, close of the work.		GRS
5.0125	Antioch, Turkey	Aqueduct. Top of the underground specus on the side hill east of the tunnel -- on the river-side.		GRS
5.0126	Antioch, Turkey	Aqueduct. Tool-marked rock not far from the preceding a little further up.		GRS
5.0127	Antioch, Turkey	Aqueduct. View showing how the aqueduct was cut along in a straight line along the side hill, parallel with the river. This is looking toward Antioch.		GRS
5.0128	Antioch, Turkey	Aqueduct. Notch in the side hill at the right showing the course of the aqueduct. River seen in valley below.		GRS
5.0129	Antioch, Turkey	Aqueduct. Looking up the valley. Line of aqueduct cuts across the view toward the left. Its course may be traced along the slope of the hill.		GRS
5.0130	Antioch, Turkey	Aqueduct. Another place where the line of the aqueduct was carried straight through the rocks. Hussein at the right.		GRS
5.0131	Antioch, Turkey	Aqueduct. Where the rock was scarped down 5 to 10 feet for 40 or 50 feet linear.		GRS
5.0132	Antioch, Turkey	Aqueduct. The river, with willows and hills beyond. The aqueduct paralleled		GRS

		"Tiberia Platea" in large caps.	1924	
7.1108	Antioch, Turkey	Inscriptions. Central narrow sections of Rusticus inscription, small letters. Slightly shaded at one side. (see 7.1322 for possibly better negative, made after inscription was moved down to school [museum]).	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1109	Antioch, Turkey	Inscriptions. The left hand section of the Rusticus inscription.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1110	Antioch, Turkey	Inscriptions. The words "TIBERIA PLATEA" on large scale, from the right hand section of the Rusticus inscription.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1111	Antioch, Turkey	Basilica. Coffin shaped grave, with one skeleton, in floor of Basilica. Shows much of skeleton.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1112	Antioch, Turkey	Basilica. Another grave in the floor of the Basilica. In this were various bones and three skulls -- latter shown in photog.raph	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1113	Antioch, Turkey	Tiberia Platea. General view of upper end and steps leading up tot he Monumental Arch. Two steps running across the area, in the foreground. Above the fifth step of the flight of steps may be made out the four plinths. In front of the steps is shown, tilted up, the round stone with holes of letters of an inscription. Back of and beyond this area is the semicircular line of rock marking the back of the Temple colonnade. The gorge of the river cuts through back of the semicircle. The height or Kara Kuyu rises in the distance. In the face of the rock semicircle are seen a row of mortises which presumably carried the roof beams of the colonnade. Looking toward the southeast.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1114	Antioch, Turkey	Tiberia Platea. Plinth at the left hand end of the steps, probably for supporting a block with inscription. This one in good condition.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1115	Antioch, Turkey	Tiberia Platea. The plinth at the right hand end of the steps. Also in good condition. Of the two middle plinths (there were four in all) the second from	June 30- July 1, 1924	GRS

7.1224	Antioch, Turkey	Aqueduct. Six consecutive arches of the aqueduct now standing. Others at the left beyond the break. City is off to the left. Channel of the specus all destroyed.	July, 1924	GRS
7.1225	Antioch, Turkey	Aqueduct. View off over the vineyards lying to the west of the aqueduct, plains and mountains beyond.	July, 1924	GRS
7.1226	Antioch, Turkey	Aqueduct. Two of the best preserved arches of the aqueduct, seen at an angle. Note the cornice at the base of the spring of the arch.	July, 1924	GRS
7.1227	Antioch, Turkey	Aqueduct. Looking through one arch of the aqueduct, down up the vineyards beyond.	July, 1924	GRS
7.1228	Antioch, Turkey	Aqueduct. General view of about all the arces of the aqueduct extant near the city. Looking away from Antioch.	July, 1924	GRS
7.1229	Antioch, Turkey	Views. Looking down through the gorge between the site (at the right) and the height of Kara Kuyu, glimpse of mountains away beyond. This shows a little how well the city was naturally protected in the rear from the river.	July, 1924	GRS
7.1230	Antioch, Turkey	Views. Trail down through the gorge, stream at left behind trees, the site rising steeply at the right.	July, 1924	GRS
7.1231	Antioch, Turkey	Views. A modern Turkish flour mill in the gorge.	July, 1924	GRS
7.1232	Antioch, Turkey	Views. Looking up the gorge, from inside it. Little canal at the right. The site rises steeply at the left.	July, 1924	GRS
7.1233	Antioch, Turkey	Basilica. Small mosaic inscription in the mosaic floor and its surrounding decosation. Partly gone.	July 8, 1924	GRS
7.1234	Antioch, Turkey	Basilica. The other small mosaic inscription complete.	July 8, 1924	GRS
7.1235	Antioch, Turkey	Basilica. The firmal inscription, 7.1233, on a larger scale.	July 8, 1924	GRS
7.1236	Antioch, Turkey	One of the two larger inscriptions -- "Optimus". This is the plainest of the four mosaic inscriptions, in the photographs.	July 8, 1924	GRS
7.1237	Antioch, Turkey	Basilica. The other large mosaic inscription.	July 8, 1924	GRS
7.1238	Antioch,	Basilica. The oer large inscription,	July 8,	GRS

	Turkey	7.1237, on a somewhat larger scale.	1924	
7.1239	Antioch, Turkey	Basilica. ne of the mosaic patterns in the floor.	July 8, 1924	GRS
7.1240	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern -- very plain.	July 8, 1924	GRS
7.1241	Antioch, Turkey	Basilica. Anoter large scale detail of a bit of the mosaic floor.	July 8, 1924	GRS
7.1242	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern -- quite good.	July 8, 1924	GRS
7.1243	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern. Good.	July 8, 1924	GRS
7.1244	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern. Good.	July 8, 1924	GRS
7.1245	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern.	July 8, 1924	GRS
7.1246	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern. Very good.	July 8, 1924	GRS
7.1247	Antioch, Turkey	Basilica. Anoth mosaic pattern with border.	July 8, 1924	GRS
7.1247A	Antioch, Turkey	Basilica. Pattern of mosaic, restored drawing, by Woodbridge. Rectangle and diamond (lozenge).	December, 1926	GRS
7.1247B	Antioch, Turkey	Basilica. Paern of mosaic, restored drawing by Woodbridge. Combined square and circle.	December, 1926	GRS
7.1247C	Antioch, Turkey	Basilica. Patterof mosaic, restored drawing by Woodbridge. Circular motif.	December, 1926	GRS
7.1247D	Antioch, Turkey	Basilica. Restored plan of Basilica, drawn by Woodbridge.	December, 1926	GRS
7.1248	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, showing right side of face, but not profile. From the same level as the head.	July, 1924	GRS
7.1249	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, square front view. From same level.	July, 1924	GRS
7.1250	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, shwoing left side of face, three-quarter view, from same level.	July, 1924	GRS
7.1251	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, three-quarter view, right side of face, from a little higher point.	July, 1924	GRS
7.1252	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, turned slightly to the right, showing left side of face. From a point a little higher than the head.	July, 1924	GRS

• Antioch of Pisidia •
Listing of All Photograph
Captions

• Antioch Intro • Articles and Reports • Biographies • Correspondence •
Expedition Journal • Photographs • Sculpture Inventory •

neg_no	site	caption	date	photographer
5.0106	Antioch, Turkey	City Gate. Relief on block of stone, quiver and coat of mail.		GRS
5.0107	Antioch, Turkey	City Gate. Roman pavement a little north of the City Gate.		GRS
5.0108	Antioch, Turkey	Temple. The foundation of the Temple and at the left the "causeway" that was constructed to aid in reconstruction. Rock semicircle in the background.		GRS
5.0109	Antioch, Turkey	Temple. Looking down into the basement of the Temple, close of the work.		GRS
5.0125	Antioch, Turkey	Aqueduct. Top of the underground specus on the side hill east of the tunnel -- on the river-side.		GRS
5.0126	Antioch, Turkey	Aqueduct. Tool-marked rock not far from the preceding a little further up.		GRS
5.0127	Antioch, Turkey	Aqueduct. View showing how the aqueduct was cut along in a straight line along the side hill, parallel with the river. This is looking toward Antioch.		GRS
5.0128	Antioch, Turkey	Aqueduct. Notch in the side hill at the right showing the course of the aqueduct. River seen in valley below.		GRS
5.0129	Antioch, Turkey	Aqueduct. Looking up the valley. Line of aqueduct cuts across the view toward the left. Its course may be traced along the slope of the hill.		GRS
5.0130	Antioch, Turkey	Aqueduct. Another place where the line of the aqueduct was carried straight through the rocks. Hussein at the right.		GRS
5.0131	Antioch, Turkey	Aqueduct. Where the rock was scarped down 5 to 10 feet for 40 or 50 feet linear.		GRS
5.0132	Antioch, Turkey	Aqueduct. The river, with willows and hills beyond. The aqueduct paralleled		GRS

		“Tiberia Platea” in large caps.	1924	
7.1108	Antioch, Turkey	Inscriptions. Central narrow sections of Rusticus inscription, small letters. Slightly shaded at one side. (see 7.1322 for possibly better negative, made after inscription was moved down to school [museum]).	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1109	Antioch, Turkey	Inscriptions. The left hand section of the Rusticus inscription.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1110	Antioch, Turkey	Inscriptions. The words “TIBERIA PLATEA” on large scale, from the right hand section of the Rusticus inscription.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1111	Antioch, Turkey	Basilica. Coffin shaped grave, with one skeleton, in floor of Basilica. Shows much of skeleton.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1112	Antioch, Turkey	Basilica. Another grave in the floor of the Basilica. In this were various bones and three skulls -- latter shown in photog. raph	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1113	Antioch, Turkey	Tiberia Platea. General view of upper end and steps leading up to the Monumental Arch. Two steps running across the area, in the foreground. Above the fifth step of the flight of steps may be made out the four plinths. In front of the steps is shown, tilted up, the round stone with holes of letters of an inscription. Back of and beyond this area is the semicircular line of rock marking the back of the Temple colonnade. The gorge of the river cuts through back of the semicircle. The height or Kara Kuyu rises in the distance. In the face of the rock semicircle are seen a row of mortises which presumably carried the roof beams of the colonnade. Looking toward the southeast.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1114	Antioch, Turkey	Tiberia Platea. Plinth at the left hand end of the steps, probably for supporting a block with inscription. This one in good condition.	June 30- July 1, 1924	GRS
7.1115	Antioch, Turkey	Tiberia Platea. The plinth at the right hand end of the steps. Also in good condition. Of the two middle plinths (there were four in all) the second from	June 30- July 1, 1924	GRS

7.1224	Antioch, Turkey	Aqueduct. Six consecutive arches of the aqueduct now standing. Others at the left beyond the break. City is off to the left. Channel of the specus all destroyed.	July, 1924	GRS
7.1225	Antioch, Turkey	Aqueduct. View off over the vineyards lying to the west of the aqueduct, plains and mountains beyond.	July, 1924	GRS
7.1226	Antioch, Turkey	Aqueduct. Two of the best preserved arches of the aqueduct, seen at an angle. Note the cornice at the base of the spring of the arch.	July, 1924	GRS
7.1227	Antioch, Turkey	Aqueduct. Looking through one arch of the aqueduct, down up the vineyards beyond.	July, 1924	GRS
7.1228	Antioch, Turkey	Aqueduct. General view of about all the arcs of the aqueduct extant near the city. Looking away from Antioch.	July, 1924	GRS
7.1229	Antioch, Turkey	Views. Looking down through the gorge between the site (at the right) and the height of Kara Kuyu, glimpse of mountains away beyond. This shows a little how well the city was naturally protected in the rear from the river.	July, 1924	GRS
7.1230	Antioch, Turkey	Views. Trail down through the gorge, stream at left behind trees, the site rising steeply at the right.	July, 1924	GRS
7.1231	Antioch, Turkey	Views. A modern Turkish flour mill in the gorge.	July, 1924	GRS
7.1232	Antioch, Turkey	Views. Looking up the gorge, from inside it. Little canal at the right. The site rises steeply at the left.	July, 1924	GRS
7.1233	Antioch, Turkey	Basilica. Small mosaic inscription in the mosaic floor and its surrounding decosation. Partly gone.	July 8, 1924	GRS
7.1234	Antioch, Turkey	Basilica. The other small mosaic inscription complete.	July 8, 1924	GRS
7.1235	Antioch, Turkey	Basilica. The firmal inscription, 7.1233, on a larger scale.	July 8, 1924	GRS
7.1236	Antioch, Turkey	One of the two larger inscriptions -- "Optimus". This is the plainest of the four mosaic inscriptions, in the photographs.	July 8, 1924	GRS
7.1237	Antioch, Turkey	Basilica. The other large mosaic inscription.	July 8, 1924	GRS
7.1238	Antioch,	Basilica. The oer large inscription,	July 8,	GRS

	Turkey	7.1237, on a somewhat larger scale.	1924	
7.1239	Antioch, Turkey	Basilica. ne of the mosaic patterns in the floor.	July 8, 1924	GRS
7.1240	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern -- very plain.	July 8, 1924	GRS
7.1241	Antioch, Turkey	Basilica. Anoter large scale detail of a bit of the mosaic floor.	July 8, 1924	GRS
7.1242	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern -- quite good.	July 8, 1924	GRS
7.1243	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern. Good.	July 8, 1924	GRS
7.1244	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern. Good.	July 8, 1924	GRS
7.1245	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern.	July 8, 1924	GRS
7.1246	Antioch, Turkey	Basilica. Another mosaic pattern. Very good.	July 8, 1924	GRS
7.1247	Antioch, Turkey	Basilica. Anoth mosaic pattern with border.	July 8, 1924	GRS
7.1247A	Antioch, Turkey	Basilica. Pattern of mosaic, restored drawing, by Woodbridge. Rectangle and diamond (lozenge).	December, 1926	GRS
7.1247B	Antioch, Turkey	Basilica. Paern of mosaic, restored drawing by Woodbridge. Combined square and circle.	December, 1926	GRS
7.1247C	Antioch, Turkey	Basilica. Patterof mosaic, restored drawing by Woodbridge. Circular motif.	December, 1926	GRS
7.1247D	Antioch, Turkey	Basilica. Restored plan of Basilica, drawn by Woodbridge.	December, 1926	GRS
7.1248	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, showing right side of face, but not profile. From the same level as the head.	July, 1924	GRS
7.1249	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, square front view. From same level.	July, 1924	GRS
7.1250	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, shwoing left side of face, three-quarter view, from same level.	July, 1924	GRS
7.1251	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, three-quarter view, right side of face, from a little higher point.	July, 1924	GRS
7.1252	Antioch, Turkey	Museum. Augustus head, turned slightly to the right, showing left side of face. From a point a little higher than the head.	July, 1924	GRS

JUNE 20, 1924

Turkish Sabbath, no excavations.

JUNE 21, 1924

Demonstration of natives against sending the Augustus head to Constantinople.

Rooms in the late Byzantine houses measured.

In the church a fragment with large letters SEL of marble was found.

In the trench being dug from north to south northeast of the apse of the Byzantine church, two parallel walls of good masonry running north and south were found, also a piece of cornice and a nice half capital with abacus above and below, goudroons above palmettes, height 0.48 m.

In the third house from the south in Sali's trench (see Peterson's sketch) a very large central water conduit was found perfectly preserved running from east to west. It is twice as large in diameter as the terra cotta pipes that ran into it from the side. It is 0.30 m. in diameter, the sections diminishing in diameter in the middle sometimes to 0.26 m. The sections vary from 0.40 to 0.46 m. in length and the flange ends to 0.05 m. long are 0.03 m. thick. The joints are still well cemented.

To the east of the corner stone of the intersection of the streets two pieces of statues were found, one with the neck preserved but the back very poorly worked.

In the trench being dug from the north to the south near the Byzantine church was found an interesting attached capital with godroons [sic] running up under the echinus, also a small Corinthian capital and a marble lion's foot and part of the head of a Roman with short hair.

JUNE 23, 1924

Excavations were commenced with nearly forty men in the so-called Basilica far down to the northwest, below the main central ridge on which we had been digging. One group dug at the entrance to the north, where a pavement of large tiles was found, another group dug in the middle and a third group along the south wall of the nave.

Fragments of late Roman pottery and lamps were found, also a cross drain at a rather high level in which was part of an ancient column which had holes cut in two sides to admit terra cotta pipes.

On the upper level in trench being dug from the north near the Byzantine church a coin of Licinius was found and heaps of ashes of burnt wood and other traces of fire. In house number 4 from the south which has an altar-like recess or hearth in the west wall, four or five feet of ashes were unearthed. This gives one an idea of the tremendous destruction that must have taken place in this section. Everything found was broken into the smallest fragments. Just to the west of the so-called stadium a part of a weathered architrave with holes for bronze letters, 0.60 m. high, was dug up and removed to the museum.

In Sali's trench being run from the south to the north, east of the Byzantine church, two more fragments of the upper parts of draped statues were found.

Work was stopped at noon by a very hard and violent rain, because of the mud no work could be done in the afternoon and our time was spent in the museum cleaning the sculptures.

JUNE 24, 1924

Number of men increased to about 130. Could have had 500, if we had had the money.

In the Basilica a mosaic pavement with interesting colored designs began to appear.

A trial dig was started on a hill about twenty minutes to the northwest of the hill of Antioch and about ten minutes west of the aqueduct with the hopes of finding some ancient Roman graves in that section.

JUNE 25, 1924

In Sali's trench near the Byzantine church a fragment of a marble left hand with the fingers closed with a ring on the next to the small finger was found.

In the so-called Basilica a grave was opened about the middle near the south inner wall, two feet below the pavement, and the skeleton found in place. The grave is shaped like a boat or coffin with large broad tiles for the floor and on the sides, about 2 meters long and 0.49 m. wide. The feet were toward the east in proper Christian fashion.

JUNE 26, 1924

On the hill to the northwest mentioned where we were making a trial dig a rectangular Roman sentinel tower was found and within it a Byzantine grave stone with a rudely carved rosette at the top and a slab of poor brown limestone with a very late Greek inscription saying that somebody named Paul was buried here.

JUNE 27, 1924

Turkish Sabbath. Time spent in study in the museum.

JUNE 28, 1924

Trial trench was started with about fifteen men one hundred yards north of the so-called North Gate. A long architrave and parts of the cornice were found, but not enough to induce us to continue the trench.

In Sali's trench east of the Byzantine church in front of the late houses found was discovered a well preserved conduit curving from west to east and then north, preserved for ten meters. Sections are 0.45 m. long by 0.14 m. in diameter. A few of them are only 0.29 m. long and 18 sections are preserved. Another conduit passing under this and the turning point of this conduit to the northwest was also found. Several parts of small statues and the left side of a Roman face with broken nose and eye came to light near this drain.

In the trench nearer the church was found a lead seal, with winged male figure clad in trousers and coat and an inscription to Saint Michael in raised letters on the other side.

In the Byzantine church a bronze hook with a Latin cross attached and a ring on which hung four flat long pieces with chain and hook, perhaps for keys, were found.

JUNE 29, 1924

In the wall of one of the houses in the trenches being dug from North to south east of the Byzantine church was built a block with large Roman letters AV.

In front of house 5 from the south a fragment of a draped statue with round base, 0.19 m. high, was found.

An inscription with the letters GVSTO was also found in front of this house 5.

At 4:00 p.m. Easton Kelsey arrived with the sedan informing us that the Graham truck was stuck in the mud about an hour from Yalovach. Mr. Robinson went out with Nuri and six of our men and an araba full of boards, but it took us from 5 to 11 p.m. to raise the left rear wheel of the truck on to the road. It was nearly 1:00 a.m. before we arrived with the truck at Yalovach.

JUNE 30, 1924

Another grave in the Basilica was opened and the complete skeleton photographed by Mr. Swain. [Photograph No. 7.1111]

Work was continued as usual in the Byzantine church and the houses near it and in the Basilica.

A new trench was started down the middle of the road from the so-called North Gate toward the Byzantine church, at about half the distance from the North Gate.

JULY 1, 1924

A late Roman coin of Probus found in the Basilica.

The grave to the east of the round concrete base is 2.90 m. long. At the foot of the perfectly preserved skeleton was found another skull and other parts of a second skeleton.

The skull of the upper skeleton was lying on a tile on its right side and was photographed by Robinson and Swain in position. The grave 6.90 m. [Photograph No. 7.1112] from the south inner wall, 4.50 m. from the north inner wall, 19.60 m. from the extreme east end of the apse. To prevent pillage by the natives the grave was again covered up.

To the west of this grave, over the mosaic pavement, was a round concrete foundation, about 2.60 m. in diameter, somewhat like the circular base on the Tiberian Platea.

To uncover the mosaic, this concrete base, perhaps for a pulpit, after being carefully measured and photographed, was removed.

In front of house no. 6 being excavated on the higher level east of the Byzantine church, a terra cotta conduit was unearthed running northeast up hill. The joint at the turn was carefully studied and two pieces with diagonal ends were preserved. Underneath it running to the southwest was a large conduit already referred to (photograph 62). Near this house was found a beautiful piece of Byzantine ceiling with different kinds of heads and floral ornaments and bull's head and dolphin in the coffers. It is 1.07 m. high and 0.55 m. wide.

JULY 2, 1924

The apse of the Basilica is being thoroughly cleaned.

In the Byzantine church broken skulls and bones were found at the west end near the surface.

At a slightly lower level in the same church near the apse a very well preserved coin of Titus, 0.035 m. in diameter, was found. On one side a head of Titus with laurel wreath and the inscription IMP T CAES DIVI VESP F AVG PM TR P P P COS VIII. On the other side was a palm tree with a seated figure with his right hand to his head and his left hand on his right knee, at the left, and at the right a standing figure facing to the right with the right hand bound behind the back. Above is the inscription IVD•CAP•.

[See image of original page 38.]

It was interesting to find in a Byzantine church at Antioch a coin referring to the capture of the Jews by Titus.

The well built apse of the Byzantine church was surely much earlier than the rest of the building and may go back to Roman times.

In the trench being dug in the middle of the street towards the so-called North Gate late houses, several Byzantine coins, and a front part of a Byzantine male head, with whiskers, were found.

JULY 3, 1924

Work continued, as usual, in the Basilica, in the trenches mentioned, and in the Byzantine church, with no finds

JULY 4, 1924

Turkish Sabbath, no excavations.

Peterson and Easton T. Kelsey went to Gemen, where they took squeezes, photographs, and copies of three inscriptions in a bridge and one in a mosque. In the bridge it was necessary to remove a heavy beam which was placed directly in front of one of the inscriptions, but Hussein managed that very well. They also made a visit to Kara Kuyu following up reports of new inscriptions found there.

Mr. and Mrs. Robinson, Mr. Swain, Avnee, and the hotel man went in the sedan to the battlefield of Kleisoura Tzybritzi, where the whole battlefield was carefully photographed. For an account of this battle, which decided whether the crescent or the cross should prevail in Asia Minor, see Robinson's memorandum on the excavations, as well as his note books. A visit was paid, after considerable difficulty with the officials, to the neighboring town of Gondani, where inscriptions were photographed and squeezed. The trip was continued some twenty kilometres further along the north end of the part of Lake Egerdir called Hoiran, where

Mr. Swain took some wonderful photographs of the beautiful mountain lake scenery as well as of thousands of grazing animals. The fact was established that there was no Greek monastery with manuscripts on an island, as Sir William Ramsay had reported to us, and there is hardly anything that can be called even an island, though when the water is low, in the midst of a swamp some land does project above.

Mr. F. J. Woodbridge, our architect, arrived this afternoon by Ford car from Ak Shehr.

JULY 5, 1924

The inner part of the Byzantine church has now been completely cleared and the walls of the transepts were cleaned off so that we are able to get the entire plan of the church, which is that of a Latin cross.

Most of the digging today was around the temple in front of the semicircle of rock. Many architectural pieces from the temple are being cleaned from the debris.

JULY 6, 1924

One hundred forty five men were paid off and only sixty five kept to work near the temple. A doric [sic] capital from the Doric portico was found in two fitting parts, also several parts of the Doric columns and a base or two.

Several parts of the frieze with bulls' heads and garlands, parts of the beautiful architrave, pieces of the marble walls, and especially large blocks of the cornices, and four pediment angles, were unearthed.

JULY 7, 1924

The morning was spent with Swain going over things to photograph at the museum and on the hill of Antioch, but work was continued at the temple and at the Triumphal Arch near the west wall of the city. At this arch a complete block of a Triton frieze had been previously dug up and removed to the museum at the school and several architectural fragments lying on the surface were studied and measured.

Today three voussoirs, 0.64 m. high, were unearthed at the Triumphal Arch, a long architrave with holes for bronze letters on the upper band, part of a frieze of the arch with two eagles facing one another like the sculptured block which still remains in the field on the way from the Byzantine church to the so-called North Gate. Parts of the cornice and a projecting Corinthian pilaster, blocks of a frieze with vigorous floral patterns on a convex surface, large capitals, a sculptured block with a spear to which is attached a banner, and especially a large sculptured block with a barbarian to the right holding part of a spear.

[See image of original page 41 for correction that was done to this Journal entry.]

He has rough hair, bristly whiskers and is strongly individualized. The anatherosis shows that the scene was continued on another block and it actually fits the block with the pole to which

a banner is attached just mentioned above. The "barbarian" block is 0.93 m. wide, 0.53 m. high, and 0.88 m. thick.

In the Basilica, which may be an early cathedral, beautiful colored patterns were found in the mosaic. At the eastern end within the apse nothing remains, but along the inside of the inner south wall the mosaic was fairly well preserved all the way to the east end. In the middle of the Basilica it was preserved to within a few feet of the north wall. It runs under the south wall but never was continued to the north wall and is out of line with the apse which seems to be built of blocks from an earlier apse, when entrances were cut through it.

There was a pavement at a higher level than the mosaic made of tiles, concrete, which must belong to a later church.

The north inner wall of the nave has the foundation wall of the columns still preserved in part and a base of beautiful colored Phrygian marble for one of these columns was found built into a later cross wall in the north aisle.

In the mosaic pavement were beautiful patterns of circles with crosses, spiral and rectangular designs, borders of guilloche or lozenges, all magnificently worked out in cubes red, yellow, blue, rose, and white. Mr. Woodbridge has made colored reproductions of three of the patterns and Mr. Swain has photographed them all.

In the mosaic was found to the south, or right as one faces the apse, at the head of the second grave excavated just to the west of the round concrete foundation, a panel 0.525 m. high and 1.81 m. wide with a Greek Inscription which says: "In the time of the most revered bishop Optimus, Eidomeneus, a reader, having prayed to God, paid his vow."

To the left and north of the central grave was another inscription which uses abbreviations: "In the time of the most revered bishop Optimus, I, Eutychianus, having prayed, fulfilled my vow to GOD."

This Eutychianus occurs on an altar found in a house near the Tiberia Platea inscription and in inscriptions at Yalovach. Optimus was bishop of Antioch in the latter part of the fourth century and the type of Basilica conforms to the earliest class of Christian church as described by Eusebius and in the epitaph of Eugenius, so that the date of the early church here with the mosaics would be soon after the time of Constantine. These two inscriptions are very important because they confirm the name of the Bishop given in two or three Latin manuscripts as Optimus and prove the reading of the Patmos manuscript and of Sir William Ramsay in his Historical Geography, Optimus, entirely wrong.

Another mosaic inscription in the Basilica says, "To God who gladdens youth." The inscription is broken to the right and before we can be sure of the exact reading it will be necessary to consult a library.

A fourth mosaic inscription, about 2 m. directly east of the first one mentioned above; "And I shall enter into the sanctuary of God."

A coin of Probus found in the Basilica would confirm the early dating given by the mosaics.

At the temple the lower part of five Doric shafts in the collonade [sic] were found in place, also large parts of the Doric columns and many fragments of Doric capitals.

JULY 8, 1924

At the Triumphal Arch a fourth voussoir was unearthed, a late coin, also enormous blocks of the cornice with imposing lions' heads water spouts, in one of which the protruding tongue is still actually preserved, much to the delight of the natives of Yalovach who came to see it in crowds.

Work was also continued in clearing the Basilica and the region around the temple.

JULY 9, 1924

The western end of the Basilica was finally cleared and part of the narthex was proved to have only tiles and no mosaic pavement. A coin was found in the Basilica with an interesting head of Christ on one side and on the other the inscription IHSYS KRISTVSBASILEVBASILE. [wv?]

COPY
(for Mr. Peterson)

AMERICAN EMBASSY
Constantinople, Turkey,
August 16, 1924.

My dear President Burton,

I have pleasure in enclosing Memorandum No.5, August 1 to 15, 1924. I again apologize for the length, but the future contains certain possibilities which make it necessary to have a fairly complete record available for reference for yourself and the members of the Committee in case any questions shall be raised.

While part of the Memorandum is obviously of a confidential nature, other parts are descriptive, but I have marked the whole CONFIDENTIAL for the reason that it would not be prudent to have my name associated with publicity of any sort in any way. A professor of Robert College, Mr. Fisher, lately went to Switzerland. The Turkish authorities have insisted that his connection with Robert College should cease because of remarks derogatory to Turkey alleged to have been made by him in the course of a lecture on board of a tourist ship last winter. The Embassy instituted an investigation, and after sifting the matter finds that the main offence lay in two charges: in the illustrated lecture he showed a picture of a dandy with two natives under the title "Three Friends", which was considered an insult to the nation, and he mentioned St. Sophia, and the so called Mosaic mosque, which was formerly a Christian edifice, as "churches". This illustrates the sensitiveness of national feeling at the present time.

Cordially yours,

President Marion L. Burton.

(Signed: F. H. Kelley)

A true copy of a Memorandum signed at Yalovatch, in May, 1924 and containing a statement of mutual relations as agreed upon by and between Sir William Ramsay, holding from the Turkish Government a permit for excavating upon the site of Antioch of Pisidia, and David M. Robinson, in charge of excavations for the University of Michigan, and Knock E. Peterson and H.S. Feisy, members of the staff of excavations of the University of Michigan.

I. The right of excavation at Yalivadj (Kara Kuyu included) has been granted for one year from May 11, 1924, by the Turkish authorities to Sir William Ramsay and he has the sole responsibility and charge.

II. Professor Robinson and Mr. Peterson and Feisy Boy have been detached by Professor Kelsey to aid under subordination to the general direction of Sir William Ramsay.

III. Sir William Ramsay will consult with Professor Robinson and Mr. Peterson and Feisy Boy as to the general progress and direction of the work; but, after taking into consideration their opinion and advice, he retains the general responsibility to the Turkish Government and is answerable to that Government for any action during the excavations.

IV. Sir William Ramsay voluntarily proposed both to Professor Kelsey in writing and to Professor Robinson repeatedly that this excavation, while conducted at present under his own direction and responsibility, should afterwards be handed over for publication to the University of Michigan Expedition. He also promised to both gentlemen to place at their disposal all the material of every kind in his possession that might be useful in that publication, including Lady Ramsay's photographs, several of which were taken under more favorable conditions and when the monuments were better preserved, and to do all that he could to make the publication of the work of the Expedition at Yalivadj (Kara Kuyu included) as complete and scientific as lay in his power; on condition that Lady Ramsay's photographs were included in the publication, so far as they should prove useful.

V. All charges connected with the work shall ultimately be settled by agreement between Professor Kelsey and Sir William Ramsay; in the meantime the charges shall be paid on behalf of the University of Michigan by Professor Robinson and also so far as his personal finances allow by Sir William Ramsay.

Signed: W.M. Ramsay,
David M. Robinson
Knock E. Peterson
H.S. Feisy.

There is much of detail regarding the finds here which I should like to write, but the mail is closing and I must stop at once.

With cordial good wishes, and the happy anticipation of full conference with you as soon as possible after we leave Yalovatch, and with most cordial greetings from Mr. Peterson to Lady Ramsay as well as yourself, I remain,

Faithfully yours,

Sir William Ramsay.

P.S. Mr. Swain has made 507 negatives measuring 7 x 11 inches since he reached Yalovatch. Unfortunately it is not possible to make any prints here, not only from lack of facilities, but also from lack of time. I do not see how printing can be done in any amount until Mr. Swain goes back to his own atelier at the University of Michigan. When we can get the prints, I look forward with pleasure to the opportunity to send a selected set to Lady Ramsay and yourself.

F. W. K.

I must add a line post postum to say that never until now did I realize how much all scholars interested in Asia Minor need a new edition of your Historical Geography. Peterson says you have abundant material for a new edition. Can you not get this into shape so as to bring out the new ^{edition} ~~edition~~ early in 1925? Can Peterson or I help you in this matter?

F.W.K.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Ünal DEMİRER

Doğum Tarihi ve Yeri : 1965 Bergama

Medeni Durumu : Evli ve çocuklu.

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Bergama Endüstri Meslek Lisesi

Lisans Diploması : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji
A.B.Dah

Tez Konusu : Pisidya Antiokheiası Büyük Bazilika Taban Mozaikleri

Yabancı Dil : İngilizce

İş Deneyimi : Bergama Traian Tapınağı, Kilitbahir Kalesi, Side Apollon Tapınağı, Perge Demetrios Apollonios Takı, Perge Kazıları, Metropolis Kazısı, Efes Odeon, Tiyatro ve Neron Stoası, Priene Zeus Tapınağı, Çırağan Sarayı dış cephesi, Kaunos Protogenes Eksedrası, Perge Tiyatrosu heykel ve kabartmaları, Aya Sofya kubbe mozaikleri, İsrail Masada Herod Hamamı, Antalya Müzesi heykel ve kabartma onarımları; İstanbul ve Side'de mozaik kursları; Perge, Arpakh Tepe, Patara ve Antiokheia'da kurtarma kazıları; Selinus, Iotape ve Phaselis'te sualtı araştırmaları; Keramos, Misis, Amik Ovası ve Selinus'ta yüzey araştırmalarında; Elmalı, Bismil, Pergamon, Hatay ve Kaunos kazılarında Bakanlık Temsilcilikleri.

Çalıştığı Kurumlar : Aydın Emniyet Müdürlüğü-Antalya Müzesi -Yalvaç Müzesi

Adres : Müze Müdürlüğü Yalvaç-İSPARTA

Tel. No : 0.246.4415059, 0.532.6762394